# מדרש תהלים

המכונה

# שוחר טוב.

## ספר שלישי

מן מזמור ע"ג עד סוף מזמור פ"ט.

# „МИДРАШЪ ТЕГИЛИМЪ"

(ШОХЕРЪ-ТОБЪ).

**ТОЛКОВАНІЕ НА ПСАЛТЫРЬ,**

изданное въ первый разъ по рукописямъ изъ библіотекъ Рима, Пармы, Флоренція, и Парижа.

Критически обработано и комментировано съ обстоятельнымъ къ нему введеніемъ

**СОЛОМОНОМЪ БУБЕРОМЪ**

**въ Лембергѣ.**

---

Часть 3-я.

Гл. LXXIII—CL.

ВИЛЬНА.
Изданіе типографіи
Вдовы и Братьевъ Роммъ.
1891.

# MIDRASCH TEHILLIM

(SCHOCHER TOB).

**Sammlung agadischer Abhandlungen über die 150 Psalmen.**

Herausgegeben nach einer Handschrift aus der Bibliothek zu Parma cod. 1332, mit Vergleichungen der Lesearten anderer sieben Handschriften aus den Bibliotheken zu Rom cod. 76 und 81, Florenz cod. 13, Paris cod. 152, und Privat-Handschriften, wie auch mit Benützung der von R. Abraham Provenzali aus Ferrara nach sechs Handschriften vorgenommenen Correcturen, kritisch bearbeitet, commentirt, und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

VON

**SALOMON BUBER**

**in Lemberg.**

---

Cap. LXXIII—CL.

WILNA.
Druck u. Verlag
VON
Wittwe & Gebrüder Romm.
1891.

# מדרש תהלים

המכונה

# שוחר טוב

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי **כתב יד** שבאוצר הספרים בפארמא, וע"י השואה עם **שבעה כתבי יד** אחרים: א) כ"י מאוצר הספרים בפלארענץ. ב) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ג) כ"י שני מרומי. ד) כ"י ספרדי של ה"ר אברהם מערצבאכער ז"ל אשר היה לפנים בגנזי הספרים של ה"ר אליקום כרמולי ז"ל. ה) כ"י של ה"ר שוח"ה והיה מקדם בבית עקד הספרים של ה"ר שד"ל ז"ל. ו) כ"י מלאנדאן. ז) כ"י מאוצר הספרים בפאריז, ומתוקן גם ע"פ הגהות הרופא ה"ר אברהם ב"ר דוד פריווינצאלי ז"ל שהגיה את המדרש ע"פ ששה כתבי יד שהיו לפניו ונשארו הגהותיו בכתובים בכתב ידו יותר משלש מאות שנה:

ערוך ומסודר עם סימנים באותיות להפריד בין מאמר למאמר, וציונים מתנ"ך בגוף הספר, ועם הרבה הוספות עפ"י כתבי יד האחרים, וגם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור להבנת דבריו, וגם פירוש המלות הזרות הבאים בתוכו:

וגם

## מבוא גדול

המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט.

ממני

## שלמה באבער

מלבוב.

## חלק שלישי

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וחמשים ואחת לב"ע

Дозволено цензурою. — 26 Апрѣля 1890 г. Кіевъ.

ВИЛЬНА.
Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.
Жмудскій переулокъ, собст. домъ № 328.

# מדרש תהלים

## ספר שלישי

---

## מזמור עג

[א] מזמור לאסף אך טוב לישראל אלהים לברי לבב [וגו' כי קנאתי בהוללים].

(א) זהו שאמר הכתוב אל תתחר במרעים (ואל) [אל] תקנא בעושי עולה (תהלים לז א), אל תקנא בדבר שאין לו אחרית, וכן הוא אומר כי לא תהיה אחרית לרע (משלי כד כ), אמר הקב"ה אם ראית נרן של רשעים דולק הרבה, אל תקנא בם, לפי שהוא דועך לעולם הבא, שנאמר נר רשעים ידעך (שם), ובמה תקנא, בידאת ה' כל היום (שם כג יז), (ב) בדבר שיש בו אחרית, ואינה פוסקת לעולמי עולמים, שנאמר כי אם יש אחרית (שם שם יח), אמר אסף כי קנאתי בהוללים, ולא הייתי יודע שהייסורין שהביא הקב"ה על ישראל לטוב להם, (ג) וכן הוא אומר אך טוב לישראל אלהים, אך טוב אלהים אינו אומר, אלא אך טוב לישראל אלהים, יסורין שהביא עליהם טובים הם, ולמי לברי לבב, לברר את לבם של צדיקים הדא הוא דכתיב מי יעלה בהר ה' [וגו'] נקי כפים ובר לבב (תהלים כד ג ד), אמר אסף אני לא הייתי יודע שטובים היסורין, וקנאתי ברשעים, ובשביל שקנאתי ואני כמעט נטיו רגלי, ולמה כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה, כי אין הרצובות למותם ובריא אולם, (ד) האשה הזאת טוה במטוה אחת מקוטפת ואחת מעוכה, ואין כל הטווי שווה, אבל הרשעים אינן כן, אלא כי אין חרצובות

---

### הערות ותקונים:

(א) זה"ש אל תתחר וגו'. מובא בילקוט רמז תת"ז בשם המדרש, ולדעתי יש להביא הכתוב אל יקנא לבך בחטאים (משלי כ"ג י"ז) וזה הסיום ובמה תקנא ביראת ה' כל היום, והוא סיפא דקרא אל יקנא לבך בחטאים, וכן הסיום שנאמר כי אם יש אחרית הוא ג"כ במשלי כ"ג י"ח: (ב) בדבר שיש בו אחרית ואינה פוסקת לעולמי עולמים שנאמר כי אם יש אחרית. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' במה שיש בו אחרית טוב ואינה פוסקת לעולם, שנאמר כי אם יש אחרית לטוב. וזה גי' משובשת: (ג) וכה"א אך טוב לישראל אלהים אך טוב אלהים אינו אומר. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' ולא הייתי יודע שהיסורין שהקב"ה מביא על ישראל טובים הם ולמי לברי לב להבריא את לבם לאותו הבריא. והגי' שלפנינו היא גי' ישרה, ובאיזה כ"י המלות „לאותו הבריא" ליתא, ובמקום הסיום הה"ד מי יעלה בהר ה' וגו' נקי כפים ובר לבב נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' גי' אחרת: „הה"ד אך טוב לישראל אלהים לברי לבב", ואחר זה נוסף שם הוספה: „ד"א אך טוב לישראל אלהים, יכול לכל, ת"ל לברי לבב, כיוצא בדבר אתה אומר קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה), יכול לכל ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת (שם שם), כיוצא בדבר אתה אומר אמרת ה' צרופה מגן הוא (תהלים י"ח ל"א) יכול לכל ת"ל החוסים בו (שם שם), לברי לבב הרי רבים יחיד מה שכרו שנאמר מי ישכון בהר קדשו נקי כפים ובר לבב". ועיין לעיל מזמור ד' אות ה' וי"ל ריש פי"ז איכה רבה פ"ג פ' טוב ה' לקויו תנחומא מצורע אות י"א: (ד) האשה הזאת טוה במטוה. במדרש וי"ר ריש פי"ז ר' דוסתאי אמר בש"ר מאיר האשה הזאת טווה מטה אחת עבה ומטה אחת דקה אלו הליבוס לשונות והלו לאיספליטון וכתב המ"כ עבה, פי' חוט, האשה טווה חוט אחד עבה וחוט אחד דקה, והלו הרשעים נתן להם הקב"ה לביונם ורצונם טוה בכל עונה ועת בלי עכוב וחסרון ע"כ, ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' ואחת מעוכה, וקשה לברר המלות, ודורש חרצובות נוטריקון ודורש טובות מלשון טוים, והמוספי בערך לב ד' כתב פי' חוטים דקים: והערוך בערך אספריסין הביא המאמר מוי"ר וגורס

אשה

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שו"ט מזמור א' אות ב')

למותם. אין בהם מום, (ה) אלא בריאים הם כאולם, לכך נאמר ובריא אולם: (ו) דבר אחר כי אין חרצובות למותם. אמר הקב"ה לא דיי להם לרשעים שאין חרדין ועצבין מיום המיתה, אלא שהם מבריאין את לבם כאולם: (ז) דבר אחר אין חרצובות למותם. (ח) אין הקב"ה מאחר צביונם של רשעים, אלא כל מה שהם מבקשין מן הקב"ה (ט) הוא עושה להם, וכל זה לרעתם. משל לחולה שעלה הרופא לבקרו, (י) נטל כפו שלו, אמר להם תנו לו כל מה שהוא רוצה לאכול, למה שהוא ימות מחולי זה, וכן אמר משה רבינו לרשעים ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו (דברים ז י), הוי כי אין חרצובות למותם שהם בריאים ואין יסורין נוגעין בהם:

[ב] (יא) **בעמל** אנוש אינימו [ועם אדם לא ינגעו]. וכן איוב הוא אומר בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם (איוב כא ט), אין אחד מהם חושש לא בעינו ולא בשינו, ולא עוד אלא שהקב"ה מייחל לפניהם את הדרכים, שנאמר יחילו דרכיו בכל עת (תהלים י ה), ולא עוד אלא שאין הייסורין נוגעין בהם, שנאמר מרום משפטיך מנגדו (שם שם), ולא עוד אלא שרודין בשונאיהן, שנאמר כל צורריו יפיח בהם (שם שם), (יב) הוי בעמל אנוש אינימו: לכן ענקתמו גאוה. ובשביל שאינן מתייסרין, הרי הם מתגברין בענקים (יג) ומולידין כשידים, שנאמר לכן ענקתמו גאוה יעטף שית חמס למו, ואין יעטוף אלא לשון לידה, שנאמר ובהעטיף הצאן [וגו'] והי' העטופים ללבן (בראשית ל מב), (יד) ואין שית אלא מזיקים ובעלי חמס, כמה דאת אמר שמיר ושית (ישעיה ה ו):

[ג] **יצא** מחלב עינימו. (טו) נשתנה דמותם מרוב שמנונית שבהם, ועיניהם בולטות

הערות ותקונים

אשה זו סוה מעה אחת דקה ומעה אחת עבה אלו לגיזין ולעיזות ואלו לאיספריטן. ופי' אספריטן בל"י ורומי sparTum עסטקפס σπάρτος אבל ומיתר כמ"ש המוספי, ועיין בערוך השלם ערך אספריטן ודוחק לפרש המלות ליזין ועיזות: (ה) אלא בריאים הם כאולם, כי פתחו פתוח ורחב. ובמדרש וי"ר שם עשיתים בריאים כאולם כדתנן פתחו של אולם ארכו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה וחמשה מאהריות של מילא היו על גביו. והוא במס' מדות פ"ג מ"ז, ומאחר שהיה חלל גדול בוודאי היה הבנין חזק, ושם הגי' גובהו עשרים אמה ורחבו ארבעים אמה, וגרסה בלד של"ל גובהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה. וראיתי כי כן הוא לנכון בעירובין ב' ע"א: (ו) ד"א כי אין חרצובות למותם אמר הקב"ה לא דיי להם כו' עד ד"א אין חרצובות למותם אין הקב"ה מאחר נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וזה נוסף מגמרא בבלי שבת נ"א ע"ב דרש רבא בר רב עולא מאי דכתיב כי אין חרצובות למותם ובריא אולם אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שאינן חרדין ועצבין מיום המיתה אלא שלבן בריא להן כאולם. פירש"י חרדין ועצבין נוטריקון לחרצובות, כאולם שפתחו פתוח ורחבה, ורש"י תהלים ע"ג ד' הביא הדרש הזה: (ז) ד"א אין חרצובות למותם אין הקב"ה מאחר. מובא בילקוט רמז תת"ח בשם המדרש, וכן הביא רש"י תהלים ע"ג ד' ד"א שאין הקב"ה מאחר לצביונם. דורש צובות מלשון צבה ספי' רצון, ולא אביתם תר' ולא צביתון. עיין ערוך ערך צב א': (ח) אין הקב"ה מאחר לצביונם: (ט) הוא עושה להם וכל זה לרעתם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט שם הגי' הוא עושה להם איד, והמלות וכל זה לרעתם ליתא: (י) נטל כפו שלו. למשש בדפק שלו: (יא) בעמל אנוש אינימו. בוי"ר שם בעמל אנוש אינימו לא נחרוש ולא נזרוע ולא נקצור, ועם אדם לא ינוגעו א"ר המגונא אפילו באותם שכתוב בהם ואתן נאני לאן מרעיתי אדם אתם לא ינוגעו: (יב) הוי בעמל אנוש אינימו, ואח"כ מתחיל לכן ענקתמו גאוה ובשביל שאינן מתייסרין, ובכ"י האחרים ובנדפס חסר המלה „הוי", גם חסר התחלה לכן ענקתמו גאוה, ומתחיל ובשביל שאינן מתייסרין, ובילקוט שם המאמר מקוטע, ובמקום שהם מתייסרין יש לתקן שם שאינן מתייסרין: (יג) ומולידים כשידים. גם בכ"י האחרים הגי' כשידין, אבל בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נדפס בטעות כשרים וצ"ל כשידים, ועיין חגיגה ט"ז ע"א ואבדר"נ פל"ז ששה דברים נאמרו בשדים: (יד) ואין שית אלא מזיקים ובעלי חמס כד"א שמיר ושית. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (טו) נשתנה דמותם מרוב שמנונית שבהם ועיניהם בולטות מפני שמנונית שבהם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא מהרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת עיניהם יוצאין מן השמנים שהם אוכלים ויושבות תחת עיניהם והם בולטות מפניהם, ובילקוט שם המאמר משובש [עיניהם] יוצאים מהן שומן הכרים והמשנים, צ"ל יוצאים מהן מן השמנים, ולזה המאמר כוון רש"י יצא מחלב עינימו עיניהם בולטות



מפני שמנונית שבהם, וכן אתה למד שמן העניות (טז) ומן הרעב עיניהם של אדם מעמיקות, וכן בני קרח אמרו עיני דאבה מני (בכי) [עוני] (תהלים פח י), וכן דוד אמר עששה מכעס עיני (שם ו ח): עברו משכיות לבב. מהו משכיות, (יז) הרבה נתת להם יותר ממה שהם מבקשין, יש שהיה משכים להיות (יח) בעל זמורה, (יט) עשית אותו שלטון, (כ) יש שהיה משכים להיות שלטון, עשית אותו שר הצבא, העברת עליהם על כל מה שהיו משכימין, הוי משכיות לבב, (כא) ובשביל כן ימיקו וידברו (עתק) [ברע עושק]:

[ד] **שתו** בשמים פיהם. פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), נבוכדנאצר אמר (מאן הוא אלהא) [ומן הוא אלה] די ישיזבינכון מן ידי (דניאל ג טו), (כב) אבל אני ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים. אמר ר' שמואל בר נחמני לפי שבעולם הזה הזכר מסבב את הנקבה, אבל לעתיד הנקבה תסבב את הזכר, שנאמר נקבה תסובב גבר (ירמיה לא כא), (כג) לפי שבעולם הזה הקב"ה מחזיר על ישראל שיעשו תשובה ויעשו רצונו, אבל לעתיד ישראל מחזירין אחר הקב"ה שיעשו רצונו, שנאמר ואת רוחי אתן בקרבכם (יחזקאל לו כז), אמר ר' שמעון בשם ר' סימון חסידא בעולם הזה אדם הולך ללקוט תאנים, אין התאנה אומרת כלום, אבל לעתיד אדם הולך ללקוט תאנה בשבת, והיא צווחת ואומרת שבת היא, בעולם הזה אדם הולך ומשמש מטתו נדה, אין מטתו מעכבתו, אבל לעתיד אדם רוצה לילך ואשתו נדה, האבן צועק ואומר נדה היא, לכך עד מתי תתחמקין הבת השובבה (ירמיה לא כא), שהיא עתידה להיות מלהטת לפני הקב"ה שהן עושין תשובה, והקב"ה עושה להן רצונם, ולא עוד אלא אף השמים מטיפין להם עסים, שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל ד יח), ואין יטיף אלא לשון נבואה, שנאמר והטף אל דרום (יחזקאל כא ב):

# מזמור עד

[א] **משכיל** לאסף למה אלהים זנחת לנצח יעשן אפך בצאן מרעיתך. זהו שאמר הכתוב אתה ידעת ה' זכרני ופקדני והנקם לי [מרודפי אל לארך אפך תקחני] (ירמיה טו טו), (א) אתה ארך אפים, שנאמר ואתה ה' אל רחום וחנון [ארך אפים וגו'] (תהלים פו טו), ואני קצר רוח וילוד אשה, שנאמר אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז (איוב יד א), ואם אתה בא להאריך עמנו אין בנו ממש ומתים אנחנו. וכן אסף אמר למה אלהים זנחת לנצח. עד עכשיו עשן אפך עולה לפניך, יעשן אפך בצאן מרעיתך, אמר לו מפני מה אתה מסתיר את פניך ממני, כאדם המסתיר פניו מן העשן, וכן הוא אומר עד מתי עשנת בתפלת עמך (תהלים פ ה), אותה מרעיתך ששכחת אותה: זכור עדתך קנית קדם גאלת שבט נחלתך. מהו

הערות ותקונים

בולטות מרוב שומן, כל אדם כחוש עיניו משוקעות: (טז) ומן הרעב. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, ובכ"י האחרים ובנדפס ומן הדמעות: (יז) הרבה נתת להם יותר ממה שהן מבקשין. כ"ה בכל כ"י ובנדפס חסרה, אולם בילקוט מובא זה בשם רבי אליעזר, ועיין רש"י תהלים שם עברו משכיות לבב יותר ממה שלבם מייצל ומצפה באה להם תאותם עברו בהשגת ידם את תאות לבם: (יח) בעל זמורה. פי' שוטר ונקרא כן הפקיד שנושא זמורות לפני השלים לענוש את אנשי חיל המתעצלים, עיין ערוך השלם ערך בעל זמורה, ובדברי ידידי הרב החוקר הגדול מהר"י ד"ר פערלעס רב במינכען בספרו עטימאלאגישע סטודיען צד 91: (יט) עשית אותו שלטון. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' עשית אותו דוכוס: (כ) יש שהיה משכים. הוא מלשון משכיות, פי' יש שהי' חפץ ומבקש: (כא) ובשביל כן ימיקו וידברו עתק. תקנתי ברע עושק ובנדפס הגי' ובשביל כן יביעו ידברו עתק, יש לתקן כמו שהוא לפנינו, והפסוק יביעו ידברו עתק הוא תהלים צ"ד ד', ופה הביא סיפא דקרא: (כב) אבל אני ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים. בכ"י האחרים ובנדפס נמצא אחר זה „בכל בקר ובקר מייסרין אותי": (כג) לפי שבעולם הזה הקב"ה מחזיר על ישראל. מובא בילקוט ירמיה רמז שט"ו בשם הש"ט:
(א) אתה ארך אפים. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ט בשם המדרש והיה לפניו הגי' בכ"י שהיה לפניו א"ר

קדם, (ב) מלמד שקנאם הקב"ה לישראל קודם שנברא העולם, שנאמר אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור בטרם הרים יולדו (תהלים צ א ב):

[ב] הרימה פעמיך למשואות נצח. (ג) הרימה הפעמים שאמרת לנו שלש פעמים בשנה הרי הן עשויות משואות: שאגו צורריך בקרב מועדך. [אמר ר' יהושע בן לוי מהו (ד) קול שאון מעיר קול מהיכל (ישעיה סו ו), ההיכל מקטרג, ומהו מקטרג, קול ה' משלם גמול לאויביו (שם שם)]: שמו אותותם אותות. אמרו יום פלוני אנו כובשין אותה, נטלו אותות בחצים, (ה) היו יורים בדרום והיה החץ הולך בצפון, (ו) שנאמר קלקל בחצים (יחזקאל כא כו), וכל סימן שנתנו הצליחו, הוי שמו אותותם אותות, (ז) ואף על פי כן אנו מחזיקין לך טובה: יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות. ולא סוף דבר אלא כדרך שעשו אבותיהן כן עשו, (ח) שנאמר הבה נבנה לנו עיר [וגו'] ונעשה לנו שם (בראשית יא ד), זו עבודה זרה, שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג), ואומר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד כו), כן עשו הרשעים, (ט) חשבו מזמות בל יוכלו, (י) עשו דור הפלגה פתח לפניהם, ראה מה הן עושין, ועתה פתוחיה יחד בכשיל וכילפות יהלומון, בקשו לעלות לשמים ולא יכולו, ועשו עמך מלחמה בארץ:

[ג] שלחו באש מקדשך [לארץ חללו משכן שמך]. למעלה היתה שכינתך, [ולמטה היתה שכינתך], ובשביל (יא) שלא יוכלו לשלוט בשמים, שלטו בארץ: אמרו (בלבבם) [בלבם] נינם יחד. מהו נינם יחד, בניהם של דור הפלגה כלם יחד בעצת אבותיהם, ומה אמרו, אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פג ה), (יב) אלהים מי נקרא, לא אלהי ישראל, אם נעקור ישראל, לא יזכר שם אלהי ישראל: שרפו כל מועדי אל בארץ. (יג) מקומות שהיו

---

## הערות ותקונים

א"ר יוחנן אתה ארך אפים, ובכל כ"י ובנדפס הוא סתמא, רק בדפוס פראג ובדפוס אמסטרדאם נוסף כן עפ"י הילקוט, כדרך דפוס פראג אשר המפרש הגיה נוסחאות הילקוט אל גוף הספר: (ב) מלמד שקנאם הקב"ה לישראל קודם שנברא העולם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, בכ"י האחרים ובנדפס הגי' מלמד שברא את ישראל עד שלא נברא העולם, ועיין בתנחומא נשא אות י"ט שבעה דברים קדמו לעולם וחושב שם ישראל, שנאמר זכור עדתך קנית קדם, ועיין שם בהערה נ"ה, שציינתי לעיין בזה ספרי עקב פסקא ל"ז, מכילתא בשלח סוף פ"ט, פסחים נ"ד ע"א, נדרים ל"ט ע"ב, ב"ר פ"א אות ג', ושו"ט במאמר שלפנינו, ובשו"ט מזמור צ"ג אות ג', פדר"א פ"ג, תד"א פל"א, מדרש משלי פ"ח, ילקוט בראשית רמז ד', ירמיה רמז רל"ח, תהלים רמז תת"ע ותתמ"ז, משלי רמז תקמ"ב: (ג) הרימה הפעמים שאמרת לנו שלש פעמים כו'. בילקוט רמז תת"ע הביא הגי' א"ר שמעיה בשם ריב"ל, אבל בכל כ"י ובנדפס מובא סתמא: (ד) קול שאון מעיר קול מהיכל. בילקוט נוסף כל הנרות וחשך והפלה יוצא מכרך גדול: (ה) היו יורים בדרום והיה החץ הולך בצפון. כ"ה גם בכ"י ו', ול"ל היו יורים בצפון והיה החץ הולך בדרום כי דרום הכוונה לירושלים שהיא לדרומה של בבל, ועיין להלן מזמור ע"ט וכשהיה זורק כנגד ירושלים לא היה החץ נשבר, ובכ"י האחרים ובנדפס היו יורדין בצפון והיה הולך בדרום צ"ל היו יורין, ובילקוט היום (צ"ל היו) יורים את החץ בצפון והיה יורד בדרום, ועיין גיטין נ"ו ע"א: (ו) שנאמר קלקל בחצים. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף עוד "ואל ארבע רוחות העולם ונופלות בדרום ויודע שנכבשת בידי, שנאמר קלקל בחצים": (ז) ואעפ"כ אנו מחזיקין לך טובה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נשתנה הגי' ונמצא שם הוספה וכך איתא שם: ואעפ"כ אינם מחזיקין לו טובה, ואומרים ידנו רמה ולא ה' פעל כל זאת (דברים ל"ב כ"ז) שאם היו יכולים לחתור את הרקיע ולעלות למעלה היו עושים, והרא"פ רשם בגליון "אינו בכתובים": (ח) שנאמר הבה נבנה לנו עיר. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף אחר זה ואין עיר אלא אלוה, כמד"א עיר וקדיש (דניאל ד' י'), ונגחנו שם ונלחם עמו, ואחר זה מובא ונעשה לנו שם ואין שם אלא ע"ז: (ט) חשבו מזימות בל יוכלו. הוא לשון הכתוב חשבו מזמה בל יוכלו (תהלים כ"א י"ב): (י) עשו דור הפלגה פתח לפניהם. בכ"י ו' פתח לבניהם, ובכ"י האחרים ובנדפס עשו אבות פתח לבנים, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תת"י וגם הוא גורס עשו האבות פתח לבניהם: (יא) שלא יוכלו לשלוט בשמים שלטו בארץ. בכ"י האחרים ובנדפס לעלות בשמים, ובילקוט מובא כמו לפנינו: (יב) אלהים מי נקרא. להלן במזמור פ"ג אות ב' אמרו לכו ונכחידם ולא יזכר שם ישראל עוד כל זמן שישראל קיימין הוא נקרא אלהי ישראל ואם נעקר ישראל אלהי מי נקרא: (יג) מקומות שהיו מתוועדים בעולם. בכ"י האחרים ובנדפס
מקומות



מתוועדים בעולם: אותותינו לא ראינו אין עוד נביא. אותו האות שאמרת הנני מביא (אתכם) [אותם] מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ [בם עור ופסח הרה ויולדת יחדו וגו'] (ירמיה לא ז), ואותו האות שכתוב בו מה נאוו על ההרים רגלי מבשר [וגו' אומר לציון מלך אלהיך] (ישעיה נב ז): לא ראינו אין עוד נביא. שנאמר (ונסתם) [ואבד] כל הזון (יחזקאל יב כב): ולא אתנו יודע עד מה. וכן הוא אומר כי רחק ממני מנחם (איכה א טז), (יד) אין לנו נביא שיודע כלום שישיב נפשנו, אלא הכל סתום לפנינו, שנאמר סתום הדברים וחתום הספר (דניאל יב ד), ואם אין אתה עושה בשבילנו, עשה למען שמך הגדול שמתחרף ומנאץ בעולם, שנאמר עד מתי אלהים יחרף צר ינאץ אויב שמך לנצח:

# מזמור עה

[א] למנצח אל תשחת מזמור לאסף. (א) זהו שאמר הכתוב כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך (דברים ד לא), ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך וגו' (שם ט כו), אמר לו הקב"ה למשה איני משחית, שנאמר וישמע ה' אלי גם בפעם (הזאת) [ההיא] (ולא) [לא] אבה ה' השחיתך (שם י י), אמר אסף לפני הקב"ה רבונו של עולם כשם שעשית למשה כן עשה לנו, שנאמר ה' אלהים אל תשחת (שם ט כו), אמר לפניו רבונו של עולם יסרני כאשר ייסר איש את בנו, שנאמר כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (שם ח ה), (ב) אמר לפניו ולא עשית לנו נסים ולא הודינו לך, (ג) עשה עמנו ואז נודה לך לעולם הבא, שנאמר הודינו לך אלהים הודינו וקרוב שמך, הודינו מטיב הודינו מכה, בין מטיב ובין מכה מודים אנחנו לך ושמך קרב בפינו: ספרו נפלאותיך. (ד) אימתי אנו מספרים, בזמן הגאולה, שנאמר כי אקח מועד אני מישרים אשפוט: (ה) נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה. בזמן שביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, התחיל העולם למוג ולמוט, שמא חס ושלום לא יקבלו ישראל התורה, ויהפוך העולם לתוהו ובוהו, כיון שאמרו נעשה ונשמע, נתיישב העולם על מכונו, שנאמר אנכי תכנתי עמודיה סלה:

---

## הערות ותקונים

מקומות שהיה מתוועד לתפלה לקדש את שמו ולהמליכו עליו: (יד) אין לנו נביא שיודע כלום שישיב נפשנו. בכ"י האחרים ובנדפס שיודיענו כלום, ובילקוט בטעות שיודיענו שלום, צ"ל כלום:

(א) זש"ה כי אל רחום. מובא בילקוט תהלים רמז תת"י בשם המדרש: (ב) אמר לפניו ולא עשית לנו נסים. בילקוט שם הביא הגי' א"ר הושעיא אמר אסף לא עשית לנו נסים, ובכל כ"י ובנדפס מובא סתמא: (ג) עשה עמנו ואז נודה לך לעולם הבא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' עשה לנו ושוב נודה לך ושמך קרוב בפינו, והשאר חסר. והרא"פ הוסיף כמו שהוא בכ"י שלפנינו, ובמקום שלפנינו הודינו מטיב הודינו מכה, הביא הוא זה בשם ר' יוחנן, ובילקוט שם הגי' עשה לנו נסים ושוב אנו מודים בעולם הזה שוב אנו מודים לך לעולם הבא: (ד) אימתי אנו מספרים בזמן הגאולה, שנאמר כי אקח מועד. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות "בזמן הגאולה שנאמר" ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה וכך איתא שם: ספרו נפלאותיך אימתי אנו מספרין כי אקח מועד כשיבא אותו המועד שאמרת כי למועד מועדים (דניאל י"ב ז'), אין בנו כח לספר עכשיו אני מישרים אשפוט (כבר היה העולם עומד ונמוג לולי שהעמדתיו שנאמר נמוגים ארץ וכל יושביה) ע"כ, ובילקוט מובא ג"כ המאמר הזה וחסר הסיום אין בנו כח, והאשר הסגרתי הוא מיותר ונשתרבב ממאמר שלאחריו על נמוגים ארץ: (ה) נמוגים ארץ וכל יושביה בזמן שביקש הקב"ה כו'. לזה המאמר כוון רש"י תהלים ע"ה ד' ע"ש, ובב"ר פס"ו אות ב' ר' הונא בשם ר' אחא פתח נמוגים ארץ וכל יושביה כמד"א נמוגו כל יושבי ארץ (שמות ט"ו ט"ו), אנכי תכנתי עמודיה, אנכי כיון שקיבלו עליהם אנכי ה' אלהיך תכנתי סלה ונתבסס [צ"ל ונתבססו] העולם, ובמדרש חזית פ"א סוף פסוק לסוסתי דאמר ר' חנינא בש"ר אחא כתיב נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה אילולי שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע היה העולם מתמוגג וחוזר לתהו ובהו ומי ביסס העולם אנכי הכנתי עמודיה סלה בזכות אנכי ה' אלהיך תכנתי עמודיה סלה וע"ש בפ"ז בפ' שובי שובי השולמית והמאמר הזה נמצא עוד במקומות אחרים במדרשים גם בפסיקתא רבתי פכ"א וע"ש בהערות הרב
הגדול

[ב] אמרתי להוללים אל תהולו [ולרשעים אל תרימו קרן]. (*ה) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי כתיב יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו (תהלים קד לא), בשעה שברא הקב"ה עולמו מה כתיב, וירא (ה') [אלהים] את כל אשר עשה והנה טוב מאוד (בראשית א לא), אין וירא אלא לשון שמחה, שכן כתיב וראך ושמח בלבו (שמות ד יד), וכיון שחטא אדם סלקתי שכינתי למרום, ואני הוא אלוהו של עולם ולא שמחתי בעולם כביכול והרשעים שמחים בעולם, יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו לעולם הבא, שמח ה' אין כתיב כאן, אלא ישמח, לעולם הבא לעתיד לבא, הוי אמרתי להוללים אל תהולו, (ו) רבנן אמרי זו היתה אלישבע בת עמינדב שהיתה בידה ארבע שמחות ביום אחד, ראתה משה יבמה מלך, אהרן בעלה כהן גדול, נחשון אחיה נשיא, אלעזר ואיתמר סגני כהונה, ונכנסו בניה להקריב ונשרפו, שנאמר ותצא אש מלפני ה' (ויקרא י ב), וכתיב אחרי מות שני בני אהרן (שם טז א), נהפכה שמחתה בו ביום לצרה, והצדיקים לא שמחו בעולם הזה והרשעים שמחו, הוי אמרתי להוללים אל תהולו:

[ג] אל תרימו למרום קרנכם [וגו'] כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים. (ז) בשעה שראה בלשצר [פס ידא די כתבא (דניאל ה ה), אמר תמה אני שמא מלכות מרדה בי, הוה משלח לכל אפרכייא ואפרכייא] ולא מצא מלכות שמרדה בו, הוי כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים. אמר לו הקב"ה שלחת לכל אפרכיות, שמא אצלי שלחת, אני משפיל אותך, כי אני משפיל ומרים, שנאמר כי אלהים שופט (צדיק) זה ישפיל וזה ירים (פסוק ח), (ח) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי מלכות זו משפיל ומלכות זו מרים, (ט) נכנסו מלכות יון ופרס ויצאה

## הערות ותקונים

הגדול בעל מאיר עין הערה ל"ז והאמר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסחא אחרת כאן: נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה אני העמדתי העולם במה שאמרתי (ונדפס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים בטעות שאמרתם) נעשה ונשמע וכן הקב"ה אומר לישעיה (ישעיה כ"א ע"ז) ואשים דברי בפיך למה לנטוע שמים וליסוד ארץ, הוי אנכי תכנתי עמודיה, והרא"פ הביא גי' אחרת עפ"י כ"י שהיה לפניו א"ר אלעזר אמרו ישראל אנו העמדנו העולם במה שדברנו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, וכה"א ואשים דברי בפיך למה לנטוע שמים וליסוד ארץ הוי אנכי תכנתי עמודיה, והיא גי' ישרה ומתוקנת יותר ממה שהיא בכ"י האחרים ובנדפס, והביא עוד שם הרא"פ הגי' כמו בכ"י שלפנינו: (*ה) א"ר ברכיה בש"ר לוי כו'. עיין וי"ר פ"כ אות ב' ר' לוי פתח אמרתי להוללים אל תהולו כו' ישראל לא שמחו בעולמי שמח ישראל בעושיו אינו אומר אלא ישמח עתידין הן לשמוח במעשיו של הקב"ה לע"ל כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שמח ה' במעשיו אינו אומר אלא ישמח עתיד הקב"ה לשמוח במעשיהם של צדיקים לע"ל, ועיין גם בפסיקתא אחרי דף קע"א ע"א ובתנחומא אחרי סי' ג' ובהערות שלי: (ו) רבנן אמרי זו היתה אלישבע בת עמינדב שהיתה בידה ארבע שמחות. וי"ר שם ופסיקתא שם דף ק"ע ע"א, וקה"ר בפ' לשחוק אמרתי מהולל ותנחומא אחרי אות ב' והעירותי שם בהערה ל' שכן הוא גם בפסיקתא ובקה"ר ובסוף מדרש משלי ובילקוט, אבל בוי"ר פ"כ אות ב', ובחזית פ' מי זאת עולה, ובזבחים דף ק"ב ע"א, ובסדר עולם פ"ד איתא חמש שמחות, והוסיפו גם פנחס בן בנה: (ז) בשעה שראה בלשצר. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ב וחסר הציון מדרש, ומה שנרשם בצדו „תנחומא" הציון נשמט ממקומו, ושייך למאמר שלאחריו על ד"ה כי לא ממוצא וממערב לא ממה שאדם עמל, והוא בתנחומא מטות אות ט', כמו שהעירותי במבוא לתנחומא דף נ"ה הערה ק"נ, ובילקוט שם מובא זה בשם ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן ובכל כ"י ובנדפס מובא סתמא: (ח) א"ר ברכיה בש"ר לוי מלכות זו משפיל עד מלכות בבל. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ועיין בילקוט שם שהביא קצת בסגנון אחר, א"ר לוי מלכות משפיל ומלכות מרים מלכות יוצאת ומלכות נכנסת: (ט) נכנסו מלכות יון ופרס ויצאה מלכות בבל. צ"ע מלכות מדי ופרס, והכוונה מדי ופרס ימרדו בו כי ימליכו דריוש שהיה מלך מדי, וכורש שהיה מלך פרס, ובלשצר היה מלך בבל ישפיל ועיין במדרש הזית פ"ג בפ' כמעט שעברתי הוי אמר כורש לדריוש מלוך את קדמיי, אמר דריוש לכורש לא כן פירש דניאל פרס פריסת מלכותך ויהיבת למדי ופרס, למדי תחלה ואח"כ לפרס, הוי את תמלוך קדמוי כיון ששמע אותו רשע (בלשצר) שלח ואמר לחיילותיו כל אומה ומלכות שמרדה בי נבוא עליהם, א"ל הקב"ה, רשע אצל הכל שלחת או שמא אצלי שלחת, חייך לית פורענות דהוא גברא מן אתר אחרן אלא מגבי, הה"ד כי לא ממוצא וממערב וגו' כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים

ישפיל



מלכות בבל: (י) דבר אחר זה ישפיל וזה ירים. מדבר בישראל, בשעה שהשפילו עצמן ועשו אותו מעשה ואמרו כי זה משה האיש (שמות לב א), ונתרוממו בזה, שנאמר זה יתנו (שם ל יג), הוי זה ישפיל וזה ירים: דבר אחר זה ישפיל וזה ירים. משפיל משפחה זו, ומרים משפחה זו:

[ד] כי כוס ביד ה'. (יא) יכול ריקם, תלמוד לומר ויין חמר מלא מסך, (יב) יכול קיוהא, תלמוד לומר חמר, שהוא חמור ועתיק: (יג) ר' יודן ור' חמא ור' יצחק בשם ר' חייא אמר לעתיד לבוא הקב"ה אומר לפרעה שתה כוסך, והוא אומר לו רבונו של עולם כבר שתיתי כוסי בעולם הזה, והוא אומר לו מה שאתה שתית (יד) כמין אגרא אחת היתה, שנאמר ויגר מזה וגו', אבל עכשיו אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ, שתית אותו ולא מצית, (טו) שנאמר (שגו ולא מיין תעו ולא משכר) [שכרו ולא יין נעו ולא שכר] (ישעיה כט ט): (טז) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הלא הוא כמוס עמדי (דברים לב לד), למאוסים: אמר ר' אחא ובאיזה כוס, זה (יז) כוס טיברי (יח) לאו שכולו אחד דהוא שפיך כולא כחדא, אלא היך חדא קילקלתא שהיא רחבה מלמטה וצרה מלמעלה, שנאמר כוס אחותך תשתי העמוקה והרחבה (יחזקאל כג לב): אתה מוצא (יט) ארבעה כוסות לטובה, וארבעה כוסות לרעה, לטובה שנאמר דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (תהלים כג ה), ה' מנת חלקי וכוסי (שם טז ה), כוס ישועות אשא (שם קטז יג), שנים, הרי ארבעה לטובה, ארבע כוסות של נחמה שעתיד הקב"ה להשקות לישראל לעתיד לבוא, (כ) ארבעה כוסות שהן פורעניות לרשעים, כוס [זהב] בבל ביד ה' (ירמיה נא ז), כי כוס ביד ה' (תהלים עה ט), ורוח זלעפות מנת כוסם (שם יא ו), קח את (יין) [כוס היין] החימה (ירמיה כה טו), הרי ארבעה כוסות של פורעניות שהוא עתיד להשקות לרשעים לעתיד לבא:

## הערות ותקונים

ישפיל לבלשצר וירים לכורש ולדריוש ע"כ, ר"ל ישפיל לבלשצר שהיה מלך בבל וירים לכורש ולדריוש שהיו מלכי פרס ומדי, וע"ש בפי' הרזו"ו שמבאר המאמר בטוב טעם ודעת: (י) ד"א זה ישפיל וזה ירים מדבר בישראל. בפסיקתא כי תשא (דף י"ב ע"א) מובא זה בשם ר' יונה בר לויא: (יא) יכול ריקם. עיין ספרי האזינו פיסקא שכ"ד ר' אליעזר בנו של ריה"ג אומר יכול שאין בו אלא חציו ת"ל מלא מסך יכול שאין חסר אפי' טיפה אחת ת"ל ויגר מזה: (יב) יכול קיוהא. עיין ערוך ערך קהה שהביא יין קהה ופירש פי' בלשון יוני קיוהא הוא קוהה והוא קרוב להחמיץ. ואולי יש לתקן בספרי שם במקום יכול דוהה ת"ל ויין חמר שצ"ל יכול קיהא או קוהה. וראיתי במדרש תהלים דפוס ראשון במקום אשר בכל כ"י כתוב קיוהא הגי' שם קהיוהא ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, וכן בטעות שם ת"ל חמר עתיק צ"ל ת"ל חמר שהוא חמור ועתיק: (יג) ר' יודן ור' חמא ור' יצחק בש"ר חייא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר' יודן ור' נחמיה בר חנינא ור' יצחק בר חייא, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ג וחסר הציון מדרש, על המאמר שלפניו ציין ב"ר והוא פפ"ת ומן רבי יודן הוא משו"ט והוא גורס ור' חמא בר חנינא: (יד) כמין אגרא אחת היתה. פי' טיפה, אולי הוא מלשון לאגורת כסף (ש"א ב' ל"ו), כמו גרה מטבע קטן ור"ל דבר מועט, ובספרי שם יכול שאין חסר אפי' טיפה אחת ת"ל ויגר מזה: (טו) שנאמר שגו ולא מיין תעו ולא משכר. תקנתי שצ"ל שכרו ולא יין נעו ולא שכר, ואולי היה כתוב פה שנאמר ביין שגו ובשכר תעו (ישעיה כ"ח ז'), ועל זה דורש שגו ולא מיין תעו ולא משכר: (טז) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הלא הוא כמוס עמדי למאוסים. בספרי האזינו פיסקא שכ"ד הלא הוא כמוס עמדי, ר' אליעזר בנו של ריה"ג אומר כוס שהיה כמוס ומחוסר, ואולי יש לתקן גם לפנינו כוס כמוס ומחוסר או צ"ל גם בספרי כמוס ומכוסה: (יז) כוס טיברי. פי' כוס של טבריא, עיין נדה כ"א ע"א וכולן אין בודקין אותן אלא בכוס טבריא פשוט. וכן ירושלמי נדה פ"ב ה"ה דף נ' ע"ב כגון אילין כסייא טיברייא: (יח) לאו שכולו אחד דהוא שפיך כולא כחדא אלא היך חדא קילקלתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' לא שכולו אחד אלא דהוא שפיך כוליה כחדא קלקילתא, ומלת קלקלתא לא אדע לפותרה: (יט) ארבעה כוסות לטובה. עיין ירושלמי פסחים פ"י ה"א (דף ל"ז ע"ג) ארבע כוסות כנגד ארבע כוסות של פורענות כו', וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל ארבע כוסות של נחמות, ה' מנת חלקי וכוסי, דשנת בשמן ראשי כוסי רויה, והדין כוס ישועות אשא תריין, ור"ל ישועות לשון רבים, ועיין ב"ר פפ"ח אות ה' ושם מפורש כוס ישועה אין כתיב כאן אלא כוס ישועות, ועיין שמ"ר פ"ו אות ד': (כ) ארבעה כוסות שהן פורעניות לרשעים.

בכ"י

[ה] וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק. (כא) עשר קרנות הן שנתן הקב"ה לישראל, קרן אברהם, שנאמר אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה א), קרן יצחק, שנאמר והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב יג), קרן משה, שנאמר כי קרן עור פניו (שמות לד כט), קרן שמואל בנבואה, שנאמר ותתפלל חנה [וגו'] רמה קרני (ש"א ב א), (כב) קרן אהרן בכהונה גדולה, שנאמר (וקרנו) [קרנו] תרום בכבוד (תהלים קיב ט), קרן סנהדרין בתורה, שנאמר קרנים מידו לו (חבקוק ג ד), קרן הימן בלויה, שנאמר כל אלה בנים להימן [וגו'] להרים קרן (דה"א כה ה), קרן ירושלים בבנין, שנאמר (מקרני ראם) [ומקרני רמים] עניתני (תהלים כב כב), קרן מלך המשיח במלכות, שנאמר וירם קרן משיחו (ש"א ב י), קרן דוד באור יום הבא, שנאמר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קלב יז), כיון שחטאו ישראל ניטלו מהם וניתנו לאומות העולם, שנאמר וקרנין עשר לה (דניאל ז ז), מלמד שנמשלו אומות העולם בחיות הללו, שכל זמן שקרני רשעים קיימים, קרני ישראל גדועה, שנאמר גדע בחרי אף כל קרן ישראל (איכה ב ג), ובזמן שירים קרני הצדיקים, יגדע קרנות הרשעים, שנאמר וכל קרני רשעים אגדע, מיד תרוממנה קרנות צדיק, קרנו שגידעו צדיקו של עולם:

# מזמור עו

[א] למנצח בנגינות [וגו'], נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו. זהו שאמר הכתוב אפרים לשמה תהיה ביום תוכחה (הושע ה ט), (א) בשעה שגלו עשרת השבטים, יהודה ובנימין לא גלו, (ב) התחילו אומות העולם אומרים אין זו אלא כמי שנושא פנים, (ג) לפי שהן בני אכסניא שלו, לפיכך לא הגלם, כיון שגלו הודיע הקב"ה אמונים בעולם, שנאמר בשבטי ישראל הודעתי נאמנה (שם שם), אותה שעה נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו. (ד) אמר ר' יהודה בר' אלעאי בשעה שהיו ישראל עומדים על הים, היו עומדים ומדיינים זה עם זה, זה אומר אני ארד תחלה לים, וזה אומר אני ארד תחלה, מתוך כך קפץ נחשון בן עמינדב לתוך גלי הים וירד עליו, ועל זה נאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש (תהלים סט ב), אמר הקב"ה למשה (ה) ידידיי הם טבועים בים, ואתה עומד להתפלל, דבר

## הערות ותקונים

בכ"י האחרים ובנדפס הגי' וכנגדן ארבע כוסות של פורענות לרשעים לע"ל. וחסר הסיום שמונה המפורשים בכתובים: (כא) עשר קרנות הן. נשנה במדרש איכה רבה פ"ב סי' ו' פ' גדע בחרי אף, ומדרש שמואל פ"ד, וכן עוד שם סוף פ"ס, ושם איתא עשר קרנות הן היך קדמייה וכו' הכוונה כמו שהוא למעלה בפ"ד, ויש במדרש שמואל שם איזה שנוים: (כב) קרן אהרן בכהונה שנאמר קרנו תרום בכבוד. עיין ביפה ענף במדרש איכה שם, והרזו"ו שם כתב יתכן שדורש תיבת בכבוד כמ"ש ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת, ואולי דורש תיבת תרום מלשון תרומה של כהן:

(א) בשעה שגלו עשרת השבטים. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ג בשם המדרש, והביא זה בשם ר' יוחנן בן נורי, אבל בכל כ"י ובנדפס מובא סתמא, והמאמר נשנה גם בפתיחתא דאיכה רבה אות ו' ומתחיל רבי אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא פתח אפרים לשמה תהיה אימתי ביום תוכחה יום שהקב"ה עתיד להתוכח עמהם ביום הדין אתה מוצא בשעה שגלו עשרת השבטים כו', והמ"כ כתב שם עשרת השבטים נקרא בשם אפרים על שם שהמליכו עליהם ירבעם משבט אפרים עכ"ל ומובא בילקוט הושע רמז תק"כ בשם מדרש איכה, ונמצא ג"כ קצת בסגנון אחר במדרש במ"ר פי"ג אות ג' וע"ש בפי' מהרזו"ו: (ב) התחילו או"ה אומרים. כ"ה גם במדרש במ"ר, אבל בפתיחתא דאיכה שם הגי' היו עשרת השבטים אומרים, וזה גי' ישרה: (ג) לפי שהן בני אכסניה שלו. כ"ה במדרש במ"ר, אבל במדרש איכה שם מפני שהם בני פלטין שלו, שביהמ"ק נבנה בחלקו של יהודה ובנימין ושם השכין שכינתו: (ד) א"ר יהודה ב"ר אלעאי. מכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ה פ' ויבואו בני ישראל, ובמדרש במ"ר נשא פי"ג סוף אות ד' ועיין סוטה ל"ז ע"ב, ובפדר"א פמ"ב, ובפסיקתא רבתי פ"ז ולהלן מזמור קי"ד, ונמצא בכל אלו שנוי נוסחאות וחלופי גירסאות: (ה) ידידיי הם טבועים בים ואתה עומד להתפלל. בכ"י האחרים ובנדפס בני עומדין בצרה ואתה מאריך בתפלה



אל בני ישראל ויסעו (שמות יד טו), הוי נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו, שהוא בישראל גדול, אמר לו באותה שעה שאתה עושה חסד עם שבט יהודה, כאילו עשית חסד עם כל ישראל, שישראל נקראו על שם יהודה:

[ב] דבר אחר נודע ביהודה. מפני מה זכה למלכות, (ו) שאלה זו שאלו התלמידים לר' טרפון בצילה של שובך ביבנה, מפני מה זכה יהודה למלכות, (ז) אמר להם (ח) מפני שהודה במעשה תמר, אמרו לו דיי להודייה [שתכפר] על הביאה, אמר להם מפני שאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית לז כו), אמרו לו דיי להצלה שתכפר על המכירה, אמר להם על ידי שאמר ישב נא עבדך תחת הנער (שם מד לג), (ט) אמרו לו בעיא ערבא דמקיים ערבותיה, אמר להם אם כן באיזה זכות זכה, אמרו לו בזכות שקפץ לתוך גלי הים, שהיו כל השבטים עומדים ולא ירדו אחד לים, אלא (י) זה אומר אני ארד תחילה, (יא) [וזה אומר אני ארד תחילה], וקידש יהודה שמו של הקב"ה וירד לים, שנאמר ויהודה עוד רד עם אל (הושע יב א), הוא השלים להקב"ה וקידש שמו של הקב"ה וירד, ובזכות כך זכה למלוכה, שנאמר היתה יהודה לקדשו (תהלים קיד ב), לפי שהיתה יהודה לקדשו, לפיכך ישראל ממשלותיו (שם), הוי נודע ביהודה אלהים, לפיכך בישראל גדול שמו של יהודה:

[ג] ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון. (יב) אמר ר' ברכיה מתחילת ברייתו של עולם עשה הקב"ה בירושלים סוכה, כביכול שהיה מתפלל בתוכה, (יג) יהי רצון שיהיו עושין בניי רצוני כדי שלא אחריב את ביתי ומקדשי, (יד) [כיון שגרם החטא מה כתיב, ויחמוס כגן סוכו שיחת מועדו (איכה ב ו), מקום שהיה מתוודע בתפלה]. (טו) וכיון שחרב הוא מתפלל יהי רצון מלפני שיעשו בניי תשובה שאקריב בנין ביתי ומקדשי, הוי ויהי בשלם סוכו. (טז) את מוצא שנקרא בית המקדש שלם, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (בראשית יד יח), (יז) והוא שם בן נח, שנאמר והוא כהן לאל עליון (שם שם), וכתיב יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם

## הערות ותקונים

בתפלה עת לקצר ועת להאריך דבר אל בני ישראל ויסעו, ובמכילתא שם ידידיי טובעים בים והים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה: (ו) שאלה זו שאלו התלמידים לר' טרפון בצלה של שובך ביבנה. מכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ה פסוק ויבואו בני ישראל כבר היה רבי טרפון וזקנים יושבין בצלו של שובך של יבנה ונשאלה שאלה זו לפניהם כו', למדנו רבינו באיזה זכות זכה יהודה למלכות, ועיין בתוספתא ברכות פ"ד בסגנון אחר מעשה בר' טרפון שהיה יושב בצלו של שובך בשבת במנחה, ואח"כ מובא שם מעשה בארבעה זקנים: (ז) אמר להם. עיין במכילתא שם שיש שנוי בגי' שבמקום אמר להם הגי' שם אמרו לו וכן בכלם: (ח) מפני שהודה במעשה תמר. שאמר צדקה ממני, ועיין ברש"י ובמכילתא שם: (ט) אמרו לו בעיא ערבא דמקיים ערבותיה. במכילתא שם השמיטו המלות האלו, והלשון מצינו בכל מקום שהערב משלם, ועיין בתוספתא שם וסופו של ערב לצאת ידי ערבותו: (י) זה אומר אני ארד תחלה. עיין במכילתא שם ובשמ"ר פכ"ד אות א' ולהלן מזמור קי"ד, במ"ר פי"ב אות כ"א: (יא) וזה אומר אני ארד תחלה. בכ"י האחרים ובנדפס מוסף „בין כך ראה שבט בנימין לירד בא נחשון בן עמינדב עם שבטו והיו מרגמין אותו וקפץ לפניו וירד לתוך גלי הים שנאמר בנימין צעיר רודם רד יש שרי יהודה רגמתם שהיו מרגמין אותו והקדימו, שנאמר ויהודה עוד רד עם אל". ועיין במכילתא שם ששם איתא ר' מאיר אומר בלשון אחד, ור' יהודה אומר בלשון אחד, ועיין בתוספתא שם: (יב) א"ר ברכיה. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ג ונשנה בב"ר פנ"ו אות י' ושם הגי' ר' ברכיה בשם ר' חלבו: (יג) יהי רצון שיהיו עושין בניי רצוני כו'. בב"ר שם עד שהוא שלם עשה לו הקב"ה סוכה והיה מתפלל בתוכה, שנאמר ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון. ומה היה אומר, יהי רצון שאראה בבנין ביתי: (יד) כיון שגרם החטא. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס, וליתא גם בכ"י ו' ובילקוט שם: (טו) וכיון שחרב הוא מתפלל יהי רצון כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת וכיון שחרב מתפלל יהי רצון מלפני להכרית יצר הרע שמחטיא את בניי ויעשו תשובה ואקריב בנין ביתי ומקדשי: (טז) את מוצא שנקרא בית המקדש שלם. עיין ב"ר פנ"ו אות י': (יז) והוא שם בן נח. רש"י בראשית י"ד י"ח הביא ומלכי צדק מדרש אגדה הוא שם בן נח, והעיר ידידי הרב החוקר מהר"א בערלינער בזכור לאברהם וז"ל האברבנאל בס' ישועות משיחו מביא אגדה זו בשם ב"ר לרבי משה הדרשן ע"כ. וכאשר תראה מפורש כן לפנינו וכן הביא בעל לקח

(שם ט כז), ששיכן באהלו, מכלל שהיה משמשו, (יח) כדמתרגמינן והוא כהן לאל עליון, והוא משמש קדם אל עילאה, הוי זה שם. ואברהם קרא לבית המקדש יראה, (יט) שנאמר ויקרא אברהם (את) שם המקום ההוא ה׳ יראה (שם כב יד), אמר המקום אם אקרא אותו שלם, כמו שקראו שם, אני אבטל דברי אברהם אוהבי שקראו יראה, ואם אני קורא אותו יראה, אני אבטל דברי שם הצדיק שקראו שלם, מה עשה הקב״ה, שיתף מה שקראו שניהם, אברהם קראו יראה, ושם קראו שלם, והקב״ה ירושלים, הוי ויהי בשלם סוכו, ומהו ירושלים, יראה ושלם: (כ) דבר אחר אימתי נודע ביהודה אלהים, כשתקים אותה הסוכה שאמרת (והיה) ביום ההוא אקים את סכת דויד הנופלת (עמוס ט יא), הוי ויהי בשלם סוכו:

[ד] (כא) **שמה** שיבר רשפי קשת. תוקף קשת של אדום, כמה שנאמר חרבם תבוא בלבם [וקשתותם תשברנה] (תהלים לז טו), כי כל דבר שהוא קשה נמשל באש, שנאמר כי אש יצאה מחשבון (במדבר כא כח), וכתיב רשפיה רשפי אש (שה״ש ח ו), לכך נאמר שמה שיבר רשפי קשת. מגן וחרב ומלחמה, של כל אומה ולשון שבאו להלחם בירושלים: נאור אתה אדיר מהררי טרף. ממצודות מלכים אדירים, כמו שנאמר ממעונות אריות מהררי נמרים (שם ד ח): אשתוללו אבירי לב [נמו שנתם]. היו לשלל כל מלכי גוים שבאו להלחם בירושלים, ונפלו עליהם תנומה ושינה: דבר אחר אשתוללו. כמו (ערום ושולל) [שולל וערום] (מיכה א ח), שפשטו מעליהם כלי מלחמה: מגערתך אלהי יעקב. היה כל זה הנצח: משמים השמעת דין. ביום מתן תורה: ארץ יראה [ושקטה]. בתחילה יראה שמא לא יקבלו ישראל את התורה ויחזור העולם לתוהו ובוהו, כיון שקיבלוה מיד שקטה: בקום [למשפט] אלהים. ביום הדין לשפוט מלכות הרשעה, אז יושיע כל ענוי ארץ סלה: כי חמת אדם [תודך]. כשהבאת בדין את ישראל בגלות היא היתה ההודאה שלך, שלא קצפת עליהם כפי חוזק אלהותך, אלא מעט כאדם שכועס על בנו ותלמידו, כמו שנאמר כי רגע באפו (תהלים ל ו), אבל שארית חימות תחגור, שנשארו לך תחגור אותם לשפוט אומות העולם ליום הדין, ואתם ישראל נדרו ושלמו לה׳, כי כל סביביו יובילו שי למורא, להקב״ה: יבצור רוח נגידים. אומות העולם, מי שהוא נורא למלכי ארץ. מהו יבצור, יחסור, כמו שנאמר לא יבצר (בראשית יא ו):

# מזמור עז

[א] **למנצח** על ידותון לאסף מזמור, קולי אל (ה׳ אזעק) [אלהים ואצעקה]. (א) זהו שאמר הכתוב על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור

---

## הערות ותקונים

לקח טוב שם וע״ש בהערה ל״ט והערותי עיין ב״ר פנ״ו אות י׳ שם קרא אותו שלם שנאמר ומלכי צדק מלך שלם והיינו שם בן נח, ועיין נדרים ל״ב ע״ב, וברש״י שם, וכן בפדר״א פכ״ז, וכן הרד״ק עה״ת הביא כן וכתב אמרו במדרש: (יח) כדמתרגמינן והוא כהן לאל עליון והוא משמש קדם אל עילאה. כ״ה בת״א וזה ליתא בכ״י האחרים ובנדפס, ונמצא גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ: (יט) שנאמר ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה׳ יראה. בכ״י האחרים (מלבד כ״י ו׳) ובנדפס נמצא פה הוספה „מהו ה׳ יראה אמר אברהם רבש״ע יהא יום זה זכור לפניך שיש לי להשיבך, תמול אמרת לי כי ביצחק (כי) יקרא לך זרע (בראשית כ״א י״ב) ועכשיו אתה אומר קח נא את בנך (שם כ״ב ב׳) ולכשיבאו למדה זו זכור להם זה היום ושא להם פנים", והרא״פ מחק המאמר וכתב „אינו בכתובים" ר״ל שלא נמצא בכ״י שלפניו. וזה נובע מב״ר פנ״ו אות י׳ וירושלמי תענית פ״ב ה״ה (דף ס״ה ע״ד) ולעיל מזמור כ״ט, וי״ר פכ״ט אות ט׳, פסיקתא דר״כ פסקא בחדש השביעי וע״ש בהערה ס״ז, ופסיקתא רבתי פ״מ: (כ) ד״א אימתי נודע ביהודה. מובא בילקוט תהלים רמז תתי״ד, והציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה: (כא) שמה שבר רשפי קשת. מכאן עד סוף המזמור ליתא בכ״י האחרים ובנדפס, ונמצא גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ:

(א) זש״ה על משמרתי אעמודה. כן מתחיל גם בכ״י ו׳, אבל בכ״י האחרים ובנדפס לא נמצא המלות זהו



(חבקוק ב א), מה עשה חבקוק הנביא, (ב) צר צורה ועמד בתוכה, אמר לפני הקב״ה רבונו של עולם, איני זז מכאן (ג) עד שתודיעני כמה אתה נותן ארך אפים לרשעים בעולם הזה, אמר לו הקב״ה אלי קראת ולא היית מהרהר אחרי, חייך שאני עונה אותך ומודיעך, אמר לו אני נותן להם ארך אפים בעולם הזה, כדי שיחזרו בתשובה לפני, ויעשו להם זדונות כשגגות, לכך נאמר ויענני ה׳ ויאמר (לי) [וגו׳] (שם שם ב), אמר לו כבר אמרתי את הקץ ועבר, כי עוד חזון למועד (שם שם ג), אפילו אמרתי לך את הקץ ועבר, אל תאמר אינו בא, אלא [חכה לו, וכן הוא אומר] אם יתמהמה חכה לו (שם שם), (ד) כן כשהקב״ה מראה לצדיקים הצרות הבאות על ישראל, הן עומדין ומרעימין לפניו, לכך נאמר על ידותון, על הדינין שהראה הקב״ה לישראל שעתידין לעבור עליהן, כיון שהן רואין הם צועקים לפני הקב״ה ונותנים קולם, שנאמר קולי אל (ה׳) [אלהים] (אזעק) [ואצעקה], ואמרתי שמא יאזין קולי, ביום צרתי ה׳ דרשתי ידי לילה נגרה ולא תפוג, ידי סגורה ונעולה מרוב צער כל הלילה, ולא תפוג להיות פשוטה ופרושה, ומהו נגרה, סגורה, (ה) כדמתרגמינן בריחיו נגרוי. בעת צרה אדם מתעצב ואוטם ידו, ה׳ דרשתי, בעת צרה ישראל דורשים להקב״ה: מאנה הנחם נפשי. למה היא ממאנת להנחם, שאינה יודעת עד מתי הקץ:

[ב] **אזכרה** אלהים ואהמיה. אני זכרתי הצרות שעברו עלי ומנהמת. משל לאדם שבא להכות את בנו, אמר לו עשר אצבעות אתה לוקה, הכהו אחת, אמר לו עוד תשע, הכהו שניה אמר לו עוד שמונה, מתנחם והולך, ואימתי אינו מתנחם הבן, בזמן שאינו מודיעו כמה עליו ללקות, כך אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה, מאנה הנחם נפשי לפי שאינה יודעת את הקץ, הודיעני ה׳ קצי (תהלים לט ה): (ו) דבר אחר אזכרה אלהים ואהמיה. כשישראל מזכירין להקב״ה מתנהמין והומין, שנאמר דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו (שה״ש ה ד), וכשהקב״ה זוכר לישראל מעיו הומין עליהם, שנאמר הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו (ירמיה לא יט):

[ג] **אחזת** שמורות עיני נפעמתי ולא אדבר. איני ישינה, שכל מידותי בלילה, אלא אני מתפעמת והולכת מרוב צער: חשבתי ימים מקדם. לימיו של אברהם שבא מקדם, שנאמר מי העיר ממזרח צדק (ישעיה מא ב): שנות עולמים. לימיהם של אבות העולם הראשונים, וחשבתי ולא מצאתי: אזכרה נגינתי בלילה. אלו

---

## הערות ותקונים

„זהו שאמר הכתוב" רק מתחיל „אמר חבקוק על משמרתי אעמודה" ובעל הילקוט קטע כל המאמר והחל במאמר שלאחריו, וכך איתא שם למנצח על ידותון לאסף, כשהקב״ה מראה לנביאים הצרות הבאות על ישראל הם עומדים ומתרעמין לפני הקב״ה, מהו ידותון על הדתות ועל הדינין, וכיון שרואין כן צועקים, שנאמר קולי אל אלהים ואצעקה, וכן אתה מוצא בחבקוק שאמר על משמרתי אעמודה אצעק אליך חמס, למה כי עוד חזון למועד מאנה הנחם נפשי, למה היא ממאנת להנחם שאינה יודעת עד מתי תודיעני עתך ואני מתנחמת כו׳: (ב) צר צורה ועמד בתוכה. בגמרא תענית כ״ג ע״א חוני המעגל עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור וגו׳, ופירש״י עוגה צורה עגולה, כמו עוגה, והערוך בערך עג א׳ כתב פי׳ השים הקפה בארץ: (ג) עד שתודיעני כמה אתה נותן ארך אפים לרשעים בעולם הזה. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ, אבל בכ״י האחרים ובנדפס איני זז מכאן עד שתענני, וכן הסיום חייך אני עונה אותך ומודיעך א״ל אני נותן להם ארך אפים בעולם הזה כדי שיחזרו בתשובה לפני ויעשו להם זדונות כשגגות, כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ, אבל בכ״י האחרים ובנדפס חסר זה ושם הגי׳ אני עונה אותך לכך ויענני: (ד) כן כשהקב״ה מראה לצדיקים הצרות הבאות כו׳. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרא״פ, אבל בכ״י האחרים ובנדפס המאמר קטוע ע״ש: (ה) כדמתרגמינן בריחיו נגרוי. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הביא הרא״פ, אבל זה ליתא בכ״י האחרים ובנדפס. בריח מתורגם בלשנא נגר, עיין מתורגמן וכן דלתים ובריח (דברים ג׳ ה׳) ת״י תרעין ונגרין: (ו) ד״א אזכרה כשישראל

סנהדרין (ז) שעוסקין בתורה בלילה: האפס לנצח חסדו. (ח) מהו האפס, לשון יון עזוב אפס, וכן הוא אומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו (תהלים קג יז), ועכשיו הניחן: גמר אומר לדור ודור. גמר הדבר שאמר כי אספתי את שלומי וגו' (ירמיה טז ה). (ט) על כן אני אומר השכח חנות אל. ואומר חלותי היא. חלותי היא שלי כמה שנאמר רעה חולה (קהלת ה יב): שנות ימין עליון. מכה שנונה מן ימין עליון, כמו שנאמר אם שנותי ברק חרבי (דברים לב מא): דבר אחר חלותי היא. חילול שלי הוא שחיללתי קדושתי, לפיכך נשתנה ימין של מעלה: אזכור מעללי יה. שהוציאני ממצרים, והעבירני בים סוף, ונהגני כצאן במדבר ביד משה ואהרן:

# מזמור עח

[א] **משכיל** לאסף האזינה עמי תורתי הטו אזנכם לאמרי פי. זהו שאמר הכתוב רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך [וגו'] יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (דברים ד ט י), (א) לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל התורה, שלא תשתכח מפיהם, (ב) וכן הוא אומר ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל (פסוק ה), וכתיב כי לא תשכח מפי זרעו (דברים לא כא), שלא יאמר לך אדם אין מזמורות תורה, אלא תורה הם, (ג) ואף הנביאים תורה, לפיכך האזינה עמי תורתי, (ד) ולא הדברות בלבד, אלא אף החידות והמשלות תורה הם, וכן הקב"ה אמר ליחזקאל בן אדם חוד חידה ומשול משל (יחזקאל יז ב), וכן שלמה אמר להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם (משלי א ו), לפיכך הוא אומר אפתחה במשל פי אביעה חידות מני קדם, אמרו לו לאסף מניין אתה יודע שמא ראית, אמר להם בשמיעה אני יודע, שנאמר אשר שמענו ונדעם: ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל. מהו שם בישראל, התורה שנתן הקב"ה לישראל (ה) סם חיים הוא לישראל, שנאמר רפאות תהי לשרך (משלי ג ח):

[ב] **הן** הכה צור ויזובו מים. כיון שהכה משה את הסלע (ו) טיפטפה דם, (ז) אמר ר' חמא בר חנינא כמה שנאמר ואשה כי (תזוב) [יזוב] זוב דמה (ויקרא טו כה):

## הערות ותקונים

בישראל מזכירין להקב"ה. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ו ובילקוט ירמיה רמז שפ"ו בשם שו"ט: (ז) שעוסקין בתורה בלילה. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ח) מהו האפס לשון יון עזוב אפס. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הרא"פ הוסיף מהו אפס לשון יוני הוא אפס הניח והוסיף כן כמו שהוא בילקוט תהלים רמז תתי"ו בשם המדרש, וכ"ה גם בכ"י רומי וגם בכל כ"י האחרים ונשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים. ואפס היא מלה יונית עיין לעיל מזמור כ"ז הערה מ"א: (ט) על כן אני אומר השכח חנות אל עד סוף המזמור. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס:

(א) לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ט בשם המדרש, והביא הגי' א"ר שמואל בר נחמני לא כרת הקב"ה ברית כו', ובכל כ"י ובנדפס מובא סתמא: (ב) וכה"א ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל. בכ"י האחרים ובנדפס נוסף אחר זה: "תורה שנתן להם הקב"ה סם של חיים", הוא מיותר ונשתרבב ממאמר שלאחריו: (ג) ואף הנביאים תורה. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ג' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה: ואף הנביאים תורה. [ודבריהם תורה, וכן (עזרא) [דניאל] אומר ולא שמענו בקול ה' אלהינו ללכת (בדרכיו) [בתורותיו] אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים (דניאל ט' י'), אמר אסף הואיל והמזמורים אינן אלא תורה, אני אומר האזינה עמי תורתי שהרי מיום שחרב בית המקדש שרי חכימיא למהוי כספריא וספריא כתלמידיא ותלמידיא כעמא דארעא, ועמי כעממיא ועממיא כעמי הארצות שאין עוסקין בתורה ולא נתנה להם תורה, ועל כן אומר המשורר האזינה עמי תורתי] ולא המזמורות בלבד אלא אף חידות ומשלים שהן מושלין תורה הן, וכה"א אפתחה במשל פי כו': (ד) ולא הדברות בלבד. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ולא המזמורות בלבד, ובילקוט הגי' ולא הדברים בלבד: (ה) סם חיים הוא לישראל. דורש שם כמו סם: (ו) טיפטפה דם. עיין שמ"ר פ"ג אות י"ג והכה הסלע והוציא [דם], שנ' הן הכה צור ויזובו מים, ואין ויזובו אלא לשון דם שנ' ואשה כי יזוב זוב דמה, ולכך הכה הסלע פעמים שבתחלה הוציא דם ולבסוף מים. ועיין לעיל מזמור ק"ה אות י"ב: (ז) א"ר חמא בר חנינא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן לעיל במזמור ק"ה



ונחלים ישטופו. (ח) ששטפו מים הרבה, שהיו ליצני הדור אמרו עכשיו אנו מוציאן והיא מתבלעת:

[ג] **ויצו** שחקים ממעל. (ט) אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' זבדי בן לוי מזון אלפים שנה היה יורד המן לישראל בכל יום ויום, (י) ומניין אנו יודעין, אמר ר' יודן בשם ר' שמעון בן יוחאי כאן כתיב ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וכתיב התם וארובות השמים נפתחו (בראשית ז יא), תרתין (יא) כוין איתפתחו בדור המבול, (יב) ושנו רבותינו משפט דור המבול שנים עשר חדש, וכאן במן כתיב ודלתי שמים פתח, תרתין (יג) דשין איתפתחו בדור המדבר, שמונה ארובות לשני דלתות, מפני שארבע ארובות בדלת, לפי שמדה טובה מרובה על מדת פורענות חמש מאות בכפליים, הרי אלף ועוד אלף, הרי מזון אלפים שנה היה יורד המן לישראל בכל יום ויום, שנאמר וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו (פסוק כד), אמר ר' אחא (יד) לא היו מצטערין בו, שנאמר ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י כב). אמר ר' שמעון בן לקיש כתיב והנה על פני המדבר דק מחוספס (שמות יז יד), (טו) שהיה נבלע ברמ"ח איברים, כמניין מחספ"ס: (טז) דק ככפור על הארץ (שם שם). מה כפור זה דק והארץ בולעתו, כך המן דק והאיברים בלעו אותו, ואין לך אדם מישראל שנצרך לנקביו, (יז) שנאמר לחם אבירים אכל איש (פסוק כה), מלמד שהיה נימוח באיברים:

[ד] **דבר** אחר לחם אבירים אכל איש. לחם (יח) שנעשו אבירים כמלאכים: אכל איש. אלו ישראל, שנאמר כל איש ישראל (יהושע י כד), אמר ר' שמעון בן לקיש ישראל היו מתרעמין ואומרים (יט) יש לך ילוד אשה אוכל ואינו מוציא, ראית מימיך אדם יש לו רחיים נותן לתוכה חטים ואינה מוציאה קמח, אמר הקב"ה בטובה שאני עושה לכם והשויתי אתכם למלאכי השרת שלא יהו נפנין, הן מתרעמין עלי, ואמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כא ה), כלומר מקולקל, עד אנה ינאצוני [וגו'] בכל האותות אשר עשיתי בקרבו (שם יד יא), בתוך קרביו ומעיו של ישראל, שהיו אוכלין ואינן מוציאין כלום. אמר ר' אייבו בשש שעות ביום בא

## הערות ותקונים

ק"ה אות י"ב, אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר יוסי בר חנינא: (ח) ששטפו מים הרבה. במדרש במ"ר פי"ט אות ט' ויצאו מים ושטפו כל מי שהיה מרנן כנגדן שנ' ונחלים ישטופו: (ט) א"ר אבא בר כהנא בש"ר זבדי בן לוי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר כהנא, וצ"ל א"ר אבא בר כהנא, ומובא בילקוט תהלים רמז תתי"ט וחסר הציון, וגם הוא הביא הגי' א"ר אבא בר כהנא, והמאמר שנה בתנחומא בשלח אות כ"א, ושם הגי' זבדי בן לוי אמר שני אלפים אמה היה יורד המן בכל יום, ויש לגרוס מזון ב' אלפים שנה: (י) ומנין אנו יודעין א"ר יודן בש"ר שמעון בן יוחאי כו'. בכ"י האחרים ובנדפס המלות א"ר יודן ליתא והגי' שם ארשב"י, וגם המלות ומנין אנו יודעין ליתא שם, ומובא לנכון גם בילקוט שם, ובתנחומא שם הגי' א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום חשבון הוא כו' ע"ש, ועיין שם בהערה ק"ד: (יא) כוין. פי' חלונות תר' חלון כותא, וכן וארובות השמים תרגום וכוי שמיא, ובדניאל וכוין פתיחן ליה: (יב) ושנו רבותינו. עדיות פ"ב מ"י וכן ב"ר פכ"ח אות ט' א"ר יוחנן משפט דור המבול שנים עשר חודש, וכן הוא בסדר עולם פ"ד: (יג) דשין. פי' דלתות תר' והדלת ודשא ותר' דלתים דשין: (יד) לא היו מצטערין בו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים לא היו קצרים בו, ובנדפס דפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים לא היו קצרי יד בו, ונשתבש המלה, וצ"ל מצטערין: (טו) שהיה נבלע ברמ"ח איברים כמנין מחספס. בגמרא יומא ע"ה ע"ב דק מחוספס ר' יוחנן אמר דבר שנבלע ברמ"ח איברים מחוספס טובא הוי, א"ר נחמן בר יצחק מחספס כתיב. ועיין בתנחומא בשלח אות כ"ב בר קפרא אמר מהו מחספס לחם שהיה נמוח ברמ"ח איברים כמנין אותיות מחספס: (טז) דק ככפור על הארץ מה כפור זה דק והארץ בולעתו כך המן דק והאיברים בלעו אותו ואין לך אדם מישראל שנצרך לנקביו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' דק מחספס שלא היה אחד נצרך לנקביו מחספס כתיב בלא וי"ו שהיה נבלע ברמ"ח איברים שבאדם: (יז) שנאמר לחם אבירים אכל איש. עיין יומא שם אל תקרי אבירים אלא איברים, וכ"ה בתנחומא בשלח שם, ועיין במכילתא בשלח מסכתא ד' סוף פרשה ג': (יח) שנעשו אבירים כמלאכים: וכן פירש"י לחם אבירים לחמם של מלאכים, והביא ג"כ שם ד"א אבירים איברים שהי' נבלע בכל האיברים ולא היו צריכים לנקביהם: (יט) יש לך ילוד אשה. מובא בילקוט חקת רמז תשס"ד בשם שו"ט, וכן בילקוט תהלים רמז תתי"ט, ובילקוט תהלים שם

מובא

יתרו, וירד המן לישראל בשבילו כנגד ששים ריבוא, וירד לו כנגד כל האיברים, הוי לחם אבירים. והיאך המן יורד להם, היתה הרוח מנשבת ומכבדת כל פני האדמה, (כ) ועושין אותן כשלחנות של פז ואבן יקרה, ואחר כך הטל יורד להם, שנאמר וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו (במדבר יא ט), היו ישראל יוצאין ומלקטין אותו עד ארבע שעות, שלא תזרח השמש שלא ימסה, שנאמר וילקטו אותו בבקר בבקר איש כפי אכלו וחם השמש ונמס (שמות יו כא), הוי לחם אבירים אכל איש:

[ה] (כא) **יראו** וישמחו. (כב) זהו שאמר הכתוב ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר (אסתר ח יו). (כג) תני שלשה חלקים נעשה מן ממונו של המן, שליש שלח לתלמידי חכמים, ושליש למרדכי ואסתר, ושליש לבנין בית המקדש: כי שומע אל אביונים ה' ואת אסיריו לא בזה (תהלים סט לד), (כד) אלו עקרות שהקב"ה פוקדן, (כה) ר' נחמי' אמר לה סתם, ר' אחא בשם ר' יונתן אמר שלשה מפתחות הן שלא מסרן הקב"ה ביד שליח, מפתח של רחם, שנאמר ויפתח (ה') את רחמה (בראשית כט לא), מפתח של קברים בתחיית המתים, (כו) שנאמר בפתחי את קברותיכם (יחזקאל לז יג), מפתח של גשמים, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב [וגו' לתת מטר ארצך בעתו] (דברים כח יב), (כז) וכשרצה הקב"ה נתן להן לצדיקים, של עקרה מסר לאלישע, שנאמר כעת חיה את חובקת בן (מ"ב ד טז), וכתיב ותהר האשה [ותלד בן] (שם שם יז), של תחיית המתים מסר לאליהו בבן צרפת, שנאמר תשב נא נפש הילד הזה (מ"א יז כא), וכתיב ראי חי בנך (שם שם כג), ובנה של שונמית על ידי אלישע, שנאמר וישם פיו (אל) [על] פיו [וגו'] (מ"ב ד לד), וכתיב (ויחי הילד) [שאי בנך] (שם שם לו), וליחזקאל בבקעת דורא, שנאמר היתה עלי יד ה' [וגו'] (יחזקאל לז א), וכתיב מארבע רוחות באי הרוח [ופחי בהרוגים האלה ויחיו] (שם שם ט), ומפתח של גשמים לאליהו, שנאמר אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מ"א יז א), וכשביקש פתח להן, שנאמר לך הראה אל אחאב ואתנה מטר (שם יח א), הוי כי שומע אל אביונים ה'. (כח) אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני מהו ה' לי בעוזרי

---

## הערות ותקונים

מובא זה בשם ר' לוי, ואין ספק שהי' כתוב בר"ת אר"ל והכוונה אמר ריש לקיש, ואח"כ נעשית אמר ר' לוי: (כ) ועושין אותן כשלחנות של פז ואבן יקרה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ונדפס: (כא) יראו וישמחו. צ"ל ראו ענוים ישמחו, הוא פסוק בתהלים ס"ט ל"ג, וממה שדורש אחר זה כי שומע אל אביונים ה' ואת אסיריו לא בזה שהוא ג"כ בתהלים שם ס"ט ל"ד, נראה ברור כי כוון הדורש אל הכתוב ראו ענוים ישמחו, אולם לא אדע מה שייכות יש לדרשה א לכאן, ולעיל במזמור כ"ב אות ל"ב דורש הדרשה הזאת על יאכלו ענוים וישבעו, ואולי שייך הדרשה כאן על ויאכלו וישבעו מאד במזמור ע"ח כ"ט. וראיתי בכ"י ב' ד' ה' ז' ליתא הדרשה פה על יראו ענוים וישמחו, ומתחיל מן כי שומע אל אביונים ה'. וראיתי באות אמת שכתב על יראו ענוים וישמחו וז"ל מכאן עד אראה בשונאי (לפנינו בכ"י שלנו מה עשה לשונאי הוא קרוב לסוף אות ה') איני יודע מה שייך פה: (כב) זש"ה ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ונדפס ובילקוט רמז תתי"ט: (כג) תני שלשה חלקים כו'. לעיל בסוף מזמור כ"ג תאנא לשלשה חלקים נחלק ממונו של המן, שליש למרדכי ואסתר, ושליש לעמלי תורה, ושליש לבנין בית המקדש. והמאמר שלפנינו מובא בילקוט שם בשם המדרש: (כד) אלו עקרות. בכ"י האחרים כי שומע אל אביונים ה' אלו ישראל, ואת אסיריו לא בזה אלו עקרות. ועיין ב"ר ריש פע"א: (כה) ר' נחמי' אמר לה סתם ר' אחא בש"ר יונתן אמר שלשה מפתחות הן. בב"ר פע"ג אות ד' איתא ר' תנחומא בשם ר' ביבי אמר שלשה מפתחות ביד הקב"ה, ובמדרש דב"ר פ"ז אות ו' איתא א"ר יונתן ג' מפתחות בידו של הקב"ה, ובדב"ר שם סיים ואין בריה שולטת עליהן לא מלאך ולא שרף, ובגמרא בבלי תענית ב' ע"א הגי' א"ר יוחנן ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואולי צ"ל א"ר יונתן: (כו) שנאמר בפתחי את קברותיכם. כן מובא גם בבבלי שם ובדב"ר שם, אבל בב"ר מובא קרא שלפניו הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי (יחזקאל ל"ז י"ב): (כז) וכשרצה הקב"ה נתן להן לצדיקים. עיין תוס' תענית שם דף ב' ע"א ד"ה שלשה מפתחות, ונראה שנעלמו מהם דברי המדרש הזה: (כח) א"ר לוי בש"ר שמואל בר נחמני מהו ה' לי בעוזרי. בכ"י ח' הגי' ממה שאני רואה שעשה לשונאי אני

ידעתי



[ואני אראה בשונאי] (תהלים קיח ז), אני הייתי רואה מה עשה לשונאי, אין לך אדם שאתה מסייעו אותו כמשה ואהרן, על ידי שאמרו שמעו נא המורים (במדבר כ י), לא נכנסו לארץ ישראל, הוי ובחורי ישראל הכריע, (כט) שהכריעם לכף זכות:

[ו] (ל) **בכל** זאת חטאו (לו) [עוד] ולא האמינו בנפלאותיו. (לא) ר' ברכיה ור' לוי ור' שמעון בן יוסי בשם ר' מאיר אמרו (לב) הראה הקב"ה סולם והיתה בבל עולה שבעים (לג) עווקים ויורדת, מדי חמשים ושנים ויורדת, יון מאה ושמונים ויורדת, אדום יותר מדאי, והוא רואה ומתיירא, אמר לו הקב"ה אל תירא עבדי יעקב (ירמיה ל י), (לד) כשם שנפלו הראשונות, כן יפלו האחרונות, אמר לו הקב"ה ליעקב עלה אף אתה, אמר לפניו רבונו של עולם מתיירא אני שלא ארד, אמר לו הקב"ה חס ושלום ואתה אל תירא עבדי יעקב [נאם ה'] ואל תחת ישראל (שם שם): (לה) [ומניין אתה אומר שהראהו הקב"ה ליעקב אבינו בית המקדש בנוי, וקרבנות מוקרבים, וכהנים משרתים, ושכינה מסתלקת, שנאמר ויחלום והנה סלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב), אין חלום שאין לו פתרון, הנה סולם זה בית המקדש, וראשו מגיע השמימה אלו הקרבנות שקריבין וריחן עולה לשמים, והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, אלו הכהנים שעולים ויורדים בכבש שנקראו מלאכים, שנאמר כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב ז), והנה ה' נצב עליו (בראשית שם יג), ראיתי את ה' נצב על המזבח (עמוס ט א)]: (לו) אמר ר' יוסי בן זימרא אמר ר' שמעון בן יוסי ר' מאיר היה דורש בכל זאת חטאו (לו) [עוד] ולא האמינו בנפלאותיו, שאילו עלה לא ירד עוד, ולא היינו משתעבדין שיעבוד זה:

[ז] **ויכל** בהבל ימיהם ושנותם בבהלה. (לז) ר' יונתן ור' נתן, [ר' יונתן אומר]

---

## הערות ותקונים

ידעתי שהוא עוזר לי. ופה חסר ההתחלה, וראיתי בילקוט ברמז תתי"ט הביא הגי' וז"ל ובחורי ישראל הכריע (הוא פסוק ל"א) זה משה, שנ' לולי משה בחירו, על שאמר שמעו נא המורים לא נכנס לארץ: (כט) שהכריעם לכף זכות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס הכריע מכף זכות לכף חובה: (ל) בכל זאת חטאו לו. כ"ה בכל כ"י ובדפוסים הראשונים, וגם בילקוט הביא חטאו לו, וכן בוי"ר פכ"ט אות ב', ובקרא כתיב חטאו עוד: (לא) ר' ברכי' ור' לוי ור' שמעון בן יוסי בש"ר מאיר אמרו. כ"ה בכל כ"י, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נשמטו המלות „ור' לוי", והמאמר נשנה בפסיקתא פסקא בחדש השביעי (קנ"א ע"א) ושם הגי' ר' ברכי' ור' חלבו בש"ר שמעון בן יוסינא בש"ר מאיר, ובוי"ר פכ"ט אות ב' הגי' בש"ר שמעון בן יוחאי, ובתנחומא הנדפס מכבר ויצא אות ב' הגי' א"ר ברכי' בשם ר' חלבו ור' שמעון בן יוסינה, וחסרים בתנחומא המלות „בש"ר מאיר" והנה בכל המקומות שרשמתי מובא מאמר אחר בשמם מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שרה של בבל עולה ויורד ושל מדי עולה ויורד ושל יון עולה ויורד ושל אדום עולה ויורד כו'. אבל המאמר שלפנינו מובא שם בשם ר' שמואל בר נחמן: (לב) הראה הקב"ה סולם. שם הגי' הראה הקב"ה שרו של בבל: (לג) עוקים. בכ"י ב' ג' ה' בטעות לוקים, ובכ"י ז' חסר מאמר גדול שנשמט דף שלם, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נשמט המלה „עוקים", ובפסיקתא ובוי"ר שם, הגי' ג"כ עוקין, והערוך ערך חויק הביא בשם וי"ר הגי' חווקים וכתב פי' מעלות, וגם בגמרא ב"ב כ"ט ע"א הגי' חווקים, וחווקא בלשון סורי פי' שליבות ומעלות הסולם, ועיין בפסיקתא שם הערה ע"ו: (לד) כשם שנפלו הראשונות כן יפלו האחרונות. בכ"י ו' הגי' לפניך מלכות זו נופלת כשם שנפלו האחרות. ובכ"י האחרים ונדפס הגי' כשם שנפלו אלו כן יפלו אלו: (לה) ומנין אתה אומר. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ג' (כ"י רומי) ונדפס גם בדפוס ראשון ובכ"י ו' לא נמצא ג"כ. והרא"פ מחק המאמר וכתב „איט בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י שלפניו, ובאמת היא הוספה שהוסיף מעתיק הראשון מן ספרי פ' קרח פיסקא קי"ט, ושם מתחיל ר' אלעזר הקפר אומר מנין אתה אומר, וכן נשנה המאמר בב"ר פס"ח אות י"ב ומתחיל תני בר קפרא. ומובא בילקוט ויצא רמז קי"ט בשם ב"ר, והמאמר שהוסיף בכאן הוא כלשון הספרי: (לו) א"ר יוסי בן זימרא כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס הגי' א"ר שמעון ב"ר יוסי ר' מאיר היה דורש, ובפסיקתא בחודש השביעי (קנ"א ע"א) ר' ברכיה ור' חלבו בש"ר שמעון בן יוסינא בש"ר מאיר ובוי"ר פכ"ט אות ב' הגי' בש"ר שמעון בן יוחאי ושם המאמר בהרחבת לשון וכאן קטע המסדר, ובילקוט תהלים רמז תתי"ט א"ר יוסי בן קיסמא ר' מאיר הי' דורש זה יעקב שאמר לו הקב"ה אף אתה עלה בסולם ולא האמינו ולא עלה שאילו עלה לא ירד להשתעבד עכ"ל: (לז) ר' יונתן ור' נתן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים

ונדפס

(לח) מתשעה באב לתשעה באב היו מתים, ר' נתן אומר (לט) בכל שעה היו מתלהטין ושנותם בבהלה. אם הרגם ודרשוהו ושבו ושחרו אל. אפילו אם הורג אותנו לו אנחנו מקוים, ולו אנו בעיין, (מ) שנאמר הן יקטלני לו איחל (איוב יג טו): ויפתוהו בפיהם [וגו']. (מא) ואף על פי כן והוא רחום יכפר עון:

[ח] (מב) **והוא** רחום יכפר עון ולא ישחית. (מג) זהו שאמר הכתוב יסרני ה' אך במשפט (ירמיה י כד), (מד) אמר ר' יהודה ב"ר סימון (מה) אך למעט, וכאן נמי ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו, כל חמתו אינו מעיר, אבל מעיר מקצת חמתו: ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב. (מו) [דילמא סברין אינשין דלא חייא מתייא, שנאמר רוח הולך ולא ישוב], (מז) חס ושלום, אלא זה יצר הרע שהוא עמו בעולם הזה: כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון. (מח) בשאילת מן ושליו ומי באר ושאר נסיונות, מה סופיהן, במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר יד לה), במדבר לקו ובמדבר מתנחמין, שנאמר הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר (הושע ב יו):

[ט] **וישובו** וינסו אל וקדוש ישראל התוו. אמר ר' חנינא כאינש דאמר מחי אנא לברי, כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אל ישלוט בנו אדם, אלא אתה תהא דן אותנו, הוי וקדוש ישראל התוו, (מט) שהתאוו לשלטנותן: (נ) דבר אחר שהיו המכות נרשמות בגופיהן, שנאמר והתוית תו (יחזקאל ט ד): (נא) דבר אחר התוו לשון כעס וחרדה, דמתרגמינן חרדה תיוהא: אשר שם במצרים אותותיו ומופתיו בשדה צוען. (נב) המכות היו מפיתות בהן. (נג) ר'

## הערות ותקונים

ובנדפס ובילקוט שם הגי' רבי ור' נתן: (לח) מתשעה באב לתשעה באב היו מתים. עיין תענית ל' ע"ב וברש"י שם ד"ה שכלו מתי מדבר, ובתוס' שם ד"ה יום שבו כלו מתי מדבר: (לט) בכל שנה ושנה היו מתלהטין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר' נתן אומר היו מתלקטין כל שנה ושנה. ובילקוט הגי' כל השנה היו מתלקטין ואולי צ"ל מתקטלין: (מ) שנאמר הן יקטלני לו איחל. הראי' הזאת מהכתוב חסר בכ"י האחרים ובנדפס: (מא) ואעפ"כ והוא רחום יכפר עון. הילקוט הביא מאמרם מתענית דף ח' ע"א ע"ש, ואח"כ הביא מאמר אחר מגיגו כשהיו ישראל עומדים על הר סיני בקשו לגנוב דעת העליון כו' ומצויין בצדו „מדרש" בטעות וצ"ל „מכילתא" והוא במכילתא משפטים פי"ג: (מב) והוא רחום יכפר עון ולא ישחית. בכ"י ו' רשום לפני זה „פלגות פסוקיא דתהלים", ובכ"י נ' מתחיל פה מזמור ע"ט וכ"ה בדפוס ראשון ודפוס ווינציא וגם בגמרא קידושין ל' ע"א איתא והוא רחום יכפר עון חציו דפסוקים, ולפי המסורה הפסוק ויפתוהו הוא חצי הספר: (מג) זש"ה יסרני ה' אך במשפט. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ וחסר הציון „מדרש": (מד) א"ר יהודה בר סימון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר סימון צ"ל א"ר יהודה בר סימון: (מה) אך למעט. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' במשפט אינו אומר אלא אך במשפט אך מיעוט הוא: (מו) דילמא סברין אינשין דלא חייא מתייא. הוספתי כמו שהוא בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס סברי דאמרי אינשי דלית מתין חיין, המלה „דאמרי" היא מיותרת וצ"ל סברי אינשי: (מז) חס ושלום אלא זה יצר הרע שהוא עמו בעולם הזה. בכ"י האחרים ובנדפס אלא זה יצר הרע שהוא הולך עמו בשעת מיתה ואינו שב עמו בשעה שיעלו המתים, והמלות „כמה שנאמר" יש למחוק שם, כי מן כמה ימרוהו במדבר הוא מאמר חדש, ולזה המאמר כוון רש"י תהלים ע"ח ל"א והרבה להשיב אפו מהם ואף אם נפרע מהם לא העיר עליהם כל חמתו כי אם מעט מעט לפי שזכר כי בשר המה ויצר הרע טמון בלבם והוא רוח הולך כשימותו ולא ישיב אותו רוח בהם לעולם הבא כשיחיו אין יצר הרע שולט בהם, ולא יתכן לפרש רוח הולך ולא ישוב רוחם של חיים בהם, שהם אמרת כן כפרת בתחיית המתים וכן מפורש באגדת תלים עכ"ל: (מח) בשאילת מן ושליו ומי באר ושאר נסיונות, מה סופיהון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר זה: (מט) שהתאוו לשלטנותן. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס ודורש התוו כמו התאוו: (נ) ד"א שהיו המכות נרשמות בגופיהן שנאמר והתוית תו. בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „ד"א" וכן הסיום שנאמר והתוית תו, וגם רש"י תהלים שם הביא התוו לשון סימן כמו והתוית תיו: (נא) ד"א התוו לשון כעס וחרדה דמתרגמינן חרדה תיוהא. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, ותרגום ויחרד יצחק חרדה (בראשית כ"ז ל"ג) ותוה יצחק תיוהא, וכן וקדוש ישראל התוו, תר' וקדישא דישראל איתיו תיוהא: (נב) המכות היו מפיתות בהן. בכ"י האחרים ובנדפס שפותות בהן. ובדב"ר פ"ז אות ט' והמופתים שהיו המכות מפתות אותן, ופי' המ"כ מפתות דריש המופתים כמו המפתים לשון פיתוי: (נג) ר' יהושע בן קרחה בש"ר



יהושע בן קרחה בשם ר' שמעון בן יוחאי ורבנן תנו חודש היה קצוב לכל מכה, כיצד שבעה ימים התרה בהן המכה, ועשרים ושלשה ימים היתה המכה עושה בהן התראה, ושבעה ימים היה בין מכה למכה בהרויחה, שנאמר וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור (שמות ז כה), הוי אשר שם במצרים אותותיו:

[י] **ויהפוך** לדם יאוריהם. (נד) בתחלה היו המצריים וישראל ממלאים את חביותיהם מים כאחת והיתה החבית של ישראל מלאה מים, והבית של מצריים מלאה דם, חזרו להיות ממלאין בספלים יחד, והיה הספל של ישראל מלא מים, וספל של מצרי מלאה דם, חזר ואמר המצרי לישראל נמלא אני ואתה בספל אחת ונשתה בספל אחת, והיו שניהם כאחד כורעים ראשיהם ופיהם בספל, והיה ישראל שותה מים, ומצרי שותה דם. (נה) אמר ר' אבין כל מים שהיו המצריים שותין, היו לוקחין אותן בדמים יקרים מישראל, ומשם העשירו ישראל, ר' יוסי אומר מן הדא ושאלה אשה משכנתה [וגו' כלי כסף וכלי זהב ושמלות וגו' ונצלתם את מצרים] (שמות ג כב):

[יא] **ישלח** בהם ערוב. (נו) ר' יהודה אומר (נז) נעוריתא שלח בהם, (נח) ר' נחמי' אומר ערוב מלמטה דובים ואריות זאבים ונמרים היו, (נט) ר' נתן אומר ערוב מלמעלה נרגזא דאות עורבין ועופות דורסין מלמטה אריות דובים זאבים ונמרים. (ס) ר' חמא ור' יהושע תרווייהו אמרו מין חיה היה ושמה (סא) פנתרין,

## הערות ותקונים

בש"ר שמעון בן יוחאי ורבנן כו'. בתנחומא וארא אות י"ד איתא וכמה היתה המכה עושה בהן ר' יהודה ור' נחמי' חד אמר כ"ד ימים היה מתרה בהם וח' היתה המכה משמשת בהן, וחד אמר שבעת ימים היה מתרה בהן וכ"ד ימים היתה משמשת בהן, והעירותי שם בהערה קכ"ה: חד אמר כ"ד ימים כ"ה בכ"י רח"ס ובתנחומא הנדפס וכ"ה בשמ"ר פ"ט אות י"ב, אולם בכ"י רומי הגי' חד אמר כ"ג ימים היה מתרה בהם וז' ימים וכו' וחד אמר ז' ימים כו' וכ"ג ימים היתה משמשת בהן, ובמקום לפניו כ"ד הגי' שם כ"ג, וכן בילקוט וארא רמז קפ"ב הביא ג"כ דברי התנחומא חד אמר כ"ד ימים ונרשם בצדו „נ"א כ"ג" וכן תראה בשו"ט מזמור ע"ח שגורס כ"ג ימים, ושם איתא ר' יהושע בן קרחה בשם רשב"י ורבנן תנו שבעת ימים היה מתרה בהם ועשרים ושלשה ימים המכה עושה בהן ושבעת ימים בין מכה למכה שנ' וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' (שמות ז' כ"ה), וכל משכיל יראה כי הלשון שם (הייגו בשו"ט) נשתבש וחסר המאמר מן ר' יהושע בן קרחה בשם רשב"י ובמקום ורבנן תנו צ"ל ר' יהודה ור' נחמי' [ר' יהודה אומר עשרים ושלשה ימים היה מתרה בהן ושבעה ימים המכה היתה עושה בהן] [ורבי נחמי' אומר] שבעת ימים היה מתרה בהן ועשרים ושלשה ימים המכה היתה עושה בהן. ובמדרש דב"ר פ"ז אות ט' לשלשים יום היתה באה המכה והיתה עושה ז' ימים והלכה לה, והיו נרווחין עשרים ושלשה ימים בין מכה למכה, ועיין יפה תואר בשמ"ר שם שמבאר בטוב טעם ודעת שורש דבריהם של ר' יהודה ור' נחמי' ובמדרש שמ"ר שם סיים בסוף דבריהם של ר' יהודה ור' נחמי' על דעתיה דהאיך דאמר כ"ד ימים היה מתרה בהם וימלא שבעת ימים (שמות שם) להכאה, ועל דעתיה דמ"ד ז' ימים היה מתרה בהם וימלא שבעת ימים שהיה מתרה בהם על מכה אחרת: (נד) בתחלה היו המצרים כו'. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס, ומתחיל בתחלה היו ממלאין בספלין, והשמיט מן ממלאין א' עד ממלאין ב', ונמצא לנכון גם בילקוט רמז תת"כ: (נה) א"ר אבין כל מים שהיו המצרים שותין. עיין בתנחומא שם ובשמ"ר פ"ט אות י' ואות י"א. ודב"ר פ"ג אות י"ח ובמ"ר פ"ט אות י"ד: (נו) ר' יהודה אומר. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ: (נז) נעוריתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' נשריתא, ובילקוט שם פוריתא, ופתרונם נעלם ממני, והרב הגאון הגדול פרופ' ד"ר לעווי בספרו מדרש מלים צד 455 הביא המלה נשריתא ופי' המון נשרים: (נח) ר' נחמי' אומר ערוב מלמטה דובים ואריות זאבים ונמרים היו. בכ"י האחרים ובנדפס ר' נחמי' אומר ערוב מלמטן דובין ואריות ונמרים מלמעלן, ובעל אות אמת מוחק מלת „מלמעלן" וגם בילקוט ליתא. ועיין שמ"ר פי"א אות ג' מהיכן בא עליהם, יש אומרים מלמעלה, וי"א מלמטה, וע"ש בחדושי הרד"ל אות י': (נט) ר' נתן אומר נרגזא דאות. בכ"י ו' כדגזיו נאות, ובכ"י האחרים ובנדפס נרגזין ראות, בכ"י ז' נשמט מאמר של ר' נתן, ובילקוט במקום ר' נתן הביא הגי' ורבנן אמרין מלמעלן ערוב, מלמטן בר זגין ודאות עורבין עופות מלמטה דובין ואריות נמרים וזאבים, ואין ספק שצ"ל בר גזא או בר גזין. את הנשר ויקרא י"א י"ג ת"י וית בר גזא, ופי' דאות הוא מלשון ואת הדאה (ויקרא י"א י"ד) והגי' ראות הוא מלשון והראה ואת האיה (דברים י"ד י"ג): (ס) ר' חמא ור' יהושע. בילקוט תהלים שם ר' חנינא בר פפא ורבי סימון: (סא) פנתרין. המוספי בערך פנתירין הביא בשם המדרש תהלים מין חיה הוא ושמו פנתרין, וכתב פי' בל"י ורומי Panther πάνθηρ מין חיה כמו פרדלים, אכזר מאד ויש בעורו חברברות:
וי"א

(סב) ויש אומרים כמלנית שמה, והביא עליהן הקב"ה, ר' יאשיה אמר העריב עליהן את המאורות, אמר ר' שמעון בן לקיש כך (סג) אמר הקב"ה לפרעה (סד) אתה בקשת לערבב זרעו של אברהם אוהבי, ואני מערבבך מן העולם, שנאמר ישלח (בם) [בהם] ערוב, ולא ערבוביא בלבד, אלא צפרדע ותשחיתם, (סה) ר' יוחנן אמר כל מקום שהיו רובצין שם נעשה צפרדע, (סו) ובתי השיש ובתי הספים שלהן, מה היו עושות הצפרדעים, היו רואין ועולין לתוכן והיו אומרים אנו שלוחן ממי שאמר והיה העולם, והיו הספים נבקעים לפניהם, (סז) אמר ר' יהודה בשם רבי זה אחד מן הדברים שהשליט הרך את הקשה, ואלו הן, העכברים של פלשתים, שנאמר (סח) ויך אותם בטחורים (ש"א ה ו), היה הפלשתי (סט) יושב על הספסל של נחושת, וכיון שהיה עולה, נבקע הספסל מעצמו, והיה עולה ושומט את בני מיעיו. (ע) וכן הצרעה, (עא) כיון שהיו יוצאין אמוריים ונכנסין עליהן ומקישות לו אחת לתוך עינו ואחת לתוך עינו אחרת, (עב) שנאמר וגם את הצרעה ישלח ה' (דברים ז כ), וחץ נעמן שהכה את אחאב ונכנס לתוך השריון והכהו, שנאמר ואיש משך בקשת לתמו (ויך) [ויכה] את מלך ישראל [בין הדבקים ובין השרין] (מ"א כב לד), ואבן שהשליך דוד וקבע אותו במצחו של גלית הפלשתי, (עג) שנכנס אבן מעצמה וטבעה במצחו, שנאמר ותטבע האבן במצחו (ש"א יז מט), (עד) ושורשי

## הערות ותקונים

(סב) וי"א כמלנית שמה. בכ"י ו' וי"א שמלנית שמה, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט, ופתרונה נעלם ממני: (סג) אמר הקב"ה לפרעה. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה „אתה אמרת מי ה' אני מודיעך חייך אתה תאמר ה' הצדיק, אתה אמרת מי ה' מ"י מכות אתה לוקה מ"י בגימטריא חמשים", ועיין שמ"ר פ"ה אות י"ד: (סד) אתה בקשת לערבב זרעו של אברהם. כי אמר וכל הבת תחיון: (סה) ר' יוחנן אמר כל מקום שהיו רובצין שם נעשה צפרדע. וכ"ה לקמן במזמור ק"ה ובילקוט תהלים רמז תת"כ א"ר יוחן כ"מ שהיו רובצים שם היו נעשות הצפרדעים. יש לתקן שצ"ל א"ר יוחנן, ובילקוט תהלים רמז תתמ"ג הביא בשם א"ר יוחנן, וגורס כ"מ שהיו רובצים מים היו נעשים צפרדעים, צ"ל שהיו רובצים שם היו נעשים צפרדעים, כמו שהוא במזמור ק"ה ומן מלת שם נעשית מים, ובמדרש שמ"ר פ"י אות ג' מובא בשם ר' יוחנן בסגנון אחר, ר' יוחנן אמר כ"מ שהיה שם עפר והיה טפה של מים בו היה נעשה צפרדע: (סו) ובתי השיש ובתי הספים שלהן. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, גם המלות „מה היו עושות הצפרדעים" ליתא שם, ולהלן במזמור ק"ה הגי' תאמר בבתי השיש ובבתי הסיפים לא היו עולין אתמהא. ולדעתי יש לתקן ובתי הפספסים, אבני גזית תרגומו אבן פסיפס, וכן ראיתי בילקוט תהלים רמז תת"כ שהביא הגי' ובתי השיש ובתי הפספסים הי' גם לפניו הגי' כמו בכ"י שלפנינו. ובמקום ובתי הספים הביא הוא לנכון ובתי הפספסים, וכן הביא הילקוט וארא רמז קפ"ג ד"ה ותעל הצפרדע וחסר שם הציון „שו"ט". וראיתי במדרש שמ"ר פ"י אות ג' המאמר בהרחבת לשון כדרך מדרשים מאוחרים וכך איתא שם חזקיה ברבי אמר אם כשיטה הזו (ר"ל כשיטת ר' יוחנן) לא נקו בתיהם של גדולים שהיו עשויין בשיש ובפסיפס אלא מלמד שהיה הצפרדע עולה מן התהום ואומרת לשיש עשה לי מקום שאעלה ואעשה רצון בוראי והיה נבקע השיש ועולה כו': (סז) א"ר יהודה בשם רבי זה אחד מן הדברים. הילקוט תהלים רמז תת"כ הביא רק התחלת המאמר, ומובא בילקוט שמואל רמז ק"ב והציון שו"ט מוסב על המאמר וזה אחד מהדברים, ועל התחלת המאמר ותכבד יד ה' חסר הציון „מדרש" והוא במדרש שמואל פ"י, וכן מובא בילקוט מלכים רמז רכ"ב בשם שו"ט, ושם גורס א"ר יהודה ב"ר סימון, ומובא גם בילקוט וארא רמז קפ"ג ד"ה ותעל הצפרדע וחסר הציון „שו"ט": (סח) ויך אותם בטחורים. כ"ה עפ"י הקרי, והכתיב בעפולים: (סט) יושב על הספסל של נחושת. כ"ה גם בכ"י ו' וכ"י ח' ובילקוט וארא שם, ומלכים שם, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' יושב על הספל, יש לתקן על הספסל, וגם במדרש שמואל פ"י הגי' ספלים במקום ספסלים: (ע) וכן הצרעה. באיזה כ"י ובנדפס נוסף „בימי יהושע": (עא) כיון שהיו יוצאין אמוריים ונכנסין עליהן ומקישות לו אחת בתוך עינו אחת כו'. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, אבל בילקוט וארא, ובילקוט שמואל ובילקוט מלכים שם הביא גי' אחרת וכן הצרעה היו האמוריים נטמנין במערה ונותנין אבן על פי המערה והיו שתי צרעות קורעות את האבן: (עב) שנאמר וגם את הצרעה ישלח ה'. כתוב זה נאמר בצרעה של משה. ויותר נכון להביא הכתוב ואשלח לפניכם את הצרעה (יהושע כ"ד י"ב), ועיין סוטה ל"ו ע"א: (עג) שנכנס אבן מעצמה וטבעה במצחו. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובמדרש שמואל סוף פי"א ודכוותה ותטבע האבן במצחו, הוסיף בעל אות אמת „נכנס האבן בברזל", ובדפוס פראג הכניס הרב מוהר"ר יצחק כ"ץ את המלות האלה לפנים הספר, וכן הדפיסו כן בדפוסים האחרונים, אבל בדפוס וויניציא לא נמצא, והוסיף כן על פי הילקוט שמואל שם: (עד) ושורשי תאנה שהם רכים ובוקעים בצור ובאבן, וזה אחד מהדברים

שהשליט



תאינה שהן רכין ומבקעין בצור ובתוך האבן: (עה) אמר ר' ברכיה בר חנינא בר איקא בשם ר' יהודה שורשי חטים בוקעין בארץ חמשים אמה, ושורשי תאינה שהן רכין חמשים אמה, אמר ר' יהודה בר חייא (עט) אף שיני אריות דכוות' מה כתיב ולא מטו לארעית גובא עד די שליטו (אריוותא בהון) [בהון אריוותא (פ) וכל גרמיהון הדיקו] (דניאל ו כה), (פא) והשמיר שהוא כמין שעורה, (פב) והיה נתון בכלי מלא מוכין של עופרת, ואם היה נותנו אפילו על ההר, או על הצורים, היה יורד ובוקע עד למטה, ובו היה חולק שלמה (פג) כל אבני בית המקדש, לפי שכתוב בתורה לא תניף עליהם ברזל (דברים כז ה), (פד) ומי הביאו לו, הנשר הביאו מגן עדן, שנאמר וידבר על (החיה) [הבהמה] ועל העוף (מ"א ה יג), אמר להן היאך השמיר קבוע, והלך הנשר והביאו, איכא דאמרי לא הנשר הביאו, אלא הדוכיפת:

[יב] (פה) **עשיתי** לי שרים ושרות (קהלת ב ח). אלו מיני זמר: ותענוגות בני האדם (שם שם), אלו (פו) בריכות של מים ומרחצאות: שדה ושדות (שם שם), (פז) הכא תרגימו שידה ושידתין, (פח) במערבא אמרי שידתא. (פט) אמר ר' יוחנן שלש מאות שידין יש בשחין ושידה עצמה אינה יודעת מה היא רוצה, אמרי ושידתין למאי אתבעי לה, דכתיב והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה (מ"א ו ז), אמר להו לרבנן היכי ליעביד, אמרי ליה אי אית לך שמירא שפסל בו משה אבני אפוד את יכול למיעבד, [אמר להו היכא אישתכח, אמרו ליה] אייתו שידא ושידתא כבשינהו אפשר דידעי ומגלי לך,

## הערות ותקונים

שהשליט הרך את הקשה. והנה הילקוט בשמואל אחרי שהביא באמצע המאמר הוספה ממדרש שמואל הביא אח"כ ושרשי תאנה שהם רכים ובוקעים בצור ובאבן, והוא המאמר משו"ט שלפנינו, ובעל אות אמת בהגהות שלו למדרש שמואל הוסיף אחרי המלה פסטילוס „ושרשי תאנה שהם רכים ובוקעים בצור ובאבן" והשב שחסר זה במדרש שמואל, ועפ"י הגהות שלו הוסיף המפרש מהר"י כ"ץ כן בגוף המדרש, ונדפס אח"כ בכל הדפוסים ובאמת שגגה היא ויש למחוק מן הספר, כי אין ענינו למדרש שמואל שם: (עח) א"ר ברכי' בר חנינא. בילקוט שמואל שם ובתהלים רמז תת"כ א"ר ברכי' א"ר חנינא בר איקא: (עט) אף שיני אריות דכוות'. בכ"י האחרים ובילקוט תהלים שם אף שיני אריות רכות, וכ"ה בכ"י ג' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון, אבל בדפוס ראשון נשמט המלה „רכות", ובכ"י שלפנינו במקום רכות כתוב דכות': (פ) וכל גרמיהון הדיקו. הוספתי סיפא דקרא שהכוונה שאכלו האריות גם העצמות: (פא) והשמיר שהוא כמין שעורה. בסוטה מ"ח ע"ב שמיר זה ברייתו כשעורה: (פב) והי' נתון בכלי מלא מוכין של עופרת. צ"ל והי' נתון בכלי של עופרת מלא מוכין. בתוספתא סוטה פט"ו איתא כך: מה טיבו של שמיר משנותנין אותו על גבי אבנים על גבי קורות מתפתחים לפניו כלוחי פנקס, ולא עוד אלא כשנותנין אותו על גבי ברזל הוא בוקע ויורד מלפניו ואין כל דבר יכול לעמוד בו, כיצד עושין לו כורכין אותו במוכין של צמר ונותנין אותו לתוך מני [צ"ל סני] של עופרת מלא סובים של שעורים כו'. ובירושלמי סוטה פ"ט הי"ד ואין כל דבר יכול לעמוד בו אפי' נתון על גבי האבן או לתוך טס של מתכת מיד היה בוקע ויורד, מה היו עושין לו להעמידו היו כורכין אותו מוכין של צמר ונותנין אותו לתוך סני של אבר מלא סובין של שעורים, ועיין בבלי סוטה מ"ח ע"ב ת"ר שמיר זה כו': (פג) כל אבני בית המקדש. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' כל אבני מזבח: (פד) ומי הביאו לו הנשר הביאו מגן עדן שנאמר וידבר על הבהמה ועל העוף אמר להן היאך השמיר קבוע והלך הנשר והביאו איכא דאמרי לא הנשר הביאו אלא הדוכיפת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם איתא רק ומי הביאו הנשר ואמרי לה לא הביאו הנשר: (פה) עשיתי לי שרים ושרות כו'. כל המאמר נוסף מאת מעתיק אחד מגמרא גיטין ס"ח ע"א: (פו) בריכות של מים ומרחצאות. המלות „של מים" ליתא בגמרא, ובכ"י האחרים ובנדפס ותענוגות בני האדם אלו בריכות של מים שדה ושידות אלו מרחצאות, המלות אלו מרחצאות נשמטו ממקומם וצ"ל אלו בריכות של מים ומרחצאות, ובמדרש קהלת שם איתא ותענוגות בני האדם דימוסיות ומרחצאות: (פז) הכא תרגימו שידה ושידתין. בתרגום קהלת לא מתורגם כן, ובמדרש קהלת פ"ב בפסוק עשיתי לי שרים ושרות איתא שדה ושדות שידא ושידתא והמלות „הכא תרגימו" ליתא שם: (פח) במערבא אמרי שידתא. כ"ה בגמרא שם, ובכ"י האחרים ובנדפס חסר זה. וע"ש בפירש"י שפי' עגלה למרכבת נשים ושרים: (פט) א"ר יוחנן שלש מאות שידין יש בשחין כו'. כ"ה בגמרא שם, וזה נשמט בכ"י האחרים ובנדפס, וברש"י שם פי' בי שיחין באותו מקום, ובגמרא שם הגי' שלש מאות מיני שדים היו

בשיחין

אזיל אייתינהו, אמרו ליה אנן לא ידעינן דילמא אשמדאי מלכא דשידא ידע, אמר להו היכן איתיה, אמרו ליה איתיה בטור פלן, (צ) (כדו אלו) [כרו לו] גובא, ומלייה מיא, ומכסה ליה (צא) בטינרא, וחתים ליה (צב) בגושפנקא, וכל יומא סליק למתיבתא דרקיע, וגמר מתיבתא דרקיע (צג) ונחית לארעא, וכיון דגמר מתיבתא דארעא אייתי וסייר לגושפנקא ומגלי ליה שתי ומכסי ליה וחתים ואזלי שדרי לבניהו בן יהוידע רישא דסנהדרין יהיב ליה עיזקתא (צד) דחקיק עלה שם המפורש, ושושילתא דחקי עליה שם המפורש, (צה) וגבבא דעמרא, [וזרקי דחמרא, אזל] (צו) וכרא בירא מעילא, ושפכינהו לחמרא, אזל כרא בירא מתתא ושפכינהו למיא וסתמינהו בגבבא דעמרא, חמא (צז) וסליק באילנא, כי אתא סיירי לגושפנקא גלי אשכחיה חמרא אמר כתיב לץ היין הומה שכר וכל שוגה בו לא יחכם (משלי כ א), וכתוב אחר אומר זנות ויין ותירוש יקח לב (הושע ד יא), לא אישתי, כד צחי טובא ולא סגי ליה אמר כתיב ויין ישמח לבב אנוש (תהלים קד טו), אישתי וגני ורווי אתא בניהו בן יהוידע שדה עליה שושילתא (צח) דחקיק עליה שם המפורש, כי איתער הוי קא (צט) מפרזל, אמר ליה שמיה דמרך עלה נקטיה, כי נקיט ליה ואזיל מטא דיקלא שדיה מטא ביתא שדיא מטא לגבי ההוא (ק) כובא דארמלתא נפקא איחננא לאפיה כפא לקומתיה איתבר גרמיה מיניה אמר היינו דכתיב ולשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו) חזא דההוא חדוותא דהוא קא מיחדי ליה בכא, חזא ההוא סמייא דהוי קא טעי בארחיה אסקיה, חזא ההוא רוויא דהוא קא טעי בארחיה אסקיה, חזא האי גברא דאמר לההוא אישכפא עביד לי מסנאי ולשב שני הייך, חזא ההוא קיסמא דהוי קסים אריפתא חייך, כי מטו להתם לא עיילוהו קמי שלמה עד תלת יומי, יומא קמא אמר להו מאי טעמא לא קא בעי לי מלכא, אמרו ליה אנסייה משתייא, שקל לבינתא אותביא לחברתא, אתו ואמרו ליה לשלמה, אמר להו הכי קאמר לכו הדור אשקייא, למחר אמר להן מאי טעמא לא קא בעי לי מלכא, אמרו ליה אנסייה מיכלא, שקל לבינתא אותבא לארעא, אתו ואמרו ליה לשלמה, אמר להו הכי קאמר ניגזור מיכלא (קא) לריש תלתא יומי עיילוהו לקמיה, משח ארבע גרמידי ושדייה לקמיה, אמר מכדי כד מיית האי גברא לית ליה אלא ארבע גרמידי, והשתא כבשי ליה לכולא עלמא ולא שבעה עד דכבשית ליה לדידי, אמר ליה לא בעינא לך מידי, אלא קא בעינא למבנייא לבי מקדשא (קב) וקבעי שמירא, אמר ליה לדידי לא מסר לי לשרא דימא מסר ליה ולא יהב ליה אלא (קג) לתרנגולא ברא דמהימן ליה אשבועתא, ומאי עביד ליה, מימטיה ליה לטורא דלית בהון יישוב, ומנח ליה אשינא דטורא, (קד) ובקע

הערות ותקונים

בפיתין ופידה עלמה איני יודע מה היא: (צ) כלו אלו גובא. תקנתי כרו לו גובא, ובגמרא שם כריא ליה בירא, פירש"י כרה לו שם בור: (צא) בטינרא. פי' באבן: (צב) בגושפנקא. פי' בחותמו: (צג) ונחית לארעא וכיון דגמר מתיבתא דארעא. בגמרא ונחת לארעא וגמר מתיבתא דארעא: (צד) דחקיק עלה שם המפורש. בכ"י האחרים ובנדפס ובגמרא דחקיק עלה שם: (צה) וגבבא דעמרא. פי' גיזות צמר: (צו) וכרא בירא מעילאי. בגמרא שם הגי' אזל כרא בירא מתתאי ושפינהו למיא וסתמינהו בגבבי דעמרא, וכרא בירא מעילאי ושפכינהו לחמרא וסמינהו. ויש לגרוס בגמרא ושפכינהו למיא במקום ושפינהו, וע"ש בפירש"י ד"ה ושפינהו למיא. ובכ"י האחרים ובנדפס המאמר מקוטע וכצ"ל אזל כרא בירא [מתתאי ושפך למיא וסתמינהו בגבבי דעמרא וכרא בירא] מתתאי ושפך לחמרא: (צז) וסליק באילנא. בגמרא סליק ויתיב באילנא: (צח) דחקיק עלי' שם המפורש. בכ"י האחרים ובנדפס נאמר דחקיק עליו שם. ובגמרא ליתא זה, ושם איתא שדא ביה שושילתא סתמיה, ופירש"י סתמיה סגר השלשלת סביב צוארו שלא יוכל ראשו לנאת, ולדעתי כוונת המלה סתמיה ר"ל בלי שם, כי במאמר שלפניו מובא יהב ליה שושילתא דחקיק עלה שם, וכאן היה שלשלת בלי שם: (צט) מפרזל. פירש"י משתנע ומתעסק לנתקה הימנו: (ק) כובא דארמלתא. הערוך גורס סוכא. ועיין בהגהות הש"ם שם: (קא) לריש תלתא יומי. בגמרא לסוף תלתא יומא: (קב) וקבעי שמירא. בגמרא שמירא צ"ל שמירא: (קג) לתרנגולא ברא. היינו דוכיפת: (קד) ובקע לטורא ומשקל ביזרוניה ומעייל. וכ"ה



לטורא ומשקל ביזרוניה ומעייל (קה) ושדיא להתם לאקדוחיה ועביד קיניה להתם, (קו) והיינו דמתרגמינן דוכיפת נגר טורא, בדקו בקיניה דתרנגולא ברא דאית ליה בני וחפייא לקיניה בזוגיתא חיוורתא, כי אתא בעי למיעל ולא מצא, אזלא ואייתי שמירא ואותבה עלה רמו ביה קלא שדייה שקלה ואזלה חנקה נפשה אשבועתא, כי אתא אמר ליה בניהו בן יהוידע אימא לן כל מיליא דתמיה דעבדית באורחא, מאי טעמא כי חזית לההוא סמייא דהוי קא טעי באורחיה אסיקתיה, אמר ליה דמכרזי עליה ברקיעא דצדיק גמור הוא, ומאן דעביד ליה נייח נפשייה, זכי לעלמא דאתי, ומאי טעמא דכי חזית לההוא רויא קא טעי אסיקתיה, אמר ליה דמכרזי עליה ברקיעא דרשע גמור הוא ושביקתיה דליכול עלמא, ומאי טעמא דכי חזית לההוא חדוותא בכית, אמר ליה דמית גברא בגו תלתין יומין, ובעיא למינטרא ליבם תליסר שנין. (קז) ומאי טעמא כי חזית לההוא קיסמא חייכת, אמר ליה דאיכא מידי תותא ולא ידעי מידי אחרינא ידעי, ומאי טעמא כי חזית לההוא גברא דאמר לאושכפא עביד לי מסנאי לשב שנין חייכת, אמר ליה ההוא גברא שב יומי לית ליה חיי ומסנאי לשב שנין בעי, שהי גביה עד דבנייה לבי מקדשא, יומא חד הוה יתיב להודיה, אמר ליה שלמה לאשמדאי כתיב כתועפות ראם לו (במדבר כד ח), ואמרינן כתועפות אלו מלאכי השרת, ראם אלו השדים, מאי רבותייכו מינן, אמר ליה שקול שושילתא מנאי והב לי עזקתא, שקל מיניה שושילתא ויהיב ליה עיזקא ובלעה, אותביה הדא גפא לארעא והדא גפא לרקיע, פתקיה לשלמה ארבע מאות פרסה ואזיל ויתיב יתיה אכורסייה דמלכא, (קח) וכל היכא דהוה מטי שלמה הוה אמר אני קהלת הייתי מלך על ישראל (קהלת א יב), אמרו רבנן מכדי שטיא חדא מילתא (קט) לא צריך, מאי הוא אתן ואמרו ליה לבניהו בן יהוידע קא בעי לך מלכא, אמר להו לא, שלחו ליה למלכותא קא אתי [מלכא לגבייכו א"ל אין] וכמו קיקא אתיה תבעינהו לכולא נשיא דשלמה וקא תבע נמי לבת שבע אימיה, אייתוה לשלמה והבו ליה עיזקתא דהוה חקוק עליה שם, כד עייל חזיה אשמדאי ופרח, ואפילו הכי הוה לשלמה ביעותותא מיניה, שנאמר הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה וגו' (שה"ש ג ז), רב ושמואל, חד אמר מלך והדיוט, וחד אמר מלך והדיוט ומלך:

[יג] (קי) **וצפרדע** ותשחיתם. זה צפרדע, שנאמר ותעל הצפרדע (שמות ח ב), (קיא) שהיתה בוקעת ועולה לעשות שליחותא, לכך נאמר וצפרדע ותשחיתם, מאי ותשחיתם, (קיב) שהיתה מסרסת אותם, כענין שנאמר כי משחתם בהם מום בם (ויקרא כב כה): (קיג) יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל. ר' הונא אמר בשם ר' שמעון בן לקיש (קיד) בפילקון היה יורד הברד וקוטע

הערות ותקונים

וכ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ופקע טורא ונפק ביזרוני ומעייל להתם, ובגמרא ופקע טורא ומנקיט מייתי ביזרני מאילני: (קה) ושדיא להתם לאקדוחיה ועביד קיניה להתם. בכ"י האחרים ובנדפס ושריא לאקדוחי, ובגמרא ושדי התם והוי ישוב: (קו) והיינו דמתרגמינן דוכיפת נגר טורא. הדוכיפת (ויקרא י"א י"ט) ת"א וי"ע וגגר טורא: (קז) ומ"ט כי חזית להאי קיסמא חייכת. עיין בגמרא שם גי' אחרת: (קח) וכל היכא דהוה מטי. עיין בגמרא שם כי חסר פה, גם הוא שם באיזה שנוים: (קט) לא צריך. בגמרא לא סריך ע"ש בפירש"י: (קי) וצפרדע ותשחיתם. מכאן מתחיל דברי המדרש כי כל אות י"ב הוא נוסף מגמרא גיטין ס"ח ע"א: (קיא) שהיתה בוקעת. בכ"י האחרים ובנדפס צפרדע אחת היתה והיתה מסעת ועולה לעשות שליחותה. ועיין סנהדרין ס"ז ע"ב ר"ע אומר צפרדע אחת היתה ומילאה כל ארץ מצרים, וכן מובא בשמ"ר פ"י אות ד': (קיב) שהיתה מסרסת אותם. המלות האלה חסרים בכ"י האחרים ובנדפס, ובשמ"ר פ"י אות ג' שהיה הצפרדע עולה מן התהום ואומרת לשים עשה לי מקום שאעלה ואעשה רצון בוראי והיה נבקע השיש ועולה ומטלת בית הסתרים שלהם ומסרסן, שנ' וצפרדע ותשחיתם, כד"א כי משחתם בהם, וכן בפס"ו אות כ"ז והצפרדעים היו להם קשה שנ' וצפרדע ותשחיתם שהיו מחבלין גופיהן ומסרסין אותן: (קיג) יהרוג בברד גפנם. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ: (קיד) בפילקון. בילקוט שם

בסעות

כל האילנות, אמר ר' יוחנן מן הדא דר' שמעון בן לקיש (קטו) את שמע תרתין, בחנמל בא חן ומל:

[יד] **ויסגר** לברד בעירם. כיון שהיתה מכת הברד עתידה לבוא, אמר משה לפרעה שלח העז את מקנך (שמות ט יט), אמר פרעה וכי עכשיו אנו באים לשמוע דבריו של בן עמרם, (קטז) אמר רעיא בתרייתי מה דהוה חד שרביט הוה משתברא ליה, כיון שבא הברד (קיז) נעשה ככותל הזה מפני צאנו, הוי ויסגר לברד בעירם, ולא היו יכולות לילך, והיה המצרי אומר אוי לאותו האיש, מה הוא עושה, נוטלה לשחטה ומאכיל בניו ממנה, (קיח) כיון ששחטה היה נוטל בשרה על כתפו, והיה העוף יורד על כתפו ואוכל, שנאמר ומקניהם לרשפים, כענין שנאמר ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה ז):

[טו] **ישלח** בם חרון אפו. (קיט) ר' יוסי הגלילי אומר עשר מכות לקו המצריים במצרים, שנאמר אצבע אלהים הוא (שמות ח טו), ובים לקו חמשים מכות, שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה (שם יד לא), (קכ) והיד חמש אצבעות, (קכא) ר' אליעזר אומר ארבע מכות, שנאמר אצבע אלהים הוא (שם ה טו), טטראגון שהוא מרובע, ועל כל אחת ואחת עשר מכות, הרי ארבעים מכות, ועל הים לקו מאתים מכות, שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים, עברה אחת, זעם שתים, צרה שלש, משלחת מלאכי רעים ארבע, הרי מאתים מכות שלקו על הים, שנאמר וירא ישראל את

## הערות ותקונים

בטעות כפיקלין, וכן במדרש במזמור ק"ה אות י' כפילקים הוה היה יורד הברד עליהם, והמוספי בערך פלק הביא את המדרש תהלים מן מזמור ק"ה וכתב פי' בל"י πελεκυς גרזן. ובמדרש שמ"ר פי"ב אות ד' ר' פנחס אמר יורד כפילקין וקוצץ את האילנות, ועיין תנחומא וארא אות י"ט ומה שהערותי שם בהערה קס"ה: (קטו) את שמע תרתין בחנמל בא חן ומל. ולהלן במזמור ק"ה אות י' איתא כך: א"ר יוחנן מן מילתיה דר' שמעון בן לקיש את שמע תרתין הדין נפיש על ידי שהיו דקיש יורד עליהם כפילקים והי' מרצין אבל לשקמין חנמל בא עליהם, שנ' ושקמותם בחנמל, ובמדרש שמ"ר פי"ב אות ד' יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל ר' יהודה ב"ר שלום אמר מהו בחנמל בא נח מל. ובגוף המדרש נדפס „במדרש תהלים" והוא הוספה מאת מעתיק אחד: (קטז) אמר רעייא בתרייתי מה דהוה חד שרביט הוה משתברא לי'. הוא משל הדיוט, ובילקוט תהלים שם אמר רעייא בדייתי מה דהוא חד שרביט הוה מחי ליה משתברא ליה, צ"ל בתרייתי, ובכל כ"י ובנדפס, אמר ר' רעיא בתרייתי מה דהוה חד שרביט כולה משתברא ליה. מלת „ר'" יש למחוק: (קיז) נעשה ככותל הזה מפני צאנו. לזה המאמר כוון רש"י בפי' לתהלים ע"ח מ"ח ויסגר לברד בעירם כשהתחיל הברד לירד המצרי מבריח צאנו לבית, והברד נעשה למוצא כמין כותל, והמצרי שוחטו ונותנו על כתיפו להוליכו לבית ולאוכלו והעוף בא ונוטלו הימנו, וזהו ומקניהם לרשפים, לעופות, כמו ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה' ז') זה מדרשו עכ"ל, ובשמ"ר שם איתא ירד הברד והיה עשוי אנבסאות, המ"כ פי' כתלים, ולדעת המוספי צ"ל אנטכאות, והמלה יונית ופי' כתלים וחומות: (קיח) כיון ששחטה. בשמ"ר שם והיה המצרי מביא את המאכלת ושוחטה והעוף יורד עליו מלמעלה ואוכלו, שנ' ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים, מהו ומקניהם לרשפים, אלו העופות, כמד"א ובני רשף יגביהו עוף: (קיט) ריה"ג אומר עשר מכות לקו המצרים. מכילתא מסכתא דויהי בשלח פ"ו, ונשנה במדרש שמ"ר פכ"ג אות ט', ובשמ"ר שם במקום ר' יהושע אומר צ"ל ר' יוסי הגלילי אומר: (קכ) והיד חמש אצבעות. במדרש שמ"ר שם הייס וה' פעמים י' הרי חמשים: (קכא) ר' אליעזר אומר ארבע מכות, שנ' אצבע אלהים הוא טטראגון. במכילתא שם רבי אליעזר אומר מניין אתה אומר שכל מכה ומכה שלקו המצרים היתה של ארבע מכות וכו'. קצר הסופר והל"ג „וכו'" כי מסודר בהגדת ליל פסח, ובשמ"ר פכ"ג אות ט' ר' אליעזר אומר מ' מכות לקו המצרים ומאתים על הים שכל מכה ומכה שהיתה באה עליהן היו באות ד', מזה תראה כי מסדר המדרש שו"ט או המעתיק הראשון הוסיף המלות „טטראגון שהוא מרובע", ובכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „שהוא מרובע", וזה הוסיף על פי מאמרם נזיר ח' ע"ב, נ"ב קס"ד ע"ב טטרגון ארבע, ועניינו ארבע פעמים (פיערפאך), וכן להלן במאמר של ר"ע טטראגון הוא, הוא הוספה, ויש לתקן של"ל פנטיגון, והוא ג"כ ע"פ מאמרם שם פינטיגון חמש, ר"ל חמש פעמים (פינפפאך) והמלות יוניות הם טטריגון τετρακις — τετραχῶς וכן פינטיגון πενταχως πενταχις:

ר'



היד הגדולה (שמות יד לא). (קכב) ר' עקיבא אומר במצרים לקו (חמשים) [חמש] מכות, ועל כל אחת ואחת עשרה, הרי חמשים מכות, שנאמר אצבע אלהים הוא (שמות ח טו), (קכג) (טטראגון הוא) [פנטיגון הוא], וראש אצבע הרי עשרה, הרי חמשים מכות שלקו במצרים, ועל הים לקו חמשים ומאתים מכות, שנאמר ישלח בם הרון אפו [עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים, חרון אפו אחת], עברה שתים, זעם שלש, צרה ארבע, משלחת מלאכי רעים חמש:

[טז] (קכד) **יפלס** נתיב לאפו. ר' הונא בשם ר' אבין אמר כל מכה ומכה שבאה על המצריים במדה ובמשקל היתה באה עליהם. (קכה) [לא חשך ממות נפשם, דאמר ר' יהושע בן לוי כל מכה שהיתה באה עליהם], (קכו) מכת דבר שפה עליהם, שנאמר וחיתם לדבר הסגיר:

[יז] **ויך** כל בכור במצרים. (קכז) אמר ר' אבא בר אחא בכור לאיש, בכור לאשה, בכור לבהמה, בכור לכל דבר, ואם לא היה בבית בכור היה (קכח) האפוטרופוס שבבית מת, (קכט) שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת (שמות יב ל): ויסע בצאן עמו. מה הצאן הזה (קל) אין מתקינין לו איפלטיסן, כך ישראל ויצא העם ולקטו (שם יו ד), (קלא) מה הצאן מחבלת האילנות ואין בעליה מעלין עליה כך ישראל, (קלב) מה הצאן גיזזה צמרה (קלג) ושטפה של בעליה,

## הערות ותקונים

(קכב) ר' עקיבא אומר במצרים לקו חמשים מכות. תקנתי של"ל חמש מכות, והאמר נכון במכילתא שם, ובשמ"ר חסר דעת ר"ע: (קכג) טטראגון. תקנתי של"ל פנטיגון, עיין לעיל הערה קכ"א: (קכד) יפלס נתיב לאפו. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ: (קכה) לא חשך ממות נפשם. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ונמצא גם בכ"י ו' השוה תמיד עם כ"י שלפנינו: (קכו) מכת דבר שפה עליהם. בכ"י האחרים ובנדפס וכן בילקוט תהלים שם מכת ברד שפה עליהם, ונעל אות אמת הגיה של"ל דבר שפה עליהם. ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נאמר שפע עליהם, וראיתי בשבלי הלקט השלם ערוגה השלישית סי' רי"ח בפי' הגדה של פסח ובתניא ה' פסח סי' מ"ח הביא וז"ל ביד חזקה זו הדבר כמה שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה מצינו לשון יד במכת דבר, ומפורש באגדת תלים כל מכה שהביא הקב"ה על המצרים הביא מכת דבר עם כל אחת ואחת, שנ' ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים, פי' מכיון שהסגיר מקניהם לרשפים במכת ברד שזהו דבר, ממנו אנו למדין לשאר מכות שהיה דבר עמהן עכ"ל, מדבריו נראה שהי' לו גי' אחרת במדרש. ובשמ"ר פ"י אות ב' ריב"ל אמר כל מכה ומכה שהיתה באה במצרים היה הדבר ממשמש ובא עמה, שנאמר הנה אנכי נוגף. הנה זה הדבר, כד"א הנה יד ה' הויה במקנך: (קכז) א"ר אבא בר אחא בכור לאיש. נשנה גם במזמור ק"ה אות י', ושם הגי' א"ר אבא בר כהנא, ומובא בילקוט תהלים שם רמז תת"כ, ושם הגי' א"ר אבא בר הנא צ"ל בר אחא, ובפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ד ע"ב) הגי' א"ר אבא בר חמא, ובילקוט בא רמז קפ"ו מובא בשם הפסיקתא ר' אבא בר אחא וכן בפסיקתא רבתי הגי' בר אחא: (קכח) האפוטרופוס שבבית. המלה ידועה והיא יונית ἐπίτροπος ממונה ופקיד (פערוואלטער), ותר' אתה תהי' על ביתי (בראשית מ"א מ') את תהא אפוטרופוס על ביתי: (קכט) שנאמר כי אין בית וגו'. בפסיקתא שם כמד"א שמרי (הראשון) [הראש] כי לא היה בכור וישימהו אביהו לראש (דה"א כ"ו י'): (קל) אין מתקינין לו איפלטיסן. בכ"י ו' איפלטיתון, ובכ"י ב' אפוטיהם, בכ"י ג' איפוטיהן, בכ"י ד' ז' איפוטין, בכ"י ח' אופוטוהון, ובכ"י ה' וכן בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים איפוסיהון, ובכל המקומות המלה משובשת, ויותר נכון הגי' במדרש שמ"ר פכ"ד אות ג' מה הצאן אין מתקנין לה אפוטיקון אלא רועה בכל יום, כך ישראל לא התקין להם אפותיקון אלא במדבר, שנ' ויצא העם ולקטו, והמלה יונית ἀποθήκη פי' אוצר. והמאמר מש"ר מובא במוספי ערך אפותיקון, ובמדרש במדבר רבה ריש מסעי נהית כצאן עמך מה הצאן אין כונסין לה אוצרות אלא רועים אותה במדבר כך ישראל כל מ' שנה שהיו במדבר ניזונו בלא אוצרות לכך נמשלו כצאן, ובמדרש תנחומא הנדפס מכבר פ' מסעי אות ב' נוסף זה המאמר מאת המדפיסים ממנטובה עפ"י מדרש במ"ר: (קלא) מה הצאן מחבלת האילנות. במדרש תנחומא שלנו בשלח אות ט"ו למה כצאן, אלא מה הצאן משברת את האילנות ואעפ"כ אין בעליה מקפיד עליה לפיכך קורא אותם צאן, ובמדרש שמ"ר פכ"ד אות ג' מה הצאן אפי' מחבלת את האילנות אין בעליה מעלין עליה, כך ישראל אע"פ שהן חוטאין הקב"ה נוהג בהן כצאן: (קלב) מה הצאן גיזזה צמרה כו'. זה ליתא בתנחומא ובשמ"ר שם, ושם איתא אי מה הצאן אינה מקבלת מתן שכר יכול אף ישראל כן שקראם צאן אין להם מתן שכר, ת"ל ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם צאן לעונשין ואדם למתן שכר, ולפ"ז יש לתקן לפנינו אי מה הצאן כו' (כך ישראל) יכול כך ישראל כן ועל זה מובא מאמר מר' יוחנן: (קלג) ושטפה. פי' שערה, במדרש וי"ר פט"ו אות ג'

מי

כך ישראל. אמר ר' יוחנן בשם ר' אליעזר (קלד) בנו של ר' יוסי הגלילי (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא), צאן לעונשין, ואדם למתן שכרן. (קלה) ר' שמעון בן חנן בשם ר' יוסי בן קצרתה, ור' יודן אמר לה (קלו) בשם ר' יהושע [בן לוי] באיזה צאן בצאנו של יתרו, באיזה עדר בעדרו של יתרו, מה עדרו וצאנו של יתרו מן היישוב למדבר, כך ישראל: (קלז) דבר אחר מה הצאן נמשכת אחר בעליה, כך ישראל נמשכין אחר משה ואהרן, שנאמר ויסע משה את ישראל מים סוף (שמות טו כב):

[יח] **ויביאם** אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. זה בית המקדש: ויפילם בחבל נחלה וישכן באהליהם שבטי ישראל. באהליהם של (מלאכים) [שלשים ואחד מלכים]: ויטש משכן שילו. (קלח) ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא שניהם אומרים כתוב אחד אומר ויטש משכן שילו, וכתוב אחד אומר ותביאהו בית ה' (שילה) [שילו] (ש"א א כד), בית אבנים מלמטן, ויריעות עזים מלמעלן, (קלט) ר' זעירא אמר קרשים היו, שנאמר ויטש משכן שילו: ויתן לשבי עוזו. (קמ) זה הארון: בחוריו אכלה אש. (קמא) זה נדב ואביהוא. אבא חנין אומר (קמב) שקרנין היו, והיו אומרים איזה אשה היתה הוגנת לנו. [אני בני כהן גדול, משה דודנו מלך, זקננו נשיא, ואיזה אשה הוגנת לנו], לכך בחוריו אכלה אש, למה לפי דבתולותיו לא הוללו: כהניו בחרב נפלו. (קמג) זה חפני ופנחס: ויקץ כישן ה'. אמר ר' ברכיה בשם ר' אליעזר עד שלא יבא הקץ הקב"ה עשה עצמו כישן כביכול ויקץ כישן ה', אבל כשיבא הקץ כגבור מתרונן מיין:

[יט] **ויך** צריו אחור. (קמד) ר' יצחק בר מריון אמר חרבו של הקב"ה שש עשרה פנים, שנאמר התאחדי [הימיני השימי השמילי (יחזקאל כא כא), התאחדי] ד', הימיני ד', השימי ד', השמילי ד', הרי שש עשרה פנים: ויבחר

## הערות ותקונים

מי פלג לשטף תעלה אמר ר' ברכיה אית אתרין דצווחין לשערא שיטפא. ובתנחומא תזריע אות ח' מי פלג לשטף תעלה א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי בערביא קורין לשער שטפא וע"ש מ"ש בהערה מ"ג: (קלד) בנו של ר' יוסי הגלילי. בכ"י האחרים ובנדפס בטעות בשם ר' יוסי הגלילי: (קלה) ר' שמעון בן חנן. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „בן חנן": (קלו) בש"ר יהושע בן לוי. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ח ומתחיל ר' יהושע בן לוי אומר והשאר השמיט. ובמדרש שמ"ר פכ"ד אות ג' מובא שתמי, ויסע משה הה"ד ויסע כצאן עמו באיזה צאן כצאנו של יתרו מה צאנו של יתרו יצא מן הישוב למדבר כך ישראל יצאו ממצרים למדבר, שנ' וינהגם כעדר במדבר: (קלז) ד"א מה הצאן. בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות „דבר אחר" ובשמ"ר שם מה הצאן כל מקום שהרועה מנהיגה שם נמשכת, כך ישראל כל מקום שהיה משה מסיען הן נמשכין אחריו, שנ' משכני אחריך נרוצה, לכך נאמר ויסע משה את ישראל מים סוף: (קלח) ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' וכ"י ח' ואח"כ בכל הדפוסים חסר שם האומר, ובכ"י האחרים חסר כל המאמר מר' אלעזר, ובכ"י ג' וכ"י ח' ואח"כ בכל הדפוסים המאמר משובש, במקום כתוב אחד אומר תביאמו ותטעמו, צ"ל כתוב אחד אומר ותביאהו בית ה' שילו, וכן צ"ל בית אבנים מלמטן, והמאמר נשנה בירושלמי מגילה פ"א הי"ד (דף ע"ב ע"ג) ושם הוא בשם ר' פינחס בשם ר' יוסי בי ר' אילעאי, ובמדרש שמואל פ"ג מובא ר' אליעזר בשם ר' יוסי בר חנינא, ובגמרא זבחים קי"ח ע"א מובא בשם ר' חייא בר אבא בש"ר יוחנן ע"ש: (קלט) ר' זעירא אמר קרשים היו. עיין בירושלמי שם, ובמדרש שמואל שם, וביפה מראה באגדת ירושלמי שם, ובדפוס ראשון ואח"כ בדפוס וויניציא בטעות קדשים היו: (קמ) זה הארון. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ב וחסר הציון, ובב"ר פנ"ד אות ד' ויתן לשבי עזו זה ארון ברית: (קמא) זה נדב ואביהוא. רש"י בפי' לתהלים ע"ח ס"ג הביא וז"ל ורבותינו דרשוהו על נדב ואביהוא ואין לבי מתיישב לפרשו כן שהרי כבר התחיל במשכן שילה: (קמב) שקרנין היו. כ"ה בכ"י האחרים ובדפוס ראשון ודפוס וויניציא, רק בדפוס פראג תקן המפרש שחצנין היו, כמו שראה בילקוט שם, וכן במדרש וי"ר פ"כ אות ו' פסיקתא דר"כ פסקא אחרי (קע"ב ע"ב) ר' לוי אמר שחצים היו, ופי' בעלי גאוה מלשון בני שחץ (איוב כ"ח ח'), ובדרז"ל אנשי שחץ (שבת ס"ב ע"ב) ויש להעיר הילקוט תהלים שם ערב יחד דברי המדרש שו"ט ודברי הפסיקתא, המאמר אבא חנין הוא מפסיקתא, והסיום כהניו בחרב נפלו הוא משו"ט: (קמג) זה חפני ופנחס. מובא ברש"י בפי' לתהלים: (קמד) ר' יצחק בר מריון אמר. לעיל במזמור נ"א אות ו' מובא זה בשם ר' יצחק בן תרדיון, ויש לתקן שם ר' יצחק בר מריון, ור' יצחק בר מריון נזכר בירושלמי ומדרשים,

עיין



(בשבט) [את שבט] יהודה. (קמה) רבי הוה יתיב ופשיט כל החופות של בנימין הן, (קמו) אמר ר' שמעון לר' חייא והכתיב וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר (פסוק סז), (קמז) אמר ליה ודא מסייע ליה לאביך, (קמח) מה מאיסה שנאמרה בשבט יוסף, אינה בשבט יוסף אלא בשבט בנימין, [אף בחירה שנאמרה בשבט יהודה אינה אלא בשבט בנימין]:

[כ] **ויבן** כמו רמים מקדשו. (קמט) מאה אמה כקרני הראם הזה, ויש אומרים לארכו מדדו, ויש אומרים לעיגולו מדדו: ויבן כמו רמים. אל תקרי רמים אלא ראמים:

[כא] **ויבחר** בדוד עבדו ויקחהו ממכלאות צאן. (קנ) אמר ר' יהושע הכהן מה ממכלאות, (קנא) שהיה דוד כולא אלו מפני אלו, מוציא את הגדיים ומאכילן ראשי עשבים, מוציא את התיישים ומאכילן אמצען של עשבים, ומוציא את הזקנות ומאכילן עיקרן של עשבים, (קנב) אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות את הצאן, יבא וירעה את צאני, אלו ישראל, שנאמר [ואתנה] (ואתן) צאני (יחזקאל לד יז): וירעם (בתום) [כתום] לבבו [ובתבונות כפיו ינחם]. (קנג) ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר ישב וחישב לו שלא יהיה משמר נוטל עם חבירו בשדה אחוזה: (קנד) אמר ר' יודן משקילם דוד להקב"ה בכל מיני קילוסין, מהו אומר בסוף, תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כא), תהלה לקילוסו של הקב"ה:

## הערות ותקונים

עיין מבוא התנחומא דף כ"ח ע"א: (קמה) רבי הוה יתיב ופשיט. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ג וחסר הציון: (קמו) א"ר שמעון לר' חייא כו'. ובירושלמי מגילה פ"א הי"ד (ע"ב ע"ד) איתא כך: ר' חייא רבה אמר לר' שמעון ברבי אני שמעתי מאביך שכל חופות שהיו לא היו אלא בתוך חלקו של בנימין, מ"ט ובין כתפיו שכן, והא כתיב וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר ויבחר (בשבט) [את שבט] יהודה, וכי ביהודה בחר, אלא בחירה ובחירה, מה בחירה שנאמר להלן בנימין בכלל, אף בחירה שנאמר כאן בנימין בכלל, ולפ"ז נראה שיש לתקן בכאן א"ר חייא לר' שמעון, וראיתי בכ"י האחרים הגי' א"ר שמעון ב"ר חייא, וכן הוא בדפוסים הראשונים דפוס קאנסט' ודפוס וויניציא, אבל הא"א תקן שצ"ל א"ר שמעון ב"ר לר' חייא רבה, ותקן כן עפ"י הילקוט, ובדפוס פראג והמסטערדאם הגיהו כן בפנים הספר: (קמז) א"ל ודא מסייע ליה לאביך. בכ"י האחרים ובנדפס בטעות לאבוה וצ"ל לאביך: (קמח) מה מאיסה. בילקוט הגי' מהופכת מה בחירה שנאמרה בשבט יהודה אינו אלא בשבט בנימין אף מאיסה שנאמרה בשבט יוסף לא נאמרה אלא בבנימין, וכן תקן בעל א"א עפ"י הילקוט, ובדפוס פראג ובדפוס אמסטערדאם נתקן כן בפנים הספר: (קמט) מאה אמה כקרני הראם הזה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ועיין לעיל מזמור כ"ב אות כ"ח. ובכ"י ג' ח' הגי' כשהיה רועה את צאן אביו כו' במזמור כ"ב. ובדפוס קאנסט' ודפוס וויניציא בטעות במזמור כ"א, ותקן הא"א שצ"ל במזמור כ"ב וכן המפרש בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמסט' תקן כן בפנים הספר, ובכ"י ב' ד' ה' ז' חסר גם התחלת הדרשה ולא נרשם כלל שהוא במזמור כ"ב: (קנ) א"ר יהושע הכהן. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ג בשם המדרש, וגורס שם א"ר יהושע הכהן בשם ר' חנינא בר יצחק: (קנא) שהיה דוד כולא אלו מפני אלו. במדרש שמ"ר פ"ב אות ב' בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, שנ' ויקחהו ממכלאות צאן, מהו ממכלאות צאן כמו ויכלא הגשם (בראשית ח' ב'), היה מונע הגדולים מפני הקטנים והיה מוציא הקטנים לרעות כדי שירעו עשב הרך, ואחר כך מוציא הזקנים כדי שירעו עשב הבינונית ואח"כ מוציא הבחורים שיהיו אוכלין עשב הקשה אמר הקב"ה מי שהוא יודע לרעות הצאן איש לפי כחו יבא וירעה בעמי הה"ד מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו, ורש"י תהלים ע"ה ע"א הביא דברי המדרש שו"ט בלי הזכרת שמו וז"ל שהיה רועה לאביו הצאן המניקות שהיה רחמני, ומוציא הגדיים תחלה ומאכילן ראשי עשבים העליונים שהם רכים, ומוציא התיישים אחריהם ואוכלין אמצע העשבים, ואחר כך מוציא הזקנות ואוכלות השרשים, אמר הקב"ה ראוי הוא זה להיות רועה את עמי עכ"ל, והרד"ל העיר שם על ואחר מוציא הבחורים שיהיו אוכלין עשב הקשה, היינו הנשאר עם העקרים בארץ וכ"ה לסדיא בשו"ט מזמור ע"ח רק ששם הגי' מהופכת בבחורים וזקנים וגי' דכאן ר"ל בשמ"ר עיקר: (קנב) אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות צאן ירעה את צאני. כ"ה גם בכ"י ו' וכ"י ח' ובנדפס ובילקוט, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה: וכן היה משה עומד בשעה שהיה רועה את צאן יתרו כמו שדוד עושה אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות צאן ירעה צאני אלו ישראל: (קנג) ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר ישב וחישב כו'. ירושלמי סוף סוכה אומנות גדולה היתה שם שאין משמר נוטל ושונה בשדה אחוזה עד שיטול חברו, א"ר אבהו חישבתם שאין משמר נוטל ושונה בשדה אחוזה עד שיטול חברו, וע"ש בפני משה שהאריך בזה: (קנד) א"ר יודן. אין ענינו לכאן, וכ"ה בכל כ"י ומובא גם בילקוט שם, ובילקוט גורס א"ר יוחנן במקום א"ר יודן:

אנשים

# מזמור עט

[א] **מזמור** לאסף אלהים באו גוים בנחלתך. זהו שאמר הכתוב לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים (איכה ד יב), מי היה מאמין כי ירושלים תהא נכבשת ביד השונאים, אחר שנעשו בה נסים בימיו של סנחריב, בא וראה בשעה שבא גדוד של עמלק אל צקלג ושרפה, ושבה כל מה שבתוכה (א) אנשים ונשים וטף, (ב) כיון שבא דוד ומצא צקלג נשרפה ושבה, התחיל יושב ובוכה הוא ואנשיו, מה אומר לפני הקב"ה, (הארדוף) (ג) [ארדוף] אחרי הגדוד הזה האשיגנו [וגו'] (ש"א ל ח), וכן עשה דוד הלך ומצאן והשיגן והרגן, (ד) שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (שם שם יז), (ה) אסא לא עשה כן, אלא אמר אסא לפני הקב"ה רבונו של עולם, (ו) אין בי כח לרדוף אחרי זרח מלך כושי, [מה עשה הקב"ה] ויגף ה' את הכושים לפני אסא (דה"ב יד יא), (ז) עמד יהושפט ואמר רבונו של עולם (ח) אין בי כח לרדוף אחריהם, ולא לעשות עמהם מלחמה, אלא נהיה אנחנו עומדים ותרדוף אותם והן נגפים, וכן עשה הקב"ה, שנאמר ובעת החלו ברנה (ותפלה) [ותהלה] נתן ה' (אורבים) [מארבים] (דה"ב כ כב), (ט) מה עשה, הלבישן (י) אספקלריא (יא) ורואין אלו את אלו. (יב) עמד חזקיה בשעה שבא סנחריב, ואמר אין בי כח לרדוף ולא לראות מלחמות, אלא בשעה שאני ישן על מטתי, אתה עושה מלחמותינו, אמר הקב"ה וכן אני עושה לך, אתה ישן על מטתך ואני עושה מלחמה, מה כתיב שם, ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה (ושמונים) [שמונים] וחמשה אלף (מ"ב יט לה), (יג) וכולם היו (יד) איפרכון ודוכסין ואיסטרטיקולין, (טו) וכל אוכלוסיהון, והלכו מהם כמה אוכלוסין, (טז) אמרו רבותינו אחד מששים לאוכלוסין היו, ואותן שנשתיירו היו ממלאים את ארץ ישראל, שנאמר והיה מוטות כנפיו מלוא רוחב ארצך עמנו אל (ישעיה ח ח), (יז) והמוטה של תרנגול

---

## הערות ותקונים

(א) אנשים ונשים וטף. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות האלה: (ב) כיון שבא דוד ומצא צקלג נשרפה ושבה. במדרש איכה בפתיחתא סי' ל' המתחיל זבדי בן לוי פתח לא האמינו מלכי ארץ, ובפ"ד סי' ע"ו המתחיל לא האמינו מלכי ארץ נמצא המאמר הזה בסגנון אחר ובהרחבת לשון ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה ואלו הן דוד ואסא יהושפט וחזקיהו ע"ש: (ג) ארדוף אחרי הגדוד הזה. במדרש איכה שם הגי' דוד אמר ארדוף אויבי ואשיגם (תהלים י"ח ל"ח): (ד) שנ' ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם. במדרש איכה שם סיים מה למחרתם כו' ע"ש ובמ"כ: (ה) אסא לא עשה כן. עיין נוסחא אחרת במדרש איכה שם: (ו) אין בי כח לרדוף אחרי זרח מלך כושי. כי כתיב ויקרא אסא אל ה' אלהיו ויאמר ה' אין עמך לעזור בין רב לאין כח (דה"ב י"ד י'): (ז) עמד יהושפט. עיין במדרש איכה שם: (ח) אין בי כח לרדוף אחריהם. כי כתיב כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה הבא עלינו (דה"ב כ' י"ב): (ט) מה עשה הלבישן כו'. במדרש איכה שם לא גרס ליה: (י) אספקלריא. בכ"י האחרים ובנדפס האספקלריה המאירה. והוראת מלת אספקלריא ידועה, והמלה יונית ורומית, ועיין לעיל מזמור ח' הערה ל"ד: (יא) ורואין אלו את אלו. בכ"י ו' נוסף וכסוברין בהן שהן ישראל והורגין אלו את אלו, וזה נשמט פה: (יב) עמד חזקיה. עיין במדרש איכה שם: (יג) וכולם היו איפרכון עד כמה נשתיירו. ליתא במדרש איכה: (יד) איפרכון דוכסין ואיסטרטיקולין. איפרכין ידוע ἔπαρχος שר העיר, וכן דוכס ידוע, והמלה איסטרטקולין נשתבש וצ"ל איסטרטליטין, והיא המלה στρατηλάτης שר צבא, ושלשה המלות נמצאו הרבה פעמים ביחד, ועיין סנהדרין צ"ה ע"ב כולם ראשי גייסות וע"ש בפירש"י: (טו) וכל אוכלוסיהון. המלה יונית ὄχλος פי' המון עם (שאר) ומורגל בדרז"ל, בכ"י האחרים ובנדפס הגי' שנ' בלילה ההוא ויך ה' במחנה אשור, והלכו מעליהן ומכל אלו האוכלוסין מאה ושמונים וחמשה אלף וכולן דוכסין ואפרכים חוץ מן אוכלוסיהון והיא גי' משובשת והגי' שלפנינו ישרה: (טז) אמרו רבותינו אחד מששים לאוכלוסין היו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' אמרו רבותינו לא נשתייר מהם אלא אלו שנ' והי' מוטות כנפיו: (יז) והמוטה של תרנגול אחד מששים בכנפיו. בתנחומא תזריע אות י' חד מששים באוכלוסין היה מספק את ארץ ישראל, שנ' והי' מוטות כנפיו המוטה הזו של תרנגול אחד מששים בכנפיו, ומובא ברש"י ישעי' ח' ח' בשם התנחומא, ובמבוא לתנחומא

לד



(יח) אחד מששים בכנפיו, וכל אותן מתו, (יט) וכמה נשתיירו, רב אמר עשרה, שנאמר ונער יכתבם (שם י יט), (כ) ומה נער כותב י' כמנין עשרה, (כא) ר' אלעזר אומר ששה נשתייר מהן, שנאמר ונער יכתבם (שם), ומה נער כותב ו' כמנין ששה, (כב) ר' יהודה אומר חמשה, שנאמר שנים שלשה גרגרים בראש אמיר (שם יז ו), הרי חמשה נשתיירו מהן. (כג) ר' תנחום ור' חייא אמרו תשעה נשתיירו מהן, שנאמר ארבעה חמשה (שם שם), הרי תשעה, (כד) ר' תנחום בר' חנילאי אמר ארבעה עשר, שנאמר [שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה בסעפיה פוריה], שנים שלשה הרי חמשה, ארבעה וחמשה [הרי תשעה], הרי ארבעה עשר נשתיירו מהן, (כה) ונבוכדנצר היה אחד מהן, כיון שהכעיסו אנשי ירושלים לבוראם, בקש הקב"ה לעלות עליהם נבוכדנצר שיעלה ויחריב את ירושלים, ולהגלות את ישראל מן הארץ, (כו) שנאמר הנני שולח ולקחתי את (נבוכדנצר) [נבוכדראצר] מלך בבל עבדי (ירמיה מג י):

[ב] (כז) **אמר** ר' לוי שמונה עשרה שנה היתה בת קול (כח) מכרזת לתוך ביתו של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא סק וחריב ביתא דמרך, דבני מרך לא שמעין ליה, והיה מתיירא לעלות, לפי שהיה יודע מה שהגיע לסנחריב בימי חזקיה, ולא היה מאמין שהקב"ה מהריב את ירושלים, מה עשה עמד מקסם לידע אם לעלות אם לאו, שנאמר כי עמד מלך (לשם) בבל (על) [אל] אם הדרך (על) [בראש] שני הדרכים לקסם קסם [קלקל בחצים] (יחזקאל כא כו), מלמד שהיה זורק את החץ (כט) לשם אנטוכיא או לשם צור או לשם לודקייא, והיה החץ נשבר, וכשהיה יורה חץ לשם ירושלים לא נשבר והיה יודע שהיא עתידה להיות בידו חריבה, כיון שראה כן התחיל לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם מי האמין שיכנסו השונאין לירושלים ומחריבין אותה, ונכנסין למקום שלא היתה ברייה יכולה ליגע בה, הרי נכנסו השונאין וטמאו

---

## הערות ותקונים

לד 90 הבאתי רש"י ישעי' ח' ח' הביא ראיתי בתנחומא הוא בפ' מצורע אות י', יש לתקן שצ"ל בפ' תזריע אות י': (יח) אחד מששים בכנפיו. כ"ה בכל כ"י, אבל בכ"י ג' בטעות אחד מעשרים בכנפיו, ועפ"י הכ"י הזה נדפס כן בדפוס ראשון, ואח"כ בכל הדפוסים: (יט) וכמה נשתיירו. איכה רבה בפתיחתא אות ל' ובפ"ד אות ט"ו, ובגמרא סנהדרין צ"ה ע"ב: (כ) ומה נער כותב יו"ד כמנין עשרה. בכ"י האחרים וכמה נער כותב י' צ"ל ומה נער כותב, ובמדרש שם שכן דרכו של נער להיות כותב יו"ד, ובגמרא שם וכמה נער יכול לכתוב עשרה. אין ספק שצ"ל ומה נער יכול לכתוב יו"ד ר"ל אות יו"ד, ועיין בתוס' מנחות כ"ט ע"א ד"ה קוצו של יו"ד שהביא שם המאמר מגמרא סנהדרין ונער יכתבם דהיינו יו"ד שם הפליך נער אבן בקיר ועושה רושם עושה יו"ד: (כא) ר' אלעזר אומר ששה ומה נער כותב ו' כמנין ששה, זה ליתא בגמרא שם ובמדרש שכן דרכו של נער להיות שורט שריטה. וכן בכ"י ב' ד' ה' ז' שכן דרכו של תינוק לשרוט שריטה כמין וי"ו: (כב) ר' יהודה אומר חמשה, שנים שלשה גרגרים, שנים שלשה הם חמשה. ובגמרא שם הוא בשם ר' יוחנן, ובמדרש מובא זה בשם ר' יהושע בן לוי, ובתדב"א רבא פ"ז מובא סתמי, ולא נשתיירו מהן אלא חמשה בני אדם סנחריב ושני בניו ונבוכדנצר ונבוזראדן, ומתוך אלו החמשה נהרג סנחרב, ועיין בגמרא שם: (כג) ר' תנחום ור' חייא אמרו תשעה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר' תנחום בר חייא, ובמדרש מובא זה בשם ר' יהודה ב"ר סימון (ובפתיחתא שם ר' יהודה ור' סימון צ"ל בר סימון), ובגמרא שם מובא זה בשם שמואל: (כד) ר' תנחום בר' חנילאי אמר ארבעה עשר. בגמרא שם הוא בשם ר' יהושע בן לוי: (כה) ונבוכדנצר הי' אחד מהן. עיין בגמרא שם ובמדרש איכה שם בין כדברי אלו ובין כדברי אלו הכל מודים שנבוכדנצר היה אחד מהם: (כו) שנ' הנני שולח ולקחתי את נבוכדנצר מלך בבל עבדי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא הכתוב הנה שולח את נבוכדנצר עבדי ואת כל עמו ירושלים, ואין זה לשון הכתוב: (כז) א"ר לוי שמונה עשרה שנה. נשנה במדרש איכה רבה בפתיחתא אות כ"ג ד"ה ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח וזכור את בוראך, ושם הגי' אמר רבי, וצ"ל אמר רבי לוי, וכן נשנה המאמר בקהלת רבה פי"ב בפ' וזכור את בוראך ושם מובא לנכון א"ר לוי: (כח) מכרזת לתוך ביתו של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא. באיכה רבתי שם הגי' היתה בת קול יוצאת בפלטין של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא זיל חרב ביתה דמרך דבניה לא שמעין ליה, ובקה"ר שם בת קול מכרזת ומצפצפת על נבוכדנצר ואומרת לו עבדא בישא סוק אחריב ביתיה דמארך דבנוי מרדין ולא שמעין ליה: (כט) לשם אנטוכיא או לשם צור או לשם לודקיא. במדרש איכה וקהלת שם

לשמה

מקדשך, והרגו את בניך, שנאמר אלהים באו גוים בנחלתך [לכך נאמר לא האמינו מלכי ארץ (איכה ד יב):

[ג] (ל) **מזמור** לאסף אלהים באו גוים בנחלתך. וכי מזמור היה לו לומר, אינו אלא בכייה], (לא) וכן כיוצא בדבר אתה אומר ודוד עולה במעלה הזיתים עולה ובוכה (ש"ב טו ל), וכתיב מזמור לדוד בברחו (תהלים ג א), זהו שאמר הכתוב שמחה לצדיק עשות משפט (משלי כא טו), הצדיקים פורעין ומזמרין להקב"ה, וכן אמר אסף מזמור לאסף אלהים באו גוים וגו', (לב) משל למלך שהיה לו בן והיה קשה ולא היה שומע לו, מה עשה המלך, כיון שנתמלא חימה נכנס לחופתו של בנו והיה מחתך ומקרע ומשליך את הווילאות עד שנקרעו כולם והשליכן, אמר המלך לא יפה עשיתי שקרעתי חופתו של בני, ואני יכול לעשות יפה ממנה ולא הרגתיו בחמתי, שאם הרגתיו בן אחי היה יורשני, מוטב שירשני בני, כך אמר אסף לא יפה עשה הקב"ה שהפיג חמתו בעצים ובאבנים ולא בבניו, וכן הוא אומר כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון (איכה ד יא), לכך מזמור לאסף אלהים:

[ד] (לג) **באו** גוים בנחלתך. הנחת אותם ליכנס ולא אמרת בתורתך והזר הקרב יומת (במדבר א נא), ולא הזר בלבד, אלא שני בני אהרן הקדושים נכנסו להקריב ונשרפו, וכן עוזיהו לא לכבודך נכנס, ומה היה בידו, לא קטורת להקטיר לפניך, ויצא מצורע, (לד) ולא עוד אלא שרעשה הארץ, ואותם הערלים הנחתם שיכנסו, אמר לו נכנסו שלא ברשות (לה) לפיכך נגעתי בהם, אבל אלו נכנסו ברשות ואני צויתים, שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה נאום ה' (ירמיה א טו), אמר הקב"ה מה עשו, שמו את ירושלים לעיים, ואני מחדשה, שנאמר תחת הנחושת אביא זהב [וגו'] (ישעיה ס יז), אמר לפניו רבונו של עולם הרי אתה מחדש את אלו, בניך שנהרגו מה תהא עליהם, שנאמר נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ (פסוק ב), (לו) וכי חסידים היו והרי הוא אומר סוסים מזוינים משכים היו [וגו'] (ירמיה ה ח), אלא כיון שנעשה בהן דין, חסידים היו, וכן הוא אומר והיה אם בן הכות הרשע (דברים כה ב), וכתיב ונקלה אחיך לעיניך (שם שם ג), בתחלה נקרא רשע, ועכשיו כיון שלקה הרי הוא אחיך:

[ה] (לז) **שפכו** דמם כמים. כדם בהמה, שנאמר על הארץ תשפכנו כמים (דברים יב טז): סביבות ירושלים ואין קובר. להודיעך שאפילו העצמות לא הניחו לקבור, בשר ודם חייב לחבירו מאה מנה, אמר לו תן לי

### הערות ותקונים

לשמה של רומי ולא עלו לשמו של אלכסנדריא ולא עלו לשמה של ירושלים ועלו: (ל) מזמור לאסף אלהים וכי מזמור היה. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ד וחסר הציון: (לא) וכן כיוצא בדבר אתה אומר. בכ"י ב' ד' ה' ז' הנוסחא כיוצא בו [מזמור לדוד] בהיותו במדבר יהודה (תהלים ס"ג א'), כיוצא בו [מזמור לדוד] בברחו מפני אבשלום בנו (שם ג' א'), כיוצא בו ודוד עולה במעלה הזיתים (הולך) [עולה] ובוכה: (לב) משל למלך. במדרש איכה פ"ד אות י"ד פסוק כלה ה' את חמתו נמצא המשל קצת בסגנון אחר וכך איתא שם: כתיב מזמור לאסף אלהים לא הוה קרא צריך למימר אלא בכי לאסף קינה לאסף ומה אומר מזמור לאסף אלא משל למלך שעשה בית חופה לבנו וסיידה וכיירה וציירה ויצא בנו לתרבות רעה, מיד עלה המלך לחופה וקרע את הוילאות ושבר את הקנים, ונטל פדגוג שלו איבוב של קנים ומזמר, אמר להם מזמר אני ששפך חופתו של בנו ולא שפך חמתו על בנו, כך אמרו לאסף הקב"ה החריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר, אמר להם מזמר אני ששפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל. ועיין רש"י תהלים ע"ט א' ורש"י קידושין ל"א ע"ב ד"ה איסתייעא מלתא, ובתוס' שם: (לג) באו גוים בנחלתך הנחת אותם. מובא בילקוט רמז תתכ"ה וחסר הציון: (לד) ולא עוד אלא שרעשה הארץ. כי בימי עוזיה היה רעש בארץ יהודה: (לה) לפיכך נגעתי בהם. בכ"י האחרים ובילקוט לפיכך פגעתי בהם: (לו) וכי חסידים היו. לזה המאמר כוון רש"י תהלים ע"ט ב', בשר חסידיך, והלא רשעים היו אלא משקבלו פורענותם הרי הם חסידים, וכה"א ונקלה אחיך (דברים כ"ה ג') כיון שלקה אחיך הוא, כן מפורש באגדה עכ"ל: (לז) שפכו דמם. מובא בילקוט שם וברמז תתכ"ו הביא הילקוט עוד דרש אחר וציין בצדו מדרש שו"ט, והוא במדרש שו"ט מזמור כ"ב אות י"ו:





מעותי, אמר לו אין לי, מה יש לעשות הולך לו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא גובה מן הנפש, יצאה הנפש גובה מן הבשר, וכה"א מנפש ועד בשר יכלה (ישעיה י יח), אין לו נפש ולא בשר גובה מן העצמות, שנאמר בעת ההיא נאם ה' יוציאו את עצמות מלכי יהודה [וגו'] (ירמיה ח א), ולא עוד אלא שמחרפין אותנו, שנאמר היינו חרפה לשכנינו (פסוק ד), ולא עוד אלא שהן אומרים לא נאשם עליהם, שנאמר אמרו לא נאשם (ירמיה נ ז):

## מזמור פ

[א] **למנצח** אל שושנים [וגו'] רועה ישראל האזינה. זהו שאמר הכתוב כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (שה"ש ב ב), אמר ר' אחא אמר הקב"ה לישראל (א) הטיבו מעשיכם כשושנה הזו, (ב) אמרו רבותינו הפרשה הזו בימי יואל בן פתואל נתקיימה, (ג) רבנן אמרו למה נקרא שמו פתואל, (ד) שהיה מתפתה ומסלסל בשערו כבתולה, (ה) ר' יהושע הכהן ב"ר נחמיה אמר בשם ר' שמואל בר רב יצחק למה נקרא שמו פתואל, שפתה לאל בתפלתו, (ו) וזהו שמואל הרמתי, שנאמר ויקבצו המצפתה וישאבו מים (ש"א ז ו), אמר ר' ירמיה בשם ר' יצחק כלום אתה מדיין את האדם הזה, אלא שהוא אומר לא חטאתי, שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב לה), (ז) ויאמרו שם חטאנו לה' (ש"א ז ו), ויהי שם בנו הבכור יואל [ושם משנהו אביה] (ש"א ח ב), וכתוב אחר אומר [ובני שמואל] הבכור (אביה) [ושני ואביה] (דה"א ו יג), ר' יהודה בר סימון ורבנן, (ח) רבנן אמרו מה זה היה רשע אף זה היה רשע, (ט) ר' יהודה אומר מה הוא משנהו אביה, ששינה במעשיו, (י) רבי אומר הוא יואל הוא אביה:

### הערות ותקונים

(א) הטיבו מעשיכם כשושנה הזו. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף „ואומר סוגה בשושנים (שה"ש ז' ג') וכי יש אדם שסג שדהו בשושנים, והלא סגים בקוצים ובדרדרים, אלא אלו המצות, כיצד אדם נושא אשה, והוא שמח בחופתו, והוציא כמה הוצאות, רוצה להזדקק עמה, היא אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי, פירש סימנה, הוא הופך פניו, והיא הופכת פניה, איזה נחש עקצו, איזה עקרב הזיקו, איזה גדר ביניהם, הוי אומר אלו דברי תורה, ד"א אלו ישראל שהם בין ידי מלכות אדום הרשעה" ואח"כ מתחיל אמרו רבותינו וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. והתוספה הוא לקוח מן וי"ר פי"ג ופי"ט וחזית פ"ז פסוק סוגה בשושנים: (ב) אמרו רבותינו הפרשה הזאת בימי יואל נתקיימה. לא אדע לכוון מה שייכות מאמר זה לכאן: (ג) רבנן אמרו. מובא בילקוט ריש יואל רמז תקל"ג וחסר הציון „שו"ט": (ד) שהיה מתפתה ומסלסל בשערו כבתולה. כ"ה גם בכ"י ו' אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט חסרה מלת „מתפתה": (ה) ר' יהושע הכהן ב"ר נחמי' אמר בשם ר' שמואל בר רב יצחק למה נקרא שמו פתואל. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט (ובילקוט שם מובא ר' שמואל בר רב יצחק לבד), אבל בכ"י האחרים ובנדפס נשמט מאמר שלם עד בשם ר' יצחק שלאחריו, ומן ר' יצחק עד ר' יצחק השמיט המעתיק, והיה לנכון גם לפני הילקוט בכ"י שהי' לפניו: (ו) וזהו שמואל הרמתי. כ"ה גם בכ"י ו' וזה חסר בכ"י האחרים ובנדפס, ולמאמר שלפנינו כוון רש"י יואל א' א' יואל בן פתואל בן שמואל הנביא שפיתה לאל בתפלתו: (ז) ויאמרו שם חטאנו לה'. לדעתי יש לתקן וכצ"ל ויקבצו המצפתה וישאבו מים [וגו'] ויאמרו שם חטאנו לה' (ש"א ז' ו'), ועל זה מוסב מאמר מר' ירמי' כלום אתה מדיין את האדם הזה אלא שהוא אומר לא חטאתי, שנ' הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי, כי הכתוב ויאמרו שם חטאנו לה', הוא סיפא דקרא ויקבצו המצפתה. וראיתי במדרש במ"ר פ"י אות ה' יואל בן פתואל זה שמואל למה נקרא שמו פתואל שפיתה להקב"ה בתפלתו, וכתב המ"כ הפיתוי הוא דכתיב ויקבצו המצפתה וישאבו מים וגו' עד ויאמרו [שם] חטאנו לה', וזה היה הפתוי שאמר כלום אתה מבקש מן האדם הזה אלא שיאמר חטאתי, שנ' הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי והרי אומרים חטאנו כמו שמצינו בילקוט עמוס עכ"ל, צ"ל בילקוט ריש יואל, ומה שהביא עד ויאמרו חטאנו לה', חשב שהוא פסוק אחר וזה אינו: (ח) רבנן אמרו מה זה היה רשע. וכן הוא במדרש במ"ר שם ובמדרש רות פ"ד פסוק ולנעמי מודע, ועיין שם בפי' מהרז"ו וביפה ענף: (ט) ר' יהודה אומר מה הוא משנהו אביה ששינה במעשיו. במדרש במ"ר הגי' יותר מתוקנת, ר' יודן אמר בש"ר סימון (צ"ל ר' יהודה בר סימון אמר) לבסוף עשו תשובה ולכך נקרא שמו ושני שנשתנו למעשים טובים ולכך זכו לרוח הקודש, הה"ד דבר ה' אשר היה אל יואל בן פתואל זה שמואל: (י) רבי אומר הוא יואל הוא אביה. בכ"י האחרים

[ב] **רועה** ישראל האזינה. (יא) מה שנת גאולה פרנסה, אף שנת פרנסה גאולה, ומה הגאולה בכל יום, אף פרנסה בכל יום, מה הגאולה פלאים, אף פרנסה פלאים, אמר ר' שמואל בר נחמני הפרנסה גדולה יותר מן הגאולה שהגאולה תלויה על ידי מלאך, שנאמר המלאך הגואל אותי (בראשית מח יו), והפרנסה על יד הקב"ה, שנאמר האלהים הרועה אותי (שם שם טו), הוי רועה ישראל האזינה: נוהג כצאן יוסף. (יב) מה יוסף כינס בשבע שני השבע לשבע שני הרעב, אף אני אכנים מחיי העולם הזה לחיי העולם הבא, מה יוסף כלכל את אחיו לפי מעשיהם, [שנאמר לחם לפי הטף (בראשית מז יב)], אף אתה כלכל אותנו לפי מעשינו. (יג) אמר ר' מנחמא בשם ר' אבין מה יוסף גמלו אחיו רעות (יד) והוא גמל עליהם טובות, אף אנו גמלנוך (לך) רעות ואתה גמלת עלינו טובות כביכול שעברנו על מצותיך, הוי נוהג כצאן יוסף:

[ג] (טו) **לבני** [לפני] אפרים ובנימן [ומנשה] עוררה [את] גבורתך. (טז) חמשה דברים ישנים הם בעולם, הגבורה, דכתיב עוררה [את] גבורתך, והקשת, דכתיב עריה תעור קשתך (חבקוק ג ט), והחרב, דכתיב חרב עורי על רועי (זכריה יג ז), והזרוע, דכתיב עורי עורי לבשי עוז זרוע ה' (ישעיה נא ט), והקנאה, דכתיב כאיש מלחמות יעיר קנאה (שם מב יג), הוי עוררה [את] גבורתך: ולכה לישועתה לנו. אמר ר' חלקיה בשם ר' אבהו (יז) ולכה מלא הוא, שכל הישועה שלך היא:

[ד] **אלהים** [השיבנו] והאר פניך ונושעה. אמר ר' יוחנן אנו אין לנו אלא הארת פניך האר פניך: האכלתם לחם דמעה [ותשקמו בדמעות שליש]. (יח) ר' אלעזר אומר שלש דמעות הוריד עשו מעיניו, אחת של ימין, ואחת של שמאל, והשלישית היתה קשורה בעינו, שנאמר ותשקמו בדמעות שליש, שלש אינו אומר, אלא שליש, ר' ברכיה אומר שליש דמעה הוריד, בדמעות שליש אחד משליש לדמעה. ר' אבין אומר ואית דאמרי משמיה דרבי שמלאי, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם בזכות שלש

## הערות ותקונים

ובנדפס הגי' אמר ר' אחא הוא יואל הוא אביה. אולי צ"ל הוא יואל הוא ושני, כי בד"ה שם כתיב ובני שמואל הבכור ושני ואביה, ובילקוט יואל שם המאמר מרבי ליתא: (יא) מה שנת גאולה. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ז בשם המדרש, והמאמר נובע ממדרש ב"ר פ"כ אות ט', וכאן המאמר קטוע ונשנה גם להלן מזמור פ"ט אות ב', ושם המאמר בשלמות, ועיין תענית דף ב', ועיין גם בפסיקתא רבתי פל"ג ובהערת הרב בעל מאיר עין הערה כ"ו: (יב) מה יוסף כינס בשבע שני. מובא בילקוט שם, ועיין ב"ר פצ"א אות ה': (יג) א"ר מנחמא בש"ר אבין. בילקוט שם א"ר מנחם בש"ר אבין, ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר תנחומא בש"ר אבין: (יד) והוא גמל עליהם טובות. זה חסר בכ"י האחרים ובנדפס, וכן חסר „ואתה גמלת עלינו טובות": (טו) לבני אפרים. כ"ה בכ"י האחרים וכן בדפוסים הראשונים, ולפנינו כתיב בקרא לפני, ועיין מנחת שי משלי ד' ג' על הכתוב לפני אמי, יש נוסחאות לבני אמי ע"ש: (טז) חמשה דברים ישנים בעולם. על אלו חמשה מצינו בהם לשון עורה, ומובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ח, המאמר ארבעה הופעות הן, הוא מן ספרי ברכה פיסקא שמ"ג, ומן המאמר לפני אפרים ובנימין הוא מן סו"ט שלפנינו וחסר הציון, ולפני המאמר חמשה דברים נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה וכך היא: בחמשה בני אדם נקראו ישראל, בשם יעקב ישראל ויוסף ומשה וישעיה, יעקב שנאמר לא עתה יבוש יעקב (ישעי' כ"ט כ"ב), ישראל שנאמר וישראל [כי] עבדי אתה (שם מ"ד כ"א), יוסף שנאמר נוהג כצאן יוסף (תהלים פ' ב'), משה שנאמר יזכור ימי עולם משה עמו (ישעי' ס"ג י"א), ישעי' שנאמר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר (שם מ"ט ג'): (יז) ולכה מלא הוא שכל הישועה שלך היא. עיין מנחת שי תהלים שם והביא שם דברי הסו"ט שלפנינו ומה שהביא שם מדרש ב"ר פ"ט יש לתקן שצ"ל וי"ר פ"ט והוא באות ג', זה אחד מן המקראות שישועתו של הקב"ה ישועתן של ישראל ולכה לישועתה לנו, ועיין בירושלמי סוכה פ"ד ה"ג (דף כ"ד ע"ג) א"ר אבהו לך [צ"ל ולכה] לישועתה לנו לך יודיים [צ"ל וודאי]: (יח) ר' אלעזר אומר. נשנה בתנחומא תולדות אות כ"ד וע"ש בהערה קס"ח, וכן בתנחומא קדושים אות ט"ו, ומובא בילקוט רמז תתכ"ח בשם המדרש סו"ט, ורש"י תהלים פ' ו' הביא וז"ל ורבותינו פירשו על ג' דמעות שהוריד עשו שנאמר בו ויצעק צעקה הרי אחת, גדולה הרי שתים, ומרה הרי שלש, ועליהם



דמעות שהוריד השלמתו מסוף העולם ועד סופו, ונתת לו שלוה בעולם הזה, (יט) כשתבא לראות עלבוננו וכשנשפוך נפשנו על אחת כמה וכמה:

[ה] **גפן** ממצרים תסיע. (כ) מה הגפן הזה בוצרין אותה והיא שותקת, דורכין אותה והיא שותקת, (כא) ובסוף היא נזיה קרניה וקרנותיה, ומשגה לאדם (כב) ומפלת אותו, (כג) ומה הגפן הזה משליכין עליו גולגוליות וארנוניות, ובסוף שהיין עולה על ראשו והוא לוקה, כך ישראל, קדש ישראל לה' ראשית תבואתה [כל אוכליו יאשמו] (ירמיה ב ג), למה פרצת גדריה, כשם שהפריץ הזה שנפרץ הכל עולין בו ובוזזין אותו, כך כל מי שעומד הוא בוזז את ישראל, בבל מדי יון אדום, בא שלטון בוזז, בא שר צבא בוזז, שנאמר וארוה כל עוברי דרך (פסוק יג):

[ו] (כד) **יכרסמנה** חזיר מיער. זה השר צבא: וזיז שדי ירענה. (כה) זה איסטרטיקולין: [דבר אחר] וזיז שדי ירענה. זה וזה: דבר אחר יכרסמנה חזיר מיער. (כו) אם זכיתם מיאור, ואם לאו מיער, (כז) מן חיותא דחורשא, כיוצא בדבר אתה אומר משא מדבר ים (ישעיה כא א), אם ים למה מדבר, ואם מדבר למה ים, אלא אם זכיתם הרי הם כחיות הים שעולות ליבשה ומיד מתים, ואם לא זכיתם הרי הם כחיות המדבר, הוי מדבר ים: דבר אחר מדברים, אלו ארבע מלכיות שנמשלו כחיות הים הדא הוא דכתיב וארבע חיון רברבן סלקן מן ימא (דניאל ז ג). (כח) ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון אמרו למה לא פירש הנביא בשביל מלכות הרביעית, אלא משה ואסף, משה אמר ואת החזיר כי מפרים פרסה הוא (ויקרא יא ז), מה החזיר הזה (כט) פורש טלפיו ואומר אני טהור, (ל) כך עשו הרשע מסייע ליה (כימיה) [בימה] בפרהסיא מה שהוא חומס וגונב וגוזל, ונראין כאלו הן דינין של אמת. אסף אמר יכרסמנה

## הערות ותקונים

ועליהם זכה לחיות על חרבו, והיה כאשר תריד וגו' עכ"ל, ועיין רש"י סנהדרין ל"ז ע"ב: (יט) כשתבוא לראות עלבוננו וכשנשפוך נפשנו על אחת כמה וכמה. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ולכשתבוא לראות עלבון בניך שעיניהם זולגות בכל יום, כענין שנאמר היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה על אחת כמה וכמה. ובילקוט הגי' אנו שדמעותינו תדירה ביום ובלילה כלחם על אחת כמה וכמה, ועיין בתנחומא תולדות שם: (כ) מה הגפן הזה. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ט וחסר הציון, ומובא בילקוט וישב רמז קמ"ז בשם סו"ט: (כא) ובסוף היא נזיה קרניה. כ"ה גם בכ"י ו', וגם בכ"י האחרים, אבל בדפוס ראשון השמיט המדפיס המלות האלה והליג ובסוף היין שלה משתה לאדם ומפלת אותו, ועפ"י דפוס ראשון נדפס כן בכל הדפוסים, ובילקוט בב' המקומות הביא הגי' ובסוף מגרה את קרנה וקרנותיה משגין לאדם: (כב) ומפלת אותו. בכ"י האחרים ובנדפס סיים כך ישראל לאומות העולם: (כג) ומה הגפן הזה משליכין עליו גולגוליות וארנוניות. אין לזה מובן: (כד) יכרסמנה חזיר מיער זה השר. מובא בילקוט רמז תת"ל וחסר הציון: (כה) זה איסטרטיקולין. צ"ל איסטרטליטון, ובילקוט שם זה האיסטרלוסין, ועיין לעיל מזמור ע"ש הערה י"ד: (כו) אם זכיתם מיאור ואם לאו מיער. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ד"א יכרסמנה חזיר מיער הע"ן תלויה אם זכית מן יאור, מה דגים שביאור אין עין הרע שולטת בהן, שנאמר וידגו לרוב. ובילקוט הביא הגי' אם זכיתם מיאור כשם שאין חיות הים שולטות ביבשה כך אין שולטין בך, ונראה מן הדרשה אם זכיתם מיאור ואם לאו מיער שהי' קרי וכתיב בכתוב, וכן תראה באדר"נ פל"ד יכרסמנה חזיר מיער, יכרסמנה חזיר מיאור כתיב כו'. ובוי"ר פי"ג אות ה' ובמדרש חזית פ"ג פ' כמעט שעברתי איתא חזיר מיער עי"ן תלויה אם זכיתם מן היאור ואם לאו מן היער, הדא חיותא כי סלקא מן נהרא היא ממכיא, סלקא מן חורשא לית היא ממכיא, ועיין בחזית שם, ורש"י תהלים שם פ' י"ד הביא וז"ל מיער העי"ן תלויה זכו ישראל הרי אויבים כחיות היאור שאין להם כח לעלות ביבשה ובזמן שהפורענות נגזר עליהם מתגברת כחית היער שהיא מחתת והורגת: (כז) מן חיותא דחורשא. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס מן חזירתא דחורשא, ותרגם יער חרש וכן במקרא וחרש מצל (יחזקאל ל"א ג'), וכן וישב דוד בחורשה (ש"א כ"ג י"ח): (כח) ר' פנחס ור' חלקיה בש"ר סימון. ב"ר ריש פס"ה וי"ר פי"ג אות ה', ובב"ר שם ר' פנחס בש"ר סימון צ"ל ר' פנחס ור' חלקיה בש"ר סימון, ונאמר נכון בוי"ר שם: (כט) פורש טלפיו. בב"ר שם מפשיט את טלפיו, ובוי"ר מוציא טלפיו, ובמקום ואומר אני טהור, הגי' שם כלומר אני טהור, אבל בוי"ר הגי' ואומר ראו שאני טהור: (ל) כך עשו הרשע מסייע ליה כימיה בפרהסיה. תקנתי בימה, וכן בכ"י ו' נאמר נכון בימיה, והכוונה עפ"י מאמרם

חזיר מיער, אמר ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון (לא) מעשה היה בשלטון אחד שדן ביום אחד כשפנין ונואפין ורצחנין, (לב) אמר (לסנקוטס) [לסנקליטוס] שלו שלשתן עשיתי בלילה אחת, הוי יכרסמנה חזיר מיער:

[ז] (לג) (ה' אלהים) [אלהים צבאות שוב נא] הבט משמים וראה ופקוד גפן זאת. (לד) ר' נחמן בשם ר' יעקב דקיסרין אמר אותו שאמר לאברהם שוב אשוב אליך כעת חיה (בראשית יח יד), אותו שאמר הבט משמים: וראה ופקוד גפן זאת, וה' פקד את שרה (שם כא א): שרופה באש כסוחה. ר' שילה ורבנין, חד מנהון אמר שרופה כסוחה, ואחרינא אמר אינו אומר עקורה אלא כסוחה, וכל דבר שנכסח מחליף:

[ח] **תהי** ידך על איש ימינך. תהא ידך מגנת על איש ימינך, זה יצחק. (לה) דבר אחר תהי ידך מצוייה להפרע מעשו הרשע אותה השבועה שנשבעת לו בימינך, שנאמר הנה משמני הארץ יהיה מושבך (בראשית כז לט): על בן אדם אמצת לך ולא נסוג ממך תחיינו [ובשמך נקרא]. בשביל שמך, שנאמר כי לא יטוש ה' את עמו (ש"א יב כב): ה' אלהים צבאות השיבנו האר פניך ונושעה. אמר ר' יוחנן אנו אין לנו אלא הארת פניך הוי האר פניך:

# מזמור פא

[א] **למנצח** על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עוזנו [הריעו לאלהי יעקב]. (א) זהו שאמר הכתוב לא הביט און ביעקב (במדבר כג כא), מה ראה בלעם להזכיר ליעקב ולא לאברהם ולא ליצחק אלא ליעקב בלבד, אלא צפה שיצא מאברהם פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, וכן צפה שיצא מיצחק עשו ואלופיו, אבל יעקב כולה קדושה, (ב) שנאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט כח), (ג) הדא הוא דכתיב כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז), לפיכך לא

## הערות ותקונים

בב"ר ובוי"ר שם כך מלכות הזאת הרשעה גוזלת וחומסת נראת כאלו מצעת את הבימה, והמ"כ בוי"ר שם כתב מצעת בימה כלומר עשתה מטפחת ומצעת על הבימה שמניחין עליה ס"ת, כלומר מראה את עצמה כאלו לדון הדין לאמתו, ובמדרש תהלים גרס ומראה כאלו הם דיינים של אמת, והטוב הי' לגרוס מצדקת הבימה, וראיתי בילקוט תהלים ברמז תת"ל השמיט גי' המדרש והביא הגי' כמו שהיא במדרש ב"ר וי"ר כך אומה הזו גוזלת וחומסת ונראית כאלו מצעת בימה, ובילקוט שם סיים כך עשו כל ארבעים שנה לד נשי אנשים, הוא מן ב"ר ריש פס"ה, ובימה היה מקום שדנין בו, כמו שמ"ר פמ"ג ויושב על בימה ודנו, במ"ר פמ"ז עלה אחד לבימה שלו לידון ודומיהם: (לא) מעשה היה בשלטון אחד. בוי"ר שם הגי' מעשה בשלטון אחד שהי' הורג הגנבים והמנאפים והמכשפים נחין ואמר לסנקליטין שלשתן עשיתי בלילה א': (לב) אמר לסנקטס. תקנתי לסנקליטוס, ובדפוס ראשון בטעות לסוקלוס, ובדפוס וויניציא לסנקלוס, וכ"ה בכ"י האחרים, והנכון כמו שתקנתי, וכן מובא בערוך ערך סנקלט וז"ל בהגדה דתלים יכרסמנה חזיר מיער מעשה בשלטון אחד בקסרי שדן ביום אחד כשפים ונואפין ורוצחין ואמר לסנקליטון שלו שלשתן עשיתי בזה הלילה, פי' בל"י συγκλητος בית דין (סענאט): (לג) ה' אלהים הבט משמים. כן מובא גם בכ"י האחרים ובדפוסים הראשונים, ותקנתי אלהים צבאות שוב נא הבט משמים וראה: (לד) ר' נחמן בש"ר יעקב דקסרין אמר. המאמר נובע מב"ר פנ"ג אות ד' ושם הלשון מתוקן יותר למועד אשוב אליך כעת חיה ר' נחמן דיפו משם ר' יעקב דקיסרין פתח אלהים צבאות שוב נא הבט משמים וראה שוב ועשה מה שאמרת לאברהם, הבט נא השמימה וספור הכוכבים, ופקוד גפן זאת וה' פקד את שרה, ובנדפס ובכ"י האחרים המאמר משובש: (לה) ד"א תהי ידך מצויה להפרע מעשו כו'. עיין רש"י בתהלים על בן אמצתה לך ועל עשו שהי' בן חביב לאביו שהי' קורא אותו בני, ועוד שם תהי ידך על איש ימינך הסבת מכותיך על האיש שהי' עומד להפרע ימינך ממנו, ועל בן אדם אשר אמצת לך להיות מושבו משמני הארץ ע"כ, ודבריו נובעים ממדרש שלפנינו:

(א) זש"ה לא הביט און ביעקב מה ראה בלעם. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ל בשם המדרש, ומכאן שאב בעל מסדר מהפסיקתא רבתי פל"ט כל המאמר והוסיף בראש „כך פתח רבי תנחומא ב"ר אבא": (ב) שנאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. וכן תרגם יב"ע כל אילין שבטיא דישראל תריסר כולהון צדיקין כחדא: (ג) הה"ד כולך יפה רעיתי ומום אין בך. זה נשמט ברבתי שם:

שנו



הזכיר האבות אלא ליעקב בלבד, הוי לא הביט און ביעקב, אמר אסף הואיל וכל האבות יש בהם פסולת, ויעקב אין בו פסולת, איני מזכיר אלא לו, הוי הריעו לאלהי יעקב:

[ב] **דבר** אחר למה הזכיר ליעקב ולא כל האבות. (ד) שנו רבותינו במדה שאדם מודד בה מודדין לו, (ה) שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז ח), סאה בסאה, אין לי אלא סאה, תרקב וחצי תרקב [קב וחצי קב, רובע וחצי רובע] ותומן ועוכלא מניין, תלמוד לומר כי כל סאון סואן ברעש (שם ט ד), [הרי כאן מדות הרבה], אין לי אלא דבר שבא במדה, מניין שאפילו פרוטות קטנות שמצטרפות לחשבון גדול, תלמוד לומר אחת לאחת למצוא חשבון (קהלת ז כז): (ו) משל למלך שהיה לו [ג'] אוהבים וביקש לבנות לו פלטין, הביא לראשון ואומר לו מבקש אני לבנות פלטין, אמר ליה אותו אוהבו זכור אני שהיה הר תחילה, קורא לאוהבו שני ואמר לו מבקש אני לבנות לי פלטין, אמר לו זכור אני שהיה מתחילה שדה, קורא לאוהבו שלישי ואמר רוצה אני לבנות לי פלטין, אמר ליה זכור אני שהיה מתחילה פלטין, אמר ליה חייך שאני בונה אותו פלטין וקורא אותו על שמך, כך אברהם ויצחק ויעקב היו אוהבים להקב"ה, אברהם קרא לבית המקדש הר, שנאמר בהר ה' יראה (בראשית כב יד), יצחק קראו שדה, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה (שם כז כז), יעקב קראו בית עד שלא נבנה, שנאמר אין זה כי אם בית אלהים (שם כח יז), אמר ליה הקב"ה חייך אתה קראתו בית עד שלא נבנה, ואני קורא אותו על שמך, שנאמר לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב (ישעיה ב ג), וכן ירמיה אמר כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקב (ירמיה ל יח), (ז) ואף אסף קישט את דבריו ולא הזכיר בתרועה אלא אלהי יעקב, שנאמר הריעו לאלהי יעקב:

[ג] **שאו** זמרה ותנו תוף כנור נעים עם נבל. (ח) [ר' חייא בר אבא אמר] הוא נבל הוא כנור, ר' שמעון אומר נבל לעצמו וכנור לעצמו, נימין ויתירות בין זה לזה, [אמר ר' הונא בשם ר' אסי על ידי עור שאינו עבוד ועל ידי נימין

## הערות ותקונים

(ד) שנו רבותינו. משנה סוטה ח' ע"ב, ירושלמי סוטה פ"א, תוספתא סוטה פ"ג, סנהדרין ק' ע"א, במ"ר פ"ט אות כ"ד: (ה) שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה אין לי אלא סאה כו' עד אחת לאחת למצוא חשבון, הוא ג"כ בתוספתא סוטה שם, וסוטה ח' ע"ב, ובמ"ר שם, ונשמט בפסיקתא רבתי: (ו) משל למלך. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתל"א ומתחיל ד"א משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו ג' אוהבים, וכן נשנה המאמר בפסיקתא רבתי שם: (ז) ואף אסף קישט את דבריו ולא הזכיר בתרועה אלא אלהי יעקב. על זה הביא המשל וסיים גם אסף אמר הריעו לאלהי יעקב. ובכ"י האחרים ובנדפס אין סדרים למאמר הזה, והמאמר וכן ירמי' יש להקדים למאמר זה: (ח) ר' חייא בר אבא אמר. הוספתי וכ"ה בכל כ"י ובנדפס, גם בילקוט שם, וחסר גם בכ"י ו'. והמאמר נובע מירושלמי סוכה פ"ה ה"ו (דף נ"ה ע"ג) ושם הגי' קצת בסגנון אחר, ר' חייא בר בא אמר הוא נבל הוא כנור, [ר' שמעון אמר נבל לעצמו כנור לעצמו] נימין יתרות בין זה לזה, (א"ר חיי' בר אבא) למה נקרא שמו נבל שהוא (מלבין) [מנבל] כמה מיני זמר, ר' הונא בש"ר יוסף על ידי עור שאינו עבוד, ועל ידי נימין יתרות (היה מלבין כמה מיני זמר) ע"כ. והנה בר בא בירושלמי הוא בר אבא בחסרון האל"ף, והמלות „ר' שמעון אמר נבל לעצמו כנור לעצמו" נשמט בירושלמי, והמפרש פני משה פי' הוא נבל הוא כנור, מלאכה אחת לשתיהן, אלא נימין יתרות יש בין זה לזה שבכנור יותר נימין מבנבל, א"כ שבנבל היו נימין יתרות, וכן בעל ק"ע כתב הוא נבל הוא כנור דדמיין להדדי בצורתן אלא דנימין יתרות היו בנבל מבכנור, וחשבו שפי' יתרות מלשון יותר, אולם נ"ל ויתרות בוי"ו ומלת יתרות נרדף אל נימין שפי' חוטין, ומלת יתר פי' חוט כלי הנגון, ותרגום אנס על יתר גירהון על נימא, והמלה נימא היא יונית νημα, וכאשר תראה לפנינו המאמר נימין ויתרות בין זה לזה מוסב על נבל לעצמו כנור לעצמו, ובירושלמי ר' הונא בשם ר' יוסף הוא ר' הונא בשם ר' אסי שלפנינו, כי ידוע בירושלמי הונא ותונא הכל אחד, וכן ר' יוסי ור' יוסף ור' אסי הכל אחד. עיין מבוא הירושלמי דף ק' ע"א ודף ק"ג ע"א, והמאמר שלפנינו משו"ט מובא ברש"י תהלים פ"א ג' בלי הזכרת שמו, וז"ל כנור נעים עם נבל, ר' חייא בר אבא אומר הוא נבל הוא כנור, ור' שמעון אומר נימין ויתרות שבין זה לזה, למה נקרא שמו נבל שהוא מנבל

כל

ויתירות], (ט) ולמה נקרא שמו נבל, שהוא מנבל כל מיני זמר, (י) אמר ר' יהודה בר' אלעאי וכמה נימין יש בכנור שבע, (יא) שנאמר שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד), ולימות המשיח שמונה, (יב) שנאמר למנצח על השמינית (שם יב א), ולעתיד לבא נעשית של עשר, (יג) שנאמר עלי עשור ועלי נבל (שם צב ד):

[ד] **תקעו** בחודש שופר. זהו שאמר הכתוב אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון (שם פט יו), אשרי העם יודעי תרועה זה דור המדבר, שהיו חונים ונוסעים בתרועה, שנאמר והיו לך למקרא העדה ולמסע את המחנות [ותקעו בהן וגו' ואם באחת יתקעו] (במדבר י ב ג ד): ה' באור פניך יהלכון. שנאמר וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא): (יד) דבר אחר אשרי העם יודעי תרועה. שמעברין את השנה וקובעין יום תרועה ביומו: ה' באור פניך יהלכון. (טו) אמר ר' אבהו שהקב"ה מסכים עמהם [את החשבון: דבר אחר אשרי העם יודעי תרועה. אלו סנהדריות שיודעין לישא וליתן בתרועתה של תורה: ה' באור פניך יהלכון. שהקב"ה מסכים עמהם] ומאיר פניהם בהלכה. (טז) אמר ר' יוסי בן יעקב (בשם ר') [ב"ר] אידי בשם ר' אחא נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר (בראשית מט כא), (יז) שהם קלים במשלחתה של תורה כאיילה: הנותן אמרי שפר (שם שם), אלו דברי תורה שנתנו בתרועה ובקול שופר, [שנאמר ואת קול השופר (שמות כ יח)] לכן תקעו בחודש שופר: דבר אחר אשרי העם יודעי תרועה. (יח) אמר ר' יאשיה והלא אומות העולם כמה קרנות יש להם, כמה בוקיינוס

הערות ותקונים

כל מיני זמר עכ"ל, ובאיזה כ"י ובדפוסים הראשונים בטעות נימין ויתדות: (ט) ולמה נקרא שמו נבל שהוא מנבל כל מיני זמר. בירושלמי, שהוא מלבין נ"ל מנבל בהיפוך האותיות, ובעל שלטי הגבורים פ"ח הביא וז"ל נקרא נבל מפני שמרוב נעימותו הוא מנבל כל מיני כלי זמרה כמו שאמרו במדרש תהלים. וע"ש גם בפ"ט שם ידבר מתכונת הנבל והכנור. תוספתא ערכין פ"ב, ערכין י"ג ע"ב, תנחומא בהעלותך אות י"ב, ומתחיל ילמדנו רבינו כמה נימין היו בכנור, ובמדרש במ"ר פט"ו אות י"א, פסיקתא רבתי ריש פסקא כ"א, ובכל המקומות בשם ר' יהודה סתם: (יא) שנאמר שבע ביום הללתיך. בתנחומא ומדרש שם מובא לראי' שנ' שובע שמחות את פניך (תהלים ט"ז י"א), אל תקרי שובע אלא שבע, וכן אמר דוד שבע ביום הללתיך, ועיין בגמרא ערכין שם: (יב) שנ' על השמינית. בגמרא שם ורבתי סיים על נימא שמינית: (יג) שנ' עלי עשור ועלי נבל. בתנחומא ובמדרש ורבתי שם מובא הכתוב בנבל עשור אזמרה לך (תהלים קמ"ד ט') ובגמרא מובא שני כתובים כאחד וע"ש בפירש"י ובמהרש"א בח"א: (יד) ד"א אשרי העם יודעי תרועה שמעברין את השנה וקובעין יום תרועה ביומו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ד"א אשרי העם יודעי תרועה אלו הזקנים שמעברין את השנה וקובעין את החדשים, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא בחודש השלישי' אשרי העם יודעי תרועה ר' אבהו פתר קרא בחמשה זקנים שהיו נכנסים לעבר את השנה כו', כל כך למה שאם טעו בדבר הקב"ה מאיר פני ואולי צ"ל אלו ה' זקנים ונתחברו האותיות ונעשית הזקנים, ועיין בהערה נ"ו בפסיקתא שם, ובילקוט תהלים רמז תת"ס ד"ה אשרי העם יודעי תרועה מציין בצדו „מדרש" וצ"ל וי"ר או פסיקתא: (טו) א"ר אבהו שהקב"ה מסכים עמהם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס באור פניך ר' אבהו אמר זה הקב"ה שמסכים עמהם, וכל השאר ליתא, ובילקוט תהלים רמז תת"ס אחר שהביא המאמר על אשרי העם יודעי תרועה והוא מן פסיקתא דר"כ פסקא ר"ה סיים ד"א מדבר בסנהדרין ה' באור פניך יהלכון שהקב"ה מאיר עיניהם בהלכה, נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר אלו דברי תורה שנתנו ע"י שופר, שנ' ואת קול השופר, הוא ממדרש שו"ט שלפנינו: (טז) א"ר יוסי בן יעקב בש"ר אידי בש"ר אחא. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס א"ר יוסי בן יעקב בשם ר' אחא, וחסרים המלות „בש"ר אידי", ומצאתי המאמר בשמם במדרש ב"ר פצ"ח אות י"ז ר' יוסי בריה דרב יעקב בר אידי בשם ר' אחא הנותן אמרי שפר אמרי שופר שהן משפרין אמרים שנתנו בשופר ובתרועה, ולפ"ז תקנתי בפנים א"ר יוסי בן יעקב ב"ר אידי: (יז) שהם קלים במשלחתה של תורה כאילה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יח) א"ר יאשי' והלא או"ה כמה קרנות יש להם כמה בוקיינוס יש להם כמה ספלירין יש להם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים המאמר קטוע וכך איתא שם: א"ר יאשיה והלא אומות העולם יש להם ספק ידים אלא ישראל הם יודעים לרצות להקב"ה בשופר, והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ פסקא בחודש השביעי (קנ"ב ע"א) והנוסחא שם כמו בכ"י שלפנינו, א"ר יאשיה אשרי העם יודעי תרועה וכי אומות העולם אינם יודעים להריע, כמה קרנות יש להן, וכמה בוקינוס יש להן, וכמה סלפידים



יש להם, כמה ספלירין יש להם, אלא אשרי העם יודעי תרועה (יט) שיודעים לפתות בוראן בתרועה ובקול שופר: (כ) ה' באור פניך יהלכון. אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים:

[ה] (כא) **תקעו** בחודש שופר. באיזה חודש, בכסה, בחודש שהוא נכנס בחגו, וחגו בן יומו, וזה ראש השנה: דבר אחר תקעו בחודש שופר. (כב) רבנן אמרו חדשו מעשיכם, שפרו מעשיכם, ואני מכסה בו את עונותיכם, שנאמר נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה (תהלים פה ג). (כג) אמר ר' ברכיה בר אבא ואמרי לה ר' ברכיה בשם ר' אבא חדשו מעשיכם, מה השופר הזה אדם תוקע מזה ומוציא קול מזה, כך כביכול כל המקטריגים מקטרגים לפני מכם, ואני שומע מזה ומוציא מזה, הוי תקעו בחודש שופר:

[ו] (כד) **כי** חק לישראל הוא [משפט לאלהי יעקב]. אם אינו חק לישראל כביכול אינו משפט לאלהי יעקב, (כה) דתני ר' הושעיא גזרו בית דין למטה ואמרו היום ראש השנה, הקב"ה אומר למלאכי השרת העמידו (כו) בימה, העמידו (כז) סניגורין, העמידו (כח) ספיקטורין, שגזרו בית דין דלמטה ואמרו היום ראש השנה, נשתהו העדים מלבוא או שנמלכו בית דין לעבר השנה והעבירוהו למחר, הקב"ה אומר למלאכי השרת העבירו בימה, העבירו סניגורין, העבירו ספיקטורין, שגזרו בית דין שלמטה ואמרו למחר ראש השנה, ומה טעם כי חק לישראל הוא

הערות ותקונים

סלפידים יש להם, ואת אומר אשרי העם יודעי תרועה, אלא אשרי העם שיודעים לפתות את בוראם בתרועה, וכן נשנה המאמר בוי"ר פכ"ט אות ד', ומובא בילקוט פנחס רמז תרמ"ח ופנחס רמז תשפ"ב ותהלים רמז תת"ס, והנה בהערה מ' לפסיקתא שם הארכתי בזה ופה אבוא בקצרה בקיינוס היא בל"י ורומי buccina βυκάνη קרנות והצוצרות ושופרות, והמלה ספלירין ובכ"י ו' הדומה לכ"י שלנו הגי' סלפידים, כמו שהוא בפסיקתא, והעירותי שם בהערה שהמלה בכל המקומות משובשת וצ"ל סלפינגס והיא יונית σάλπιγξ ופי' הצוצרה ותרועה, וכתבתי שם במדרש שו"ט מזמור פ"א הגי' ספק ידים והי' כתוב סלפידים ונשתבשה המלה ע"י מעתיקים הדיוטים, ונפרדה לשתים ספק ידים וצריך לתקן סלפינגס. ועיין מ"ש בפסיקתא א' הערה פ"ט: (יט) שיודעים לפתות בוראן בתרועה ובקול שופר. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס אלא ישראל הם יודעים לרצות להקב"ה בשופר: (כ) ה' באור פניך יהלכון אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליו"כ. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ד"א אשרי העם אלו ישראל שיודעים לרצות להקב"ה בראש השנה, באור פניך יהלכון זה יו"כ שהקב"ה מוחל להם ומאיר להם: (כא) תקעו בחדש שופר באיזה חודש בכסא בחדש שהוא נכנס בחגו וחגו בן יומו. כ"ה גם בכ"י ו', ויש לתקן בחדש שהוא נכסה ויש לו חג וחגו בן יומו, והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי (קנ"ב ע"ב) וע"ש בהערות שלי, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' תקעו בחדש שופר באיזה חדש בכסה שראש חדש מתכסה בו ואיזה הוא זה ראש השנה, והרא"פ בגליון הביא גי' אחרת בכסה בחדש שהוא נכסה הוי בכסה והלא כל החדשים נכסין אלא ליום חגנו והרי סיון וניסן יש בהם חג ת"ל יום איזהו יום שהוא חג והוא נכסה זה ראש השנה: (כב) רבנן אמרו חדשו מעשיכם. בפסיקתא דר"כ בחדש השביעי (קנ"ד ע"א) תקעו בחדש שופר, בחדש חדשו מעשיכם, שופר שפרו מעשיכם, אמר הקב"ה אם שפרתם מעשיכם לפני [הרי אני נעשה לכם כשופר הזה, מה השופר הזה מכניס בזו ומוציא בזו] אף אני עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים ומרחם אתכם, והופך לכם מדת הדין למדת הרחמים, וע"ש בהערות שלי, ובפסיקתא רבתי פל"ט א"ר ברכי' הכהן ברבי כשתטלו את השופר לתקוע חדשו מעשיכם ועשו תשובה. ואפילו יש בידכם כמה עבירות אני מכסה עליהם, כמה שנ' מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע וגו', והילקוט תהלים רמז תתל"א ד"ה בכסה בחדש שיש בו חג הסוכות ומציין פסיקתא רבתי והוא רק על המאמר שהבאתי והוא ברבתי פל"ט, ומן ד"א בשופר הוא מן פסיקתא דר"כ בחדש השביעי, ומן בחדש שופר רבנן אמרין הוא מן שו"ט שלפנינו, והרוקח ה' ר"ה סי' ר"ג, והאבודרהם סדר תפלת ר"ה (דפוס פראג דף פ"ג ע"ד) הביאו את דברי השו"ט: (כג) אמר ר' ברכי' בר אבא ואמרי לה ר' ברכי' בשם ר' אבא. כ"ה גם בכ"י ו' וכן הביא הרוקח שם בשם השו"ט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר ברכיה בשם ר' אבא, והיא גי' ישרה, ובילקוט תהלים שם רמז תתל"א ר' ברכי' בשם ר' ירמי': (כד) כי חוק לישראל הוא. כל המאמר מכאן עד סוף המזמור אות ו' ז' נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (כה) דתני ר' הושעיא. לקוח מן פסיקתא דהחדש (כ"ג ע"ב) ומובא בילקוט בא רמז ק"ץ. וילקוט תהלים רמז תתל"א בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא שם הערה קל"א: (כו) בימה. מלה יונית βῆμα בנין גבוה לדון בו: (כז) סניגורין. בל"י συνήγορος פי' מלמד זכות: (כח) ספיקטורין. וכ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ

משפט לאלהי יעקב. ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון אמרין מתכנסין כל מלאכי השרת אצל הקב"ה ואמרין רבונו של עולם אימתי הוא ראש השנה, והוא אומר להם אלי אתם שואלים, אני ואתם נשאל לבית דין של מטה, מה טעם כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב:

[ז] (כט) **עדות** ביהוסף שמו. אל תקרי שמו אלא שמו, יה שמו של הקב"ה מעיד על יוסף שלא נגע באשת פוטיפר: בצאתו על ארץ מצרים. (ל) שנו רבותינו בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין, שנאמר הסירותי מסבל שכמו, (לא) מהו כפיו מדוד תעבורנה, מהיות משרת לשר הטבחים, כמה דאת אמר והכה [בכיור או] בדוד (ש"א ב יד), ורבנן אמרי מדוד משעבוד מצרים, ללמדך שלא נשתעבדו בניו של יוסף במצרים, כמה דאת אמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), אף מה בכור שור אין עושין בו עבודה, שנאמר לא תעבוד בבכור שורך (שם טו יט), אף זרעו של יוסף לא נשתעבדו במצרים, ואין דוד אלא שעבוד מצרים, שנאמר בשבתנו על סיר הבשר (שמות טז ג), (לב) ומתרגמינן על דודא דבשרא, מלמד שכשנפטרין לילך לבתיהם היו בוזזים על שוקי מצרים, שנאמר זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם (במדבר יא ה), וכתיב בשבתנו על סיר הבשר (שמות טז ג), ובני יוסף לא משתעבדין ולא יושבין על סיר הבשר, אלא היו בעלי תריסין ובעלי מלחמות, וכן הוא אומר בני אפרים נושקי רומי קשת (תהלים עח ט), לפיכך נאמר הסירותי מסבל שכמו:

# מזמור פב

[א] **מזמור** לאסף אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. (א) זהו שאמר הכתוב לא תכירו פנים במשפט (דברים א יז), וכן יהושפט, ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט (דה"ב יט ו), וכתיב כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז), שלא יאמרו הדיינין אנו יושבים לעצמנו בדין, אלא אמר הקב"ה לדיינין הוו יודעין כי עמכם אני יושב, שנאמר אני ה' אוהב משפט (ישעיה סא ח), (ב) ואם הטיתם את הדין אותי אתם מטים, שנאמר וקרבתי אליכם למשפט (מלאכי ג ה), הוי בקרב אלהים ישפוט, (ג) באמצע הדיינין, ישפוט, ומאן אלהים דיינא, שנאמר עד האלהים יבא דבר שניהם (שמות כב ח):

[ב] **עד** מתי תשפטו עול. אתם נושאים פנים לרשעים, שנאמר ופני רשעים תשאו סלה, (ד) (רצוני) [רצונכם] לעשות דין, שפטו דל ויתום עני ורש

---

הערות ותקונים

הרא"פ, ובפסיקתא שם גם בפסיקתא רבתי החודש סקפטורין בהפוך האותיות, וגם הילקוט הביא ספיקטורין גם הערוך ערך סקפטר הביא בשם הפסיקתא סקיפטורין, ועיין בפסיקתא הערה קנ"ג שהעירותי שצ"ל קטיגורין ומתאימה היטב לעומת סניגורין, והבאתי ראי' מן הירושלמי ר"ה פ"א ה"ג (דף נ"ז ע"ב) שנשנה שם המאמר הזה, ושם הני' יעמדו סניגורין יעמדו קטיגורין: (כט) עדות ביהוסף שמו. גם זה נמצא בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ונדפס: (ל) שנו רבותינו, בר"ה יצא יוסף מבית האסורין. עיין ר"ה י' ע"ב וי"א ע"א, וכן מובא ברש"י תהלים שם: (לא) מהו כפיו מדוד תעבורנה, מהיות משרת לשר הטבחים כד"א והכה בכיור או בדוד, וכן רש"י תהלים שם הביא מדוד מעבודת עבדות לבשל קדירות כדרך שאר עבדים כמו והכה בכיור או בדוד: (לב) ומתרגמינן על דודא דבשרא. כן הוא בת"א ויב"ע:

(א) זה"ש לא תכירו. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"א, והציון מדרש נשמט ממקומו, ושייך על מזמור לאסף זה"ש לא תכירו, ועל המאמר הראשון מזמור לאסף כשנגלה הקב"ה על אברהם חסר הציון "תנחומא" והוא בתנחומא וארא אות ד' (דף מ"ג ע"ב): (ב) ואם הטיתם את הדין אותי אתם מטים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ונדפס ואם הטיתם אותי אני אטה אתכם, ובילקוט שם ואם הטיתם אותו אתם מטים עצמכם, צ"ל ואם הטיתם את הדין אותי אתם מטים: (ג) באמצע הדיינין ישפוט עד דבר שניהם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ונדפס: (ד) רצוני

לעשות



הצדיקו, (ה) תרחמו אין כתיב כאן אלא הצדיקו, הצדיקו עליו את הדין, לא בשביל שהוא יתום או עני לומר ליתן לו משל עשיר, לה' הארץ ומלואה (תהלים כד א), ואם תקחו מן העשיר בדין ותתנו לעני, לי אתם גוזלים, ושלי אתם נותנים לו, שכל העולם שלי הוא, ואני אמרתי להעשירו, ואתם נוטלים את שלו:

[ג] **לא** ידעו ולא יבינו. לפי שאינן יודעין לכוין את הדין לפיכך העולם מתמוטט, שנאמר בחשכה יתהלכו ימוטו כל מוסדי ארץ: אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם. מצוה אחת צויתי לאדם הראשון ולא עמד בה, וגרשתיו מגן עדן, וקנסתי עליו מיתה, שנאמר אכן כאדם תמותון (ו) וכאחד השרים תפולו, אלו שרים של מעלה, שנאמר יפקוד ה' על צבא (מרום) [המרום] במרום (ישעיה כד כא): קומה (ה') [אלהים] שפטה הארץ. העבר את אלו ותהא בעצמך מלך ושופט, שנאמר וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (תהלים ט ח):

# מזמור פג

[א] **שיר** מזמור לאסף אלהים אל דמי לך אל תחרש [ואל תשקוט אל]. (א) זהו שאמר הכתוב (שומר מצוה לא ידע דבר רע) באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה (קהלת ח ד), והצדיקים אומרים להקב"ה מה תעשה, אומרים לו קום והוא קם, שוב והוא שב, שנאמר קומה ה' (במדבר י לה), שובה ה' (שם שם לו), אמרו לו אל תישן, שנאמר עורה למה תישן ה' [הקיצה אל תזנח לנצח] (תהלים מד כד), והוא מתעורר דכתיב ויקץ כישן ה', אל דמי לך, והוא שומע, שנאמר מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה מד כו), וכן ישעיה אומר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים [וגו'] ואל תתנו דמי לו עד יכונן (שם סב ו ז), הוי אלהים אל דמי לך, ואתה דומם ואנו דוממים, שנאמר ישבו לארץ ידמו (איכה ב י), החרשתנו ה' ילחם לכם ואתם תחרישון (שמות יד יד), ולכך אל תחרש ואל תשקוט אל עד (שעושה) [שתעשה] עלבון בניך:

[ב] **כי** הנה אויביך יהמיון. וכן הוא אומר הוי המון עמים רבים (כהמון ים יהמו) [כהמות ימים יהמיון] (ישעיה יז יב): על עמך יערימו סוד. באין על עמך בשביל שאינן מקיימים את התורה, שנאמר סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם (תהלים כה יד): ויתיעצו על צפוניך. נטלו עצה על מזבח שלך לעקרו, הדא הוא דכתיב על ירך המזבח צפונה (ויקרא א יא), שלא נקריב לך קרבנות: אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. (ב) כל זמן שישראל קיימין הוא נקרא אלהי ישראל, נעקר ישראל אלהי מי נקרא: כי נועצו לב יחדו עליך ברית יכרותו. כל מה שהן עושין ומרגישין עלינו בשבילך, שנאמר [למה רגשו גוים וגו'] על ה' ועל משיחו (תהלים ב א ב):

[ג] (ג) **אהלי** אדום וישמעאלים [מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור]. עשרה אומות נאמרו בפרשה זו, ללמדך שצפה דוד ברוח הקודש שאדום הרשעה עתידה להחריב את בית המקדש בכלל

---

הערות ותקונים

לעשות דין. תקנתי רצונכם כמו שהוא בילקוט: (ה) תרחמו אין כתיב כאן אלא הצדיקו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוא בילקוט שם, וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ונדפס: (ו) וכאחד השרים תפולו אלו שרים של מעלה. לזה כוון רש"י תהלים פ"ב ז' ומדרש אגדה כאחד השרים של מעלה שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום:

(א) זה"ש שומר מצוה. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ב בשם המדרש, והסגרתי המלות שומר מצוה לא ידע דבר רע, כי מיותרים הם, ועיקר הדרש על הכתוב באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה, והכתוב שומר מצוה הוא מאוחר להכתוב באשר דבר מלך שלטון: (ב) כל זמן שישראל קיימין כו'. רש"י תהלים פ"ג ו' הביא וז"ל עליך ברית יכרותו, ברית זו היתה אלא עליך להשכיח את שמך שאתה קרוי אלהי ישראל ומאחר שלא יזכר ישראל אף שמך הגדול אינו נזכר, כך מצאתי: (ג) אהלי אדום וישמעאלים. מכאן עד סוף המזמור הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ונדפס:

ישועו

עשרה אומות, וקידם וקיללם בקללת מדינים וסיסרא ועורב וזאב וזבח וצלמונע שבאו לירש ארץ ישראל ואבדו, שנאמר אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים, ועמד עוד וקללם בעשר קללות אחרות, אלהי שיתמו כגלגל, כדבר המתגלגל ממקום גבוה, כקש לפני רוח, שאין לו מעמד, כאש תבער יער, שהוא מוצא עצים לשרוף, וכלהבה תלהט הרים, בזמן הקציר, כן תרדפם בסערך ובסופתך תבהלם, כסערה בלב ים וכסופה במדבר, מלא פניהם קלון, כמי שמתבייש ברבים על עבירות משוקעות שבידו, ויבקשו שמך ה' ולא תמצא להם, כדכתיב (ד) ישועו ואין מושיע (א"[?]) [על] ה' ולא ענם (תהלים יח מב), יבושו ויבהלו עדי עד, ביום הדין, ויחפרו מעבודה זרה שבידם, ויאבדו בגיהנם, וידעו כי אתה שמך ה' לבדך, כדכתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד ט):

# מזמור פד

[א] **למנצח** על הגתית לבני קרח מזמור. (א) זהו שאמר הכתוב ואבוס עמים באפי [וגו' ואוריד לארץ נצחם] (ישעיה סג ו), מה עלינו לומר, חסדי ה' אזכיר (שם שם ז), כל מי שרואה את הגת הזו הוא נותן נצחון, ישעיה ראה אותו ואמר [ובגדיך כדורך בגת וגו'] חסדי ה' אזכיר (שם שם ב ז), דוד ראה אותו (ב) ואמר עליה (מזמור על הגיתית) [למנצח על הגתית מזמור (תהלים ח א)], ראה אותו אסף אמר עליה למנצח על הגתית לאסף (שם פא א)], בני קרח ראו אותה ואמרו למנצח על הגתית לבני קרח: מה ידידות משכנותיך. מה ידידות יש בהם שבשבילן אתה עושה את הגת הזו, שכל מי שפשט ידו בבית המקדש, הקב"ה עתיד ליתנו בתוך הגת, וכן הוא אומר קול שאון מעיר קול מהיכל קול ה' משלם גמול לאויביו (ישעיה סו ו), קול שאון ממה שעשו בעירו, קול מהיכל ממה שעשו בהיכלו, הוי מה ידידות משכנותיך: (ג) בית המקדש נקרא ידיד, ומי שבנאו נקרא ידיד, שנאמר [ויקרא את] שמו ידידיה (ש"ב יב כה), ומי שנבראו בחלקו נקרא ידיד, שנאמר לבנימן אמר ידיד ה' (דברים לג יב), וכן דוד הוא אומר למען יחלצון ידידיך (תהלים ס ז):

[ב] **נכספה** וגם כלתה נפשי לחצרות (בית) ה'. ולא משל עכשיו, אלא משהיו ישראל בים נתאוו לבית המקדש, שנאמר נחית בחסדך עם זו גאלת [וגו' אל נוה קדשך] (שמות טו יג), תביאמו ותטעמו [וגו'] (שם שם יז): [גם צפור מצאה בית]. (ד) אמרו ישראל עד מתי יהיו שונאין אותנו ואומרים כצפור נודדת (מקנה) [מן קנה] כן איש נודד ממקומו (משלי כז ח), וכן הוא אומר נודי הרכם צפור (תהלים יא א), לא אמר כיונה, אלא כצפור, היונה היו נוטלין גוזליה והיא חוזרת למקומה, שנאמר כיונה פותה אין לב (הושע ז יא), אבל הצפור הזה אינו כן, אלא ילדה במקומה, וכשנוטלין גוזליה אינה חוזרת למקומה, כך משלו הרשעים הקב"ה וישראל כצפור, אמר להם גם צפור מצאה בית ודרור קן לה:

[ג] **אשרי** יושבי ביתך עוד יהללוך סלה. (ה) אמר ר' יהושע בן לוי כל מי שהוא נכנס לבתי כנסיות ובתי מדרשות, זוכה ונכנס בבתי כנסיות ובבתי

---

## הערות ותקונים

(ד) ישועו ואין מושיע אל ה' ולא ענם. בש"ב כ"ב מ"ב כתיב ישעו ואין מושיע אל ה' ולא ענם, ובתהלים שם כתיב על ה':

(א) זש"ה ואבוס עמים באפי. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ג בשם המדרש: (ב) ואמר עליה מזמור על הגיתית. תקנתי למנצח על הגתית מזמור, והוא תהלים ח' א', וכן הוא בטעות בכ"י האחרים ובנדפס, והילקוט השמיט זה, וג' פסוקים נמצא אשר נאמר בהם הגתית (תהלים ח' א' פ"א א' פ"ד א') ובכלם נאמר בהם למנצח: (ג) בית המקדש נקרא ידיד. עיין מנחות נ"ג ע"ב: (ד) אמרו ישראל עד מתי יהיו שונאים אותנו. בילקוט הגי' אמרו ישראל עד מתי יהיו אויבינו טורפים אותנו, והרא"פ הביא הגי' עד מתי יהו שונאין רודפין אותנו, ולזה המאמר כוון רש"י תהלים פ"ד ד' גם צפור מצאה בית, מדרש אגדה בבניינו מדבר והצפור היא כנסת ישראל: (ה) אריב"ל כל מי שהוא נכנס לבתי כנסיות כו', שנאמר



מדרשים לעולם הבא, שנאמר אשרי יושבי ביתך (ו) עוד יהללוך סלה: (ז) אשרי אדם עוז לו בך. (ח) יכול לכל, תלמוד לומר מסלות בלבבם: עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו. עמק הבכא זו גיהנם, (ט) אמר ר' אלעזר דהוא קטלא בהון: (י) מעין ישיתוהו. שהדמעות שלהן נמשכות כמעין: גם ברכות יעטה מורה. אמר ר' יוחנן קילוסו של הקב"ה עולה מן גיהנם יותר מן גן עדן, שכל מי שהוא למעלה מחבירו מקלס להקב"ה ואמר אשרי שאני למעלה מזה שהוא נתון תחתי, וכן כל אחד ואחד מקלס להקב"ה שהוא למעלה מחבירו, שנאמר גם ברכות יעטה מורה, אמר ר' יוחנן מה הן אומרים, (יא) יפה לימדת, יפה הורית, ולא שמענו:

[ד] (יב) **ילכו** מחיל אל חיל. (יג) [כך למדונו רבותינו כל היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש, עליו הכתוב אומר ילכו מחיל אל חיל], ולא עוד אלא שזוכה ומקבל פני השכינה, שנאמר יראה אל אלהים בציון: דבר אחר ילכו מחיל אל חיל. (יד) אמר ר' יונה בשם ר' לוי תלמידי חכמים אין להם מנוחה לעסוק בתורה אפילו לעולם הבא, שנאמר ילכו מחיל אל חיל, עד איכן, אמר ר' פנחס הכהן מכלל שאחרים מקטרגין: ה' אלהים צבאות שמעה תפלתי. (טו) אמר ר' לוי אגיסטרון זה נתן משה ליהודה, [שנאמר וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז)], לפיכך ה' אלהים צבאות שמעה תפלתי, וכן הוא אומר הטה ה' אזנך ענני (תהלים פו א):

# מזמור פה

[א] **למנצח** לבני קרח מזמור רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב. (א) זהו שאמר הכתוב ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים יא יב), (ב) בה הופך ומתהפך ומסתכל ונותן עיניו בה, עד זמן שתרצה

---

## הערות ותקונים

שנאמר אשרי יושבי וגו'. כן הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (ו) עוד יהללוך סלה. עיין סנהדרין דף צ"א ע"ב מאמר אחר בשמו אריב"ל מנין לתחיית המתים מן התורה אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה, הללוך לא נאמר אלא יהללוך, ואריב"ל כל האומר שירה בעוה"ז זוכה ואומרה לעוה"ב שנאמר אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה: (ז) אשרי אדם עוז לו בך. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ג בשם המדרש: (ח) יכול לכל ת"ל מסלות בלבבם. וי"ר ריש פי"ז, איכה רבה פ' טוב ה' לקויו, ושם הגי' ת"ל מסלות בלבבם אלו דשבילין דאורייתא כבישין בלבהון, ודורש מסלות בלבבם על למוד התורה עד שהם כבושים בלב כמו המסלה: (ט) א"ר אלעזר דהוא קטלא בהון. בכ"י האחרים ובנדפס דהוא קטלא להון, ואין להם מובן, והילקוט השמיט זה, ועיין עירובין י"ט ע"א וברש"י תהלים שם: (י) מעין ישיתוהו שהדמעות שלהן נמשכות כמעין. עיין שמ"ר פ"ז אות ד' מהו מעין ישיתוהו שמורידין דמעות כמעינות עד שמצננין את גיהנם בדמעותיהן ומשם הקילוס עולה, שנאמר גם ברכות יעטה מורה: (יא) יפה לימדת יפה הורית ולא שמענו. בשמ"ר שם מה הם אומרים א"ר יוחנן יפה אמרת יפה דנת יפה טהרת יפה טמאת יפה חייבת יפה למדת יפה הורית. ועיין ברש"י תהלים: (יב) ילכו מחיל אל חיל. מכאן עד ד"א ילכו מחיל אל חיל נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יג) כך למדונו רבותינו. עיין ברכות ס"ד ע"א א"ר לוי בר חייא היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון: (יד) א"ר יונה בש"ר לוי תלמידי חכמים אין להם מנוחה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י האחרים ובנדפס אין נחת רוח לחברים לעתיד לבא עד היכן א"ר פנחס עד יראה אל אלהים בציון. והילקוט הביא ב' נוסחאות יחד, וז"ל א"ר יונה אין נחת רוח לחברים לע"ל עד היכן א"ר פנחס עד יראה אל אלהים בציון דא"ר פנחס הכהן מכלל דאחרים מקטרגין, ובירושלמי שביעית סוף פ"ד ר' יונה בש"ר חייא בר אבי עתידין הן חבירין להתייגע מבתי כנסיות לבתי מדרשות מ"ט ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון: (טו) א"ר לוי אגיסטרון זה נתן משה ליהודה. עיין לעיל מזמור כ"ז אות ד' ובהערה ל"ט:

(א) זש"ה ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה. מובא בילקוט רמז תתל"ג בשם המדרש: (ב) בה הופך ומתהפך

מעשיה להקב"ה והמצות שנצטוו ישראל עליה, אם הוציאו המעשרות, ועשו את השמיטים והיובלים, וכל מצות שנצטוו בה, אותה שעה מרצה מעשיה להקב"ה, (ג) וכן הוא אומר אז תרצה הארץ את שבתותיה (ויקרא כו לד), לפיכך רצית ה' ארצך:

[ב] (ד) **נשאת** עון עמך. מי נושא עון, הארץ אשר הם יושבים עליה, שנאמר העם היושב בה נשוא עון (ישעיה לג כד), הרי החיים, המתים מניין, שנאמר וכפר אדמתו עמו (דברים לב מג), מי מכפר על עמו, אדמתו, אשריהם יושבי ארץ ישראל שאין להם חטא ועון לא בחיים ולא במתים, וכן הוא אומר נשאת עון עמך, וכתיב מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח):

[ג] (ה) **אספת** כל עברתך השיבות מחרון אפך. וכן יחזקאל אמר והנחתי חמתי (יחזקאל ה יג), וכן הושע אמר ארפא משובתם וגו' (הושע יד ה), אמרו בני קרח עד מתי אתם אומרים שובו בנים שובבים (ירמיה ג יד), (ו) ישראל אומרים לך שוב אתה בתחלה, שנאמר שובה ה' עד מתי (תהלים צ יג), ואתה אומר לא כי אלא שובה ישראל בתחלה, לא אתה תשוב לעצמך, ולא אנו נשוב לעצמנו, אלא שנינו כאחד, שנאמר שובנו אלהי ישענו (פסוק ה), מה אתה אומר הלעולם תאנף בנו, אם אנו עושין תשובה אין אתה מקבלנו: הלא אתה תשוב תחיינו, כשם שאמר יחזקאל (הנני) [הנה אני] פותח את קברותיכם [וגו'] (יחזקאל לז יב), וכתיב ונתתי רוחי בכם וחייתם (שם שם יד):

# מזמור פו

[א] (א) **תפלה** לדוד הטה (אלהי) [ה'] אזנך ענני. אמר ר' לוי (ב) אגיסטרון זה נתן משה ליהודה בשעה שביקש ליפטר מן העולם, (ג) שנאמר וזאת ליהודה [ויאמר שמע ה' קול יהודה] (דברים לג ז), לפיכך הטה (אלהי) [ה'] אזנך ענני: שמרה נפשי כי חסיד אני. (ד) הקב"ה נקרא חסיד, שנאמר כי חסיד אני נאם ה' (ירמיה ג יב), ודוד קרא עצמו חסיד, (ה) אמר ר' אבא בשם ר' אלכסנדרי כל מי ששומע קללתו ושותק, וספוקה בידו למחות, נעשה שותף להקב"ה, שכן שומע שמחרפים לפניו אומות העולם ושותק, (ו) ודוד היה שומע קללתו ושותק, לפיכך אמר שמרה נפשי כי חסיד אני:

---

## הערות ותקונים

ומתהפך. בכ"י האחרים ובנדפס הקב"ה הופך ומתהפך: (ג) וכה"א אז תרצה הארץ את שבתותיה. ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה „ומפני כן ישראל עולין מיד שכן הוא אומר (לכלות) [למלאות] דבר ה' (מפי) [בפי] ירמיה עד רצתה הארץ את שבתותיה (דה"ב ל"ו כ"א), ואומר העיר ה' את רוח כורש וגו' (שם שם כ"ב) לכך רצית ה' ארצך" וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס: (ד) נשאת עון עמך מי נושא עון הארץ אשר הם יושבים עליה, שנאמר העם היושב בה נשוא עון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וכן הוא בילקוט שם, וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (ה) אספת כל עברתך. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ד, והציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה, והסיום שם א"ר תנחומא הוא מגמרא תענית ז' ע"ב וחסר הציון: (ו) ישראל אומרים לך שוב אתה בתחלה. עיין איכה רבה פ"ה אות כ"א: (א) תפלה לדוד. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ד בשם המדרש: (ב) אגיסטרון. נשנה לעיל סוף מזמור פ"ד, ועיין לעיל מזמור כ"ז אות ד' הערה ל"ט: (ג) שנאמר וזאת ליהודה וגו'. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף אחר זה לפי שאין מלכותו קיימת, וכן דוד אמר (בקראי ענני אלהי צדקי (תהלים ד' ב')) [הטה ה' אזנך ענני (שם פ"ו א')] וכן חזקיה אמר הטה [ה'] אזנך (ישעיה ל"ז י"ז) וכן דניאל אומר [הטה אלהי אזנך (דניאל ט' י"ח)] כל מי שעמד משבט זה פתח בלשון הזה: (ד) הקב"ה נקרא חסיד כו'. מובא ברשב"ץ על אבות דף כ"ט ע"א בשם השו"ט: (ה) א"ר אבא בשם ר' אלכסנדרי. לעיל מזמור ט"ז אות י"א מובא בשם ר' אלכסנדרי לבד, והמאמר שם קטוע, ובילקוט שם רמז תל"ד הביא הגי' רבי אבא ורבי אחא בשם ר' אלכסנדרי: (ו) ודוד היה שומע קללתו ושותק לפיכך אמר שמרה נפשי כי חסיד אני. בכ"י ב' ד' ה' ז' היה שומע קללתו של שמעי בן גרא וסיפק בידו למחות ושותק.
ולזה



[ב] (ז) **חנני** ה' כי אליך אקרא כל היום. וכי אפשר לו לאדם להתפלל כל היום, (ח) אלא העולם הזה שהוא יום לאומות העולם, ולילה לישראל, הוי חנני ה' כי אליך אקרא כל היום: שמח נפש עבדך כי אליך ה' נפשי אשא. בר קפרא אמר אם יש לו לאדם עבד בתוך ביתו, אם אומר לו (ט) אני לוקח לך בגד, מיד משמחו, מה בשר ודם אומר לעבדו כן כדיי לשמחו, אנו שעבדיך אנחנו ואתה חי וקים, על אחת כמה וכמה, הוי שמח נפש עבדך: (י) כי אתה ה' טוב וסלח [ורב חסד]. אמר ר' פנחס הכהן כף מאזנים מעויין הוא, כאן עוונות, כאן זכיות, מה הקב"ה עושה, חוטף שטר אחד מן החובות, ומטה אותן לכף זכות, שנאמר מי אל כמוך נושא עון (מיכה ז יח):

[ג] **אין** כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך. (יא) מלך בשר ודם בונה תחלה את התחתונים, ואחר כך את העליונים, אבל הקב"ה אינו כן, אלא בתחלה את העליונים, ואחר כך את התחתונים, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א א), בשר ודם אין צורתו עושה צורה, אבל צורתו של הקב"ה עושה צורה, שנאמר ישרצו המים שרץ נפש חיה (שם שם כ), ואדם צורתו של הקב"ה ועושה צורה, ושמים וארץ צורתו של הקב"ה, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (שם ב ד), הוי אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך:

[ד] **כל** גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך ה'. (יב) בעיין ולא בעיין תבירי קדל: ויכבדו לשמך. למה כי גדול אתה ועושה נפלאות. (יג) אמר ר' תנחום בשר ודם מקלסין אותו בפניו, ומקלסין איפרכין עמו, למה שהן מקלסין עמו בקילוסו, והן נוטלין עמו במשאו, אבל הקב"ה אינו כן, אין אדם נושא עמו במשאו, תדע לך שהוא כן (יד) ר' חנינא ור' יוחנן אמרו בשני נבראו

---

## הערות ותקונים

ולזה המאמר כוון רש"י (תהלים פ"ו ב') כי חסיד אני שאני שומע גדופי וחרפתי ויכולת בידי להנקם ואני שותק כך היא באגדת תילים עכ"ל: (ז) חנני ה'. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ה בשם המדרש: (ח) אלא העולם הזה שהוא יום לאו"ה ולילה לישראל. לזה כוון רש"י (תהלים פ"ו ג') כל היום, כל הגלות שהוא יום לרשעים ולילה לצדיקים, כך מפורש באגדת תילים עכ"ל: (ט) אני לוקח לך בגד. בילקוט שם הוסיף „מן האיטליס" והמלה מורגלת במדרשים והיא כמו קטליז ביוני καταλυσις פי' שוק (מארקט), ובילקוט שם אינו משמחו הוא בלשון בתמי': (י) כי אתה ה' טוב וסלח [ורב חסד], א"ר פנחס הכהן כף מאזנים מעוין הוא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' א"ר פנחס הכהן כף מאזנים מעויין, כאן עונות, וכאן זכיות, מה הקב"ה עושה חוטף שטר אחד מהחובות ומיד הוא מטה לכף זכות, שנאמר ויט אליו חסד (בראשית ל"ט כ"א), ורבנן אמרי מסייע לכף עונות ומעלהו ומיד הזכיות מכריעות שנאמר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע, אולם במזמור ל' אות ד' גי' אחרת: ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא, ר' אלעזר אמר כף מעויין הוא, כף עונות וכף זכיות, ומה הקב"ה עושה מטה כלפי חסד שנאמר ולך ה' חסד (תהלים ס"ב י"ג), ור' יוסי בר חנינא אמר מה הקב"ה עושה חוטף שטר מן העונות שהן בכף ומיד הזכיות מכריעות, וכה"א מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע, וכ"ה בפסיקתא פסקא סליחות (קס"ז ע"א) ועי"ש בהערות שלי, וראיתי בילקוט תהלים שם רמז תתל"ה שהיה לו גי' אחרת במדרש וז"ל: אמר ר' פנחס הכהן בר חמא למה הוא טוב שהוא סולח, למה הוא סולח שהוא טוב, ורב חסד לכל קוראיך. ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא, ר' אלעזר אומר כף מעויינת עונות מכאן וזכיות מכאן, מה הקב"ה עושה, חוטף אחת מן החובות ומטה אותו לכף זכות, שנאמר מי אל כמוך נושא עון, אין ספק שנשמט בילקוט שורה שלמה וכצ"ל מה הקב"ה עושה [מטה כלפי חסד, שנאמר ולך ה' חסד, ור' יוסי בר חנינא אמר מה הקב"ה עושה] חוטף אחת כו', והשמיט המעתיק מן עושה עד עושה. ולפי' הגי' שלו חסר לפנינו מאמר מר' פנחס, ומתאים נכון עם מזמור ל': (יא) מלך ב"ו בונה תחלה את התחתונים. מכילתא מסכתא דשירתא פ"ח, ושם הוא ברחבה, ועיין ב"ר פי"ב אות י"ב וב"ר פ"ז אות א', והילקוט בתהלים שם ערב יחד דברי הב"ר והשו"ט: (יב) בעיין ולא בעיין תבירי קדל. בין רוצים ובין אינם רוצים שבורי עורף, תרג' שבר תבר, וכן עורף תר' קדל, ובעל זית רענן כתב בעיין ולא בעיין, פי' רוצים ובין לא רוצים קשי עורף צריכין להשתחוות להקב"ה: (יג) א"ר תנחום ב"ו מקלסין אותו כו'. עיין ב"ר פ"א אות ג' רבי תנחומא פתח כי גדול אתה ועושה נפלאות כו', בנוהג שבעולם מלך ב"ו מתקלס במדינה וגדולי המדינה מתקלסין עמו שנושאין עמו במשאו כו': (יד) ר' חנינא ור' יוחנן אמרו בשני נבראו המלאכים

המלאכים, כדי שלא יאמרו אומות העולם, מיכאל היה עומד מן הצפון, וגבריאל
מן הדרום, והן מותחין עמו את השמים:

[ה] (טו) **הורני** ה' דרכך. אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אם ראיתני
(טז) יוצא מן הדרך, (יז) קשטני בשבילך, הוי הורני ה' דרכך.
אמר ר' יצחק, אית דאמרי לה בשם ר' חנינא בר אבהו, (יח) אדם יש לו
פרות, אחת חורשת, ואחת אינה חורשת, ורוצה שתחרוש, מה עושה, נוטל
העול מעל שתיהן, ועושה אותה שאינה חורשת שתחרוש, מה דבר שאינה
מבקשת לקבל עול, אתה (אותה) [עושה] לה בעל כרחה, ומדריך אותה להיכן
שהוא מבקש, ויצר הרע אין אתה מדריך אותו, הוי הורני ה' דרכך:

[ו] **אודך** [ה' אלהי] בכל (לבי) [לבבי]. ביצר טוב וביצר הרע, (יט) שלא יהא
בהם עקב. (כ) אמר ר' אחא מהו הצלת נפשי משאול תחתיה,
(כא) ר' יודן אמר דרכן של מנאפים נתון בעמקה של שאול, (כב) ר' ברכיה
בשם ר' יצחק אמר כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול תחתיה:

[ז] (כג) **אלהים** זדים קמו עלי ועדת עריצים בקשו נפשי. [זה דואג ואחיתופל:
ולא שמוך לנגדם. לא נזכרת מה שאמרת לשמואל קום משחהו
כי זה הוא (ש"א טז יב)]: ואתה ה' אל רחום וחנון [ארך אפים ורב חסד ואמת].
(כד) אמר ר' שמואל בר נחמני מאריך רוחו עם הרשעים, וחוזר וגובה מהם,
ומאריך רוחו עם הצדיקים, ומשפיע להם טובה ושלוה: אמר ר' אחא בשם ר'
תנחום בר חייא מאריך רוחו (כה) [עד שלא יגבה, אבל אם התחיל לגבות הוא
גובה, וכשמאריך רוחו] הוא מרחיק את האף, שנאמר באים מארץ מרחק

---

## הערות ותקונים

המלאכים כדי שלא יאמרו או"ה מיכאל היה עומד מן הצפון כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' ר' חנינא ור' יוחנן אמרו בשני נבראו המלאכים במזמור למעלה, והשאר חסר, וכוונו למזמור כ"ד, וגם במזמור ק"ד איתא ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים וכו' במזמור של מעלה. והנה בכ"י שלפנינו גם בכ"י ו' המאמר קטוע, וצ"ל ר' חנינא ור' יוחנן [ר' יוחנן אמר] בשני נבראו המלאכים [ר' חנינא אמר בחמישי נבראו המלאכים ר' לוליינא בר טברין אמר בשם ר' יצחק בין על דעתי' דר' חנינא ובין על דעתיה דר' יוחנן הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום] כדי שלא יאמרו מיכאל היה עומד מן הצפון וגבריאל מן הדרום כו', כמו שהוא בב"ר פ"א אות ג' ופ"ג אות ח', ועיין מה שכתבתי בתנחומא ריש בראשית הערה א' ושם הרחבתי לדבר מזה, ובמדרש שם מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו, ועיין בתנחומא שם הערה ה': (טו) הורני ה' דרכך. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ו בשם המדרש: (טז) יוצא מן הדרך. מדרך הטוב והישר: (יז) קשטני בשבילך. בילקוט השני לשבילך: (יח) אדם יש לו פרות. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' משל למה הדבר דומה לאדם אחד שהיו לו שתי פרות: (יט) שלא יהא בהם עקב. בכ"י האחרים ובנדפס שלא יהא בהם עקף, ויהיה מלשון בא בעקיפין לשון ערמה, ובילקוט שם שלא יהי' לבי נוקף: (כ) א"ר אחא. כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס א"ר חייא: (כא) ר' יודן אמר דרכן של מנאפים. לזה כוון רש"י תהלים פ"ו ו' משאול תחתיה, דרך המנאפים ליכנס בעומקה של שאול ומשם הצלתני שאמר לי נתן הנביא גם ה' העביר חטאתך (ש"ב י"ב י"ג) עכ"ל: (כב) ר' ברכיה בש"ר יצחק אמר כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול תחתיה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' הוי כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול, ובילקוט הגי' ר' ברכיה בש"ר יצחק כי חסדך גדול עלי שהצלתני מדרכן של מנאפין: (כג) אלהים זדים קמו עלי וגו' זה דואג ואחיתופל כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וכן בילקוט רמז תתל"ו ונשמט לפנינו גם בנדפס, וגם היה כן לפני רש"י שהביא בפי' תהלים פ"ו י"ד זדים קמו עלי, דואג ואחיתופל ולא שמוך לנגדם, לא זכרו אשר ראו שמשחני שמואל על פיך ע"כ: (כד) א"ר שמואל בר נחמני. עיין פסיקתא שובה (קס"א ע"ב) ושם הוא בשם ר' אחא, אבל בירושלמי תענית פ"ב ה"א (דף ס"ה ע"ב) הוא כמו לפנינו, ובירושלמי איתא ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן, ובפסיקתא ר' שמואל בש"ר יוחנן, ובילקוט תהלים רמז תתל"ו ד"ה ואתה ה' אל רחום וחנון [ארך אפים ורב חסד ואמת] הביא המאמר מפסיקתא וחסר הציון: (כה) עד שלא יגבה אבל אם התחיל לגבות. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים, גם בכ"י ו'



[מקצה השמים] ה' וכלי זעמו (ישעיה יג ה), (כו) משל למלך שהיו לו שני לגיונות
רעים, וכל מדינה שמרדה בו משלחן והולכין ומחריבין אותה, מה עשה המלך,
הרחיק אותן ממנו, ואומר מרחיק אני אותן כדי שלא יהא מחבלין את
המדינות, (כז) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי כך מלאך שהוא ממונה על האף רחוק
הוא, שנאמר באים מארץ מרחק, אמר הקב"ה אם כעסתי על בניי עד שהאף
בא לכלות, הן באים (כח) ונכפפים לי, ואני מקבלן ותוהא אני כביכול,
(כט) אמר ר' יצחק יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), עד שהוא פותח,
עד שהוא נודד כביכול תוהא ארך אפים:

[ח] **פנה** אלי וחנני. אמר דוד רבונו של עולם תפנה מכל עסקיך ופנה אלי:
(ל) עשה עמי אות לטובה. באחיתופל: כי אתה ה' עזרתני. בחושי
הארכי: ונחמתני. בנתן הנביא, כשאמר גם ה' העביר חטאתך לא תמות
(ש"ב יב יג): דבר אחר עשה עמי אות לטובה. (לא) ביעקב נאמר הפסוק הזה,
אמר יעקב עשה עמי אות לטובה, זה עשו ואלופיו: כי אתה ה' עזרתני. ברחל:
(לב) ונחמתני. ביוסף: (לג) דבר אחר [עשה עמי אות לטובה]. מדבר בישראל
(לד) בשעה שהיה לשון של זהורית נתלה על פתח ההיכל מתלבן היו יודעין שנשמעה
תפלתם, שהיו אומות העולם אומרים אינו נמחל להם: כי אתה ה' עזרתני. בראש
השנה: ונחמתני. ביום הכפורים, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא טז ל):

# מזמור פז

[א] **לבני** קרח מזמור שיר יסודתו בהררי קדש, אוהב ה' שערי ציון מכל
משכנות יעקב. (א) אוהב הקב"ה שערים המצויינים בהלכה יותר מכל

---

## הערות ותקונים

ו' השוה תמיד עם כ"י שלנו, וכן בנדפס, והמעתיק השמיט מן רוחו עד רוחו: (כו) משל למלך שהיו לו לגיונות רעים. נשנה לעיל במזמור ה' אות ז' ושם קטע הסופר וכתב משל למלך שהיה לו שני לגיונים קשים במזמור תפלה לדוד, והוא המאמר שלפנינו, ובילקוט תהלים שם רמז תתל"ו מובא כל המאמר כמו שהוא בפסיקתא ובירושלמי וקצת בסגנון אחר: (כז) א"ר ברכיה בשם ר' לוי כו'. הוא ג"כ במזמור ה' שם: (כח) ונכפפים לי. בכ"י האחרים הן באין כניפין, ובדפוסים הראשונים כנופין, ובדפוסים אחרונים בכנופיא. ונראה שצ"ל הם באים כפופים, ובירושלמי ובפסיקתא הם באים ומפייסין אותי: (כט) א"ר יצחק יפתח ה' לך את אוצרו הטוב עד שהוא פותח עד שהוא נודד כביכול תוהא ארך אפים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ והביא עד שהוא נודר במקום נודד, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. ולדעתי המאמר נשתבש והוא המאמר מר' יצחק בירושלמי שם ובפסיקתא שם, א"ר יצחק ולא עוד אלא שנעל בפניהם הס"ד פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו (ירמיה נ' כ"ה), עד דו פתח עד דו טרק רחמוי קריבין, ובפסיקתא עד דהוא פתח עד דהוא טריד רחמוי קריבין, פי' טרק או טריד סגירה וסתימה, עיין בפסיקתא שם בהערה ק', לכן יש לתקן גם לפנינו א"ר יצחק ולא עוד אלא שנעל בפניהם, שנאמר פתח ה' את אוצרו, ובטעות נתחלף בפסוק יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, וגם צ"ל עד שהוא פותח עד שהוא טריד במקום נודד, ופי' תוהא מתחרט: (ל) עשה עמי אות לטובה באחיתופל. מובא בילקוט שם וחסר הציון: (לא) ביעקב נאמר הפסוק הזה אמר יעקב עשה עמי אות לטובה זה עשו ואלופיו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ביעקב נאמר הפסוק הזה עשה עמי בעשו ואלופיו יש לתקן כמו שהוא לפנינו: (לב) ונחמתני ביוסף. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בילקוט, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ונחמתני בלבן: (לג) ד"א מדבר בישראל. לפני זה נמצא בילקוט הוספה ד"א עזרתני במלחמות, ונחמתני בברכת אבלים, שנאמר וירא אלהים אל יעקב [עוד בבואו מפדן ארם] ויברך אותו (בראשית ל"ה ט') וזה הוסיף מב"ר ריש פפ"ב והכוונה בברכת אבלים כדרשתם במדרש סוף פפ"א ויברך אותו ברכת אבלים ברכו, וכן תשוב תראה בפדר"א סוף פל"ג עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני, עזרתני ממלחמות אבשלום, ונחמתני על אבלי: (לד) בשעה שהיה לשון של זהורית נתלה על פתח ההיכל. עיין יומא ל"ט ע"ב ת"ר ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה לשון של זהורית מלבין, ובגמרא ר"ה ל"א ע"ב בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח אולם מבחוץ הלבין היו שמחין לא הלבין היו עצבין:

(א) אוהב הקב"ה שערים המצויינים בהלכה מכל בתי כנסיות שבעולם. זה נוסף מן הסופר מגמרא ברכות ח'

בתי כנסיות שבעולם: (ב) זהו שאמר הכתוב עניה סוערה לא נוחמה (ישעיה נד יא), (ג) מתי עניה, (ד) אמר ר' יצחק בזמן שהייתי עניה ממעשים טובים, מתי סוערה, (ה) בזמן שטלטלתי בעולם, כענין שנאמר ויהי סער גדול בים (יונה א ד), לא נוחמה, (ו) אמר הקב"ה לישראל אני מייסד אותך, כענין שנאמר ויסדתיך בספירים (ישעיה שם), (ז) בסנפירונין: [מרביץ בפוך אבניך (שם)]. בפוך (ח) באבני כוחלא. (ט) מעשה באדם אחד שלקח אבן אחת של ספיר, ואמר למוכר על מנת לבדוק, הניחה והיה מכה בפטיש על הסדן, ונחלק הפטיש, ונשבר הסדן, והספיר לא נשבר:

[ב] **ושמתי** כדכד שמשותיך (שם שם יב). (י) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא פליגי בה תרי מלאכי ברקיע, מיכאל וגבריאל, ואמרי לה תרי אמוראי במערבא, יהודה וחזקיה בני ר' חייא, חד אמר שהם, וחד אמר ישפה,

## הערות ותקונים

ח' ע"א אמר רב חסדא מאי דכתיב אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, והתחלתו מן זש"ה עניה סוערה, ובכ"י ב' ד' ה' ז' אחרי המלות אוהב ה' שערי ציון נמצא תוספת: „עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרין לשכינה, משנבחרה ירושלים נסתלק הדיבור מארץ ישראל, עד שלא נבחר בית עולמים כשרה לדיבור, משנבחר בית עולמים יצאה ירושלים, שנאמר כי בחר ה' בציון אוה למושב לו, ואומר זאת מנוחתי עדי עד", וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס: (ב) זש"ה עניה סוערה. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ו, והשמיט כל ההתחלה, והתחיל מן אמרו בני קרח וכו' והוא להלן אות ג': (ג) מתי עניה, מתי סוערה. בכ"י האחרים ובנדפס ליתא למלת „מתי": (ד) א"ר יצחק בזמן שהייתי עניה ממעשים טובים. בפסיקתא דר"כ פסקא עניה סוערה (קל"ד ע"ב) עניה סוערה עניה מן הצדיקים, עניה מדברי תורה, עניה ממצות וממעשים טובים, ומובא בילקוט ישעיה רמז שנ"ט וחסר הציון: (ה) בזמן שטילטלתי בעולם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים סוערה טילטלתי בעולם הזה, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים סוערה מטולטלת שטלטלתי אותם בעולם הזה, המדפיס הראשון רצה לתקן הלשון, ובכ"י ג' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון כתוב סוערה טלטלתי בעוה"ז, אולם בכל כ"י הלשון נשתבש, ומצאתי הנוסחא הנכונה בערוך ערך סער וז"ל: בהגדה דתלים יסודתו בהררי קודש, עניה סוערה, עניה ממעשים טובים, סוערה שעילעלתי אותה בעולם הזה, כענין דכתיב ויהי סער גדול בים עכ"ל, מזה תראה במקום שטילטלתי הביא הוא שעילעלתי וזה עולה יפה כי יבאר מלת סוערה שעילעלתי אותה בעולם ותרגום וישערהו ממקומו (איוב כ"ז כ"א) ויעלעליה מאתריה, וכן רוח סערה רוח עלעולא, וזה שסיים והביא כענין דכתיב ויהי סער גדול (עיין מתורגמן עלעל), ובפסיקתא שם סוערה מערערתא אומה שערערוה או"ה עיין שם בהערה י"ב: (ו) אמר הקב"ה לישראל אני מייסד אותך כענין שנאמר ויסדתיך בספירים. כ"ה באיזה כ"י, ובכ"י אחרים אני מייסר אותך, ובאיזה כ"י אני מייחד אותך, וגם בדפוס ראשון ובדפוס ווינציא אני מייסר אותך, רק בדפוס ווינציא הוסיף המדפיס המלות „בעולם הזה" אני מיסר אותך ויסדתיך בספירים, והשמיט המלות „כענין שנאמר" ובעל אות אמת הגיה והוסיף אבל לעתיד לבוא ויסדתיך בספירים, וכל זה תקנו באשר הי' לפניהם הגי' מייסר, אולם הגי' הנכונה אני מייסד אותך, ודרשו כן מלשון ויסדתיך, ובעבור זה הגיהו מרביץ בפוך אבניך אבני כחלא אף שהוא מוקדם בקרא, ויותר נכון כי חסר הדרשה על לא נוחמה ונמצאת בפסיקתא דר"כ שם והמלות אמר הקב"ה לישראל אני מייסד אותך הם מיותרות, ויש להגיה כך מרביץ בפוך אבנא כחלא ואח"כ יש להגיה ויסדתיך בספירים סנפירינון ושייך לנכון אחר זה מעשה באדם אחד שלקח אבן של סנפירינון כמו שהוא לנכון בפסיקתא דר"כ שם: (ז) בסנפירונין. גם בפסיקתא שם ויסדתיך בספירים סמפירונין, ומובא בערוך ערך סמפרינן בשם הפסיקתא וגם בשם הגדה דתלים, והמוספי כתב שם ת"י נופך ספיר כדכודנא סמפורייא נ"ל סמפורינא, ובהערה כ"ג בפסיקתא שם הערותי הערוך הביא ג"כ ממדרש שו"ט ויסדתיך בספירים בסמפרינן, ולפנינו חסרה המלה הזאת במדרש שו"ט במזמור פ"ז ע"כ, אולם כן חסרה בנדפס, אבל בכ"י שלפנינו נמצאת המלה כמו שהביא הערוך: (ח) באבני כוחלא. בפסיקתא שם מרביץ בפוך אבניך ר' אבא בר כהנא אמר כהדין כחלא, הוא צבע העינים, ומזה הפעל כחלת עיניך (יחזקאל כ"ג מ'), והכחל הוא הפוך, עיין תוס' ב"ב ס"ז ע"ב ד"ה ככוחלא, ובגמרא קידושין י"ב ע"א ההוא גברא דאקדיש באבנא דכוחלא, הערוך פי' אבנים שדמותן כעין כוחל, ורש"י פי' אבנא דכוחלא שיש שחור דומה לכחול, ועיין ערוך השלם ערך כחל האחרון: (ט) מעשה באדם אחד. פסיקתא שם, ומדרש חזית פ' ידיו גלילי זהב, ובמדרש איכה פ' זכו נזיריה, ובילקוט ישעיה רמז שנ"ט ובתוס' סוכה כ"ב ע"א ד"ה אם ברזל בשם מדרש אגדה, ובתוס' שבת פ"ח ע"ב ד"ה מה פטיש בשם מדרש חזית, ועיין בפסיקתא שם הערה כ"ה: (י) א"ר ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא פליגי בה תרי מלאכי





אמר הקב"ה ליהוי כדין וכדין, הוי ושמתי כדכוד שמשותיך: ושעריך לאבני אקדח (שם), (יא) אמר ר' יהודה בשם ר' שמואל בר יצחק (יב) שער הגדול שבירושלים ושני פשפשין הויין של אבן אחת, (יג) ר' יוחנן הוה דריש ושעריך לאבני אקדח, עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות, (יד) חקוקות עשר ברום עשרים, ומעמידן בשערי ירושלים, ליגלג עליו אותו תלמיד, אמר השתא (טו) כביעתא דצוצילתא לא משכחינן, כולי האי משכחינן, לימים הפליגה ספינתא בים, ראה מלאכי השרת שמנסרין אבנים טובות ומרגליות, וחוקקין בהם עשר ברום עשרים, אמר להם הללו למי, אמרו לו עתיד הקב"ה להעמידן בשערי ירושלים, כי אתא חזייה דהוא קא דריש, אמר ליה רבי דרוש ולך נאה לדרוש, כדרך שאמרת כך ראיתי, אמר ליה ריקה, אלמלא (לא) ראית לא האמנת, מלגלג על דברי חכמים אתה, נתן עיניו בו (טז) ונעשה גל של עצמות: (יז) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא מעשה בחסיד אחד דהוא מטייל והוא תמיה על הדבר הזה, אפשר שער גדול ושני פישפשין הוויין של אבן אחת, והוא ראה אבן אחת עלה מן הים, הוי ושעריך לאבני אקדח:

[ג] **וכל** גבולך לאבני חפץ (שם). (יח) [אמר ר' בנימין בר לוי לפי שבעולם הזה הן מתחמין את שדותיהן בחצובות, אבל לעתיד לבוא וכל גבולך לאבני חפץ] של אבנים טובות. (יט) אמר ר' יודן לעתיד לבוא אדם יש לו שני זהובים [חוב] על חבירו, והוא אומר נלך אצל מלך המשיח, והן הולכין אצלו, והוא אומר לו

## הערות ותקונים

ברקיע מיכאל וגבריאל, ואמרי לה כו'. בפסיקתא שם איתא ושמתי כדכוד ר' אבא בר כהנא אמר כדין וכדין, ולפנינו הביא בשם ר' אבא בר כהנא המאמר באריכות יותר, ואולי היה כן לפניו בפסיקתא, ובב"ב ע"ה ע"א גרסינן לה בשם ר' שמואל בר נחמני וע"ש בפי' הרשב"ם ובתוס' ד"ה חד אמר ובפסיקתא שם הערה כ"ח הארכתי בזה ושם הבאתי דברי השו"ט שלפנינו וחשבתי שהיה גם במדרש שו"ט מאמר ר' אבא בר כהנא כלשון הפסיקתא רק אחד המעתיקים הגיה במקומו דרשת ר"ש בר נחמני אשר בש"ס בבלי ובחפזו שכח לקרוא את שמו עליו והניח את ר' אבא בר כהנא על מקומו בשלום, אולם כעת ראיתי שכן הוא בכל כ"י, ויכול להיות שכן היה לפני המסדר בפסיקתא, והכוונה כדין וכדין שדורש כדכד נוטריקון להוי כדין וכדין כי פליגי בה חד אמר שהם וחד אמר ישפה: (יא) א"ר יהודה בש"ר שמואל בר יצחק, בפסיקתא ר' ירמי' בש"ר שמואל בר יצחק, ובכ"י האחרים ובנדפסים חסרים המלות „בר יצחק": (יב) שער הגדול שבירושלים ושני פשפשין הויין של אבן אחת. ובכ"י האחרים ובנדפס שער הגדול של ירושלים שתי מזוזות ושני פשפשים של אבן אחת, ובפסיקתא שם עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש שהוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות, והערוך ערך פשפש הביא בשם הפסיקתא ובשם הגדת תילים (הוא המאמר שלפנינו), עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי ושני פשפשין אחת של אבן ואחת של מרגליות, יש לתקן שצ"ל של אבן אחת של מרגליות, ופי' פשפש דלת קטנה בתוך שער גדול, עיין בפסיקתא הערה מ"ב: (יג) ר' יוחנן הוה דריש. הוא כמו שמובא בבבלי ב"ב ע"ה ע"א וסנהדרין ק' ע"א, ובפסיקתא שם מובא בשם ר' יוחנן מאמר אחר, ואולי הגיהו המעתיקים בשו"ט כפי שהוא בבבלי, ועיין במהרש"א בח"א ד"ה עתיד ומה שהביא שם בשם הילקוט הוא מפסיקתא פסקא עניה סוערה, עיין שם הערה מ"ג: (יד) חקוקות עשר ברום עשרים. בגמרא שם ששם שלשים על שלשים אמות וחקוק בהם עשר ברום עשרים: (טו) כביעתא דצוצילתא. ובגמרא שם כביעתא דציצלתא, פי' הרשב"ם ביצת עוף קטן, ובסנהדרין פירש"י ציצלתא עוף קטן, והערוך ערך צצלא פי' מין תורין הוא, ובפסיקתא שם אפי' כחדא ביעתא דשפינא, הערוך ערך שפין הביא תר' ותור וסיס ועגור, שפינא וכוכיא וסנוניתא: (טז) ונעשה גל של עצמות. בשבת ל"ד ע"א פירש"י גל מעצמות כמת שנרקב בשרו ונפל מזמן הרבה, ובסנהדרין ק' ע"א פירש"י גל של עצמות, שמת', דאדם שמת נעשה גל של עצמות: (יז) א"ר פנחס הכהן בר חמא מעשה בחסיד אחד. בפסיקתא שם מובא מעשה בחסיד אחד דהוה מטייל בשוניתא דימא דחיפה והרהר בלבו כו', וכאן הלשון מקוטע, ושם מובא סתמי ולא בשם ר' פנחס הכהן בר חמא: (יח) א"ר בנימין בר לוי. הוספתי ושמתי בשגגת המעתיק ונמצא לנכון גם בכ"י ו' השוה עם כ"י שלנו, ובפסיקתא שני' א"ר בנימין בר לוי עתידין תחומי ירושלים להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות והיו ישראל באין ונוטלין חפציהן מהן, לפי שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לע"ל מתחמין באבנים טובות ומרגליות הה"ד וכל גבולך לאבני חפץ. ופי' מתחמים עושים תחומים וגבולות, ופי' חצובות מין צמח כמו חצובה שבו תיחם יהושע את הארץ (ב"ב נ"ו ע"א): (יט) א"ר יודן לעתיד לבוא אדם יש לו שני זהובים. המאמר

מה אני חייב לך זהב אזיל מכאן, שהכסף והזהב לפני מלך המשיח כעפר, שנאמר השם גבולך שלום (תהלים קמז יד), (כ) אמרו לו בני קרח, אימת דיתעביד כדין, אנו אומרים לך שירים וזמרים, הוי לבני קרח מזמור שיר יסודתו בהררי קדש: דבר אחר יסודתו בהררי קדש. יסודתו של עולם ירושלים, בזכות שני הרים קדושים, הר סיני והר המוריה. (כא) אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן עתיד הקב"ה להביא לסיני ולתבור ולכרמל וליתן ירושלים בראשם, שנאמר (והיה ביום ההוא) נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים [וגו'] (ישעיה ב ב), אמר ר' חנינא ולא עוד אלא שעתיד להיות מזמר והן עונין אחריו שירים וזמרים, שנאמר (כב) וכנניהו שר הלוים [במשא] יסר במשא (דה"א טו כב):

[ד] (כג) **אוהב** ה' שערי ציון. בכל מדינה ומדינה יש לו למלך פלטין, אלא אי זה פלטין חביבה עליו ביותר, פלטין שבתוך מדינתו, הוי אומר אוהב ה' שערי ציון, אמר הקב"ה [אני מחבב בתי כנסיות ובתי מדרשות, ולמי] אני מחבב יותר לציון, לפי שהיא פלטין שלי:

[ה] (כד) **נכבדות** מדובר בך. זהו חזקיהו, שנאמר ואשר עשה את הבריכה ואת התעלה ויבא את המים העירה (מ"ב כ כ), הוא חזקיהו סתם מי גיחון, ואומר ויבא את המים העירה, שהוא סודרן, ואינו מדבר אלא בדברי תורה שנמשלו כמים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), ואומר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), מה היה עושה חזקיה, כד הוי חמי (כה) סדרן טב, מייתי ליה לקרתא, תנייה טב מייתי ליה לקרתא, הדא הוא דכתיב גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו (שם כה א): דבר אחר נכבדות מדובר בך. (כו) אמר רב הונא אמר רב אידי למה היו ישראל מזכירין את השם במקדש בפירוש, ובמדינה בכינוי, דכתיב ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך (דברים כח נח), הוי נכבדות מדובר בך, ואן מתאמר בקרייתא דאלהא, בקרייתא דציון, ואיכן עיר האלהים סלה:

[ו] **אזכיר** רהב ובבל. (כז) אמר ר' יהודה בר סימון עתידין אומות העולם להביא דורונות למלך המשיח (כח) שנאמר ולציון יאמר איש ואיש יולד בה (פסוק ו), אלו משיחי ה', משיח בן דוד, ומשיח בן אפרים, ואין יולד אלא הרמת ראש, כמה דאת אמר בטרם הרים יולדו (תהלים צ ב), והן עצמן למלך המשיח דורונות, שנאמר תשורי מראש אמנה (שה"ש ד ח), למה נקרא שמה תשורה, שמסתכלין בה ומזמרין, כענין שנאמר לא תשורני עין רואי (איוב ז ח), וכיון שהן באין אצל מלך המשיח הוא אומר להם יש ביניכם ישראל הביאו אותם

## הערות ותקונים

קטוע ונמצא בפסיקתא שם בשם ר' לוי ע"ש: (כ) אמרו לו בני קרח. בילקוט תהלים רמז תתל"ו הביא התחלת המזמור והשמיט מאמר גדול יען כי הביאו בישעיה רמז שנ"ט בשם הפסיקתא והחל להעתיק מן אמרו לו בני קרח: (כא) א"ר פנחס בש"ר ראובן. לעיל מזמור ל"ו אות ו', ומובא בילקוט תהלים שם: (כב) שנאמר וכנניהו שר הלוים יסר במשא. בילקוט שם בטעות וכנניהו שר הלוים במשא יסור: (כג) אוהב ה' בכל מדינה ומדינה. מובא בילקוט שם: (כד) נכבדות מדובר בך. מובא בילקוט שם רמז תתל"ז, והגיון מדרש ברמז שלפניו מוסב גם על זה: (כה) סדרן טב תנייה טב. בכ"י האחרים ובנדפס תנאי טב במקום תנייה טב, ובילקוט תניין טב ופי' סדרן עב סודר הלכות כסדרן, תניין שונה הלכות, והמלות לקרתא ליתא שם, וכן חסר הסיום הה"ד גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו, וכן חסר ההתחלה ד"א נכבדות מדובר בך: (כו) א"ר הונא א"ר אידי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר' חנינא בר אידי אמר, ובילקוט א"ר חונייא א"ר אמי: (כז) א"ר יהודה בר סימון. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ח וחסר הגיון, ובכ"י ו' הסוה תמיד עם כתב יד א' שלפנינו נמצא הוספה: ד"א אזכיר רהב ובבל ליודעי, אמרה כנסת ישראל אזכיר לאומות העולם מה שעשה הקב"ה לפרעה שנקרא רהב, שנאמר הלוא את היא המחצבת רהב (ישעיה נ"א ט') שעשה לנבוכדנצר מלך בבל, ומהו ליודעי, לאומות המלקין אותן, שנאמר ויודע בהם, ומתרגמינן ואלקי. ע"כ. וגם הרא"פ לא הוסיף זה, ואין ספק שהוא הוספה מאיזה סופר: (כח) שנאמר ולציון יאמר איש ואיש יולד בה אלו משיחי ה' משיח בן דוד ומשיח

בן



לי, שנאמר הבו לה' משפחות עמים (תהלים צו ז), עמים משפחות של ישראל הביאו לי, אמר ר' אחא לא דרך בזיון אלא דרך כבוד, שנאמר הבו לה' כבוד ועוז הבו לה' כבוד שמו (שם שם ח), הבו לה' אותן שכיבדו שמו בעולם, (כט) אמר ר' יהודה ואמרי לה אמר ר' ברכיה בשם ר' יהודה בעת ההיא יובל שי (ישעיה יח ז), (ל) ש"י ב"ם בא"ת ב"ש, כלומר יוביל בם כל העמים ישראל דורון למלך המשיח, שיהיו מביאין את ישראל, (לא) שנאמר והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים (בפרדות) [ובפרדים] ובכרכרות וגו' (ישעיה סו כ), (לב) אמר ר' ברכיה הבחורים מרכיבין על הסוסים, התלמידים שאין בהם כח ברכב, הנשים והילדים בצבים בעגלות, כמו שנאמר שש עגלות צב (במדבר ז ג), הזקנים בפרדות שהולכות במנוחה, (לג) והזקנים שבזקנים שאינן יכולין (להשען) [להטען], עושה להם כמין אסלאות, ומציעין בהם (לד) כרים של מילת, וטוענין אותן על כתיפן, וסומכים אותם בידיהם, מהו נכבדות מדובר בך, שהן מביאין אותם דרך כבוד, וכשנפטרין לילך מאצל מלך המשיח, מספרין האומות אצל המשיח בכבודן של ישראל, ואומרים זה כהן וזה לוי וזה ישראל, ולמה לפי שנמכרו לעבדים ונשתכחו ייחוסיהן מפני שעבוד גליות, ונשתכחו ונעשו גוים על ידי האונסים: (לה) אמר ר' אלעזר וגם מהם אקח לכהנים ללוים אמר ה' (ישעיה סו כא), מן הגוים שמביאים למלך המשיח את ישראל, מהם מסיים כל מי שהוא כהן או לוי או ישראל, וגם מהם אקח (לו) מן המביאים ולא מן המובאים, וגם מהם אקח אמר ה', והיכן אמר ה', (לז) אמר ר' פנחס [הכהן] בר חמא הנסתרות לה' אלהינו (דברים כט כח):

## הערות ותקונים

בן אפרים ואין יולד אלא הרמת ראש כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (כט) א"ר יהודה ואמרי לה א"ר ברכיה בש"ר יהודה. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' אמר ר' ברכיה בש"ר יהודה לבד: (ל) ש"י ב"ם בא"ת ב"ש. בכ"י האחרים ובנדפס יוב"ל שי גימטריא ב"ם. הכוונה יבל בלי וי"ו, ובדפוסים האחרונים בטעות יוב"ל שי בגימטריא בה"ם: (לא) שנאמר והביאו את כל אחיכם וגו'. אחר זה נמצא הוספה בכ"י ב' ה' ז' (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים) וכן איתא שם: פלשת וצור עם כוש זה יולד שם, באים מבבל באים מפלשת ומצור ומכוש ומכל המקומות, ומי שרואה אותם אומר כן נולדו אלא זה יולד שם, למה כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' (ישעיה ס"א ט'): (לב) א"ר ברכיה הבחורים כו'. כל המאמר הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר זה, ושם המאמר קטוע א"ר ברכיה הזקנים שבהם אינן יכולין להשען [נ"ל להטען], מה הם עושים, שוענין [נ"ל טוענין] אותן בידיהן, מהו נכבדות שהן מביאין אותן בכבוד ואומרים זה כהן זה לוי זה ישראל, כגון אם נמכרו לעבדים ונשתכחו ונעשו גוים על יד האונסים [א"ר אלעזר גם מהם אקח מן הגוים שהם מביאין למלך המשיח גם מהם אקח מן המביאין ומן המובאין שאם נעשו גוים על יד האונסין] אני מקבלן גם מהם אקח אמר ה', ואיכן אמר, הנסתרות לה' אלהינו. המאמר שהוספתי א"ר אלעזר נשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים ונמצא לנכון בכ"י ב' ג' ה' ז' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים), ודפוס ראשון נדפס עפ"י כ"י ג' ושם בכ"י נמצא לנכון, וכן נמצא בילקוט ברמז תתל"ט: (לג) והזקנים שבזקנים שאין יכולים להשען [תקנתי להטען] עושה להן כמין אסלאות. ביוני ורומי sella σελα פי' כסא, ובילקוט רמז תתל"ח הגי' א"ר ברכיה הזקנים שבהם אינם יכולין לטעון כל קרקיא, מה הם עושין מביאין אותן וטוענין אותן בידיהם. ובנדפס בכל הדפוסים גם בדפוס ראשון בטעות אינן יכולין להשען, וכן בטעות ושוענין אותן. והמלות בילקוט כל קרקיא אינם נמצאות בכתבי יד ולא בדפוס, וברור שהמלות נשתבשו וכצ"ל הזקנים שבהם אינם יכולין להטען מה הם עושין מביאים בלקדיקא וטוענין אותן בהם, והיא המלה המובאת במדרש שה"ש פ"ד פסוק אתי מלבנון מהו ובכרכרות ר' ברכיה בש"ר יהודה אמר כאילין סביא דלית אינון יכולין מטענין בכל קדיקה נ"ל מלה אחת בכלקדיקה, והמלה יונית עסאטאאג מין כסא לשאת אנשים חשובים בכתף (זאנפטע), וכן מזה גלונדקא, זקן אחד היה יוצא בגלודקא שלו (בילה כ"ה ע"ב) וכן אפילו בגלקטיקא לא היה יכול להטען (קה"ר פ"ה פ' קמתי): (לד) כרים של מילת. פי' מלת ביוני צמר, ועיין בערוך ובמוספי ערך מל י"ד: (לה) א"ר אלעזר. זה נשמט בנדפס גם בדפוס ראשון, ונמצא בכל כ"י רק המדפיס השמיט בשגגה, ונמצא גם בילקוט שם, וכן מובא ברש"י ישעיה ס"ו כ"א בשם אגדת תהלים, וגם מובא ברד"ק שם, ולזה כוון גם רש"י תהלים פ"ז ו' ע"ש: (לו) מן המביאים ולא מן המובאים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י באחרים וברש"י וברד"ק ובילקוט מן המביאים ומן המובאים: (לז) א"ר פנחס בר חמא. כ"ה גם בכ"י ז', וכן הוא בילקוט, אבל בכ"י האחרים

ובנדפס

[ז] (לח) ה' יספור בכתוב עמים. מאותן העמים שמביאין את ישראל, שהוא כותב אותן עם ישראל: זה יולד שם, כאיל הם נולדין באותו שעה, הוי זה יולד שם סלה: ושרים כחוללים. אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' מאיר כשם שהבאר נובע מים חדשים בכל שעה, כך ישראל אומרים שירה הדשה בכל שעה, הדא הוא דכתיב ושרים כחוללים כל מעיני בך. ורבנן אמרו כשם שאמרו האנשים כך אומרות הנשים שירה, (לט) שנאמר ושרים כחוללים כל מעיני בך:

# מזמור פח

[א] שיר מזמור לבני קרח [למנצח] על מחלת. (א) מהו על מחלת, אמר ר' ברכיה אמר הקב"ה לדוד קלס אותי היאך שאתה מבקש, ואני מוחל לך בקילוסך, שאין אדם יכול למצוא אחת מכמה מיני שבחות של הקב"ה, וכן הוא אומר היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב לז כ), ולמי ניתן רשות לדוד, שנאמר למנצח על מחלת, שמחל לו הקב"ה עונותיו: [לענות]. זכור ה' לדוד את כל ענותו (תהלים קלב א): ה' אלהי שועתי. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה אין לי ישועה אלא בך, ואין עיני מייחלות אלא לך, אמר להם הקב"ה הואיל וכך אני מושיעך, ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז):

[ב] נחשבתי עם יורדי בור הייתי כגבר אין (בו) איל. כאינש דלית בהון פטרון: במתים חפשי כמו חללים (שוכני) [שוכבי] קבר. ר' חלבו אמר (שוכני) [שוכבי] קבר כמו חללים, אלו דור המבול, (ב) אמר ר' אחא אמר הקב"ה הם קראו לעבודה זרה בשמי, אף אני קורא לאוקיינוס בשמי, והוא פורע להם בשמי, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו (עמוס ה ח). (ג) דרש ר' אבהו אוקיינוס גבוה מכל העולם, (ד) אמר ר' אלעזר בשם ר' מנחם לאו קרא הוא וישפכם על פני הארץ, אין אדם שופך אלא מלמעלה למטה, הוי וישפכם על פני הארץ: ואני אליך ה' שועתי ובבקר תפלתי תקדמך. (ה) [אמר ר' שמואל בר נחמני המלאך שהוא ממונה על הצדקה מקדים אותם, שנאמר ובבקר תפלתי תקדמך], ר' פנחס אמר המלאך שהוא ממונה על התפלה ממתין עד שהתפללו כניסה אחרונה של ישראל, ונוטל כל התפלות ועושה אותם עטרה ונותנם בראשו של הקב"ה, שנאמר ברכות לראש צדיק (משלי י ו), הי העולמים, הוי ובבקר תפלתי תקדמך:

## הערות ותקונים

ובנדפס הסר שם האומר: (לח) ה' יספור בכתוב עמים, מובא בילקוט שם: (לט) שנאמר ושרים כחוללים כל מעיני בך. בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט סיים אחר זה, ואומר גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום:

(א) מהו על מחלת. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ט בשם המדרש: (ב) א"ר אחא אמר הקב"ה הם קראו. בילקוט הגי' א"ר אחא אמר ר' אבהו, והמאמר נובע מב"ר פכ"ג אות ז', וגם שם הגי' א"ר אחא, ועיין מכילתא יתרו בפ' החדש השלישי פ"ו, וספרי עקב פיסקא מ"ג: (ג) דרש ר' אבהו. ב"ר שם: (ד) א"ר אלעזר בש"ר מנחם. בכ"י האחרים ובנדפס ר' אלעזר ברבי מנחם, וכן בב"ר שם א"ר אלעזר בן מנחם: (ה) א"ר שמואל בר נחמני. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס, וגם בכ"י ו' השוה עם כ"י שלנו, והמעתיק קפץ מן תקדמך עד תקדמך, ובילקוט תהלים שם רמז תת"ס מתחיל א"ר שמואל בר נחמני המלאך הממונה על התפלה כו', השמיט מאמר שלם מן המלאך הממונה במאמר ר' שמואל בר נחמני עד המלאך הממונה במאמר ר' פנחס, ובעל אות אמת טעה במה שרצה להגיה במדרש במאמר ר' שמואל בר נחמני המלאך הממונה על התפלה כאשר ראה בילקוט והאמת כי חסר שם, והמאמר מר' פנחס נשנה גם לעיל מזמור י"ט אות ז' ושם הגי' ר' פנחס בש"ר אבא:

זש"ה



# מזמור פט

[א] משכיל לאיתן האזרחי חסדי ה' (לעולם) [עולם] אשירה. (א) זהו שאמר הכתוב כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט כג), אמר איתן אני השכלתי, משכיל לאיתן האזרחי, אמר לו הקב"ה השכלת, כי באלה חפצתי (ירמיה שם), [כל מי שיקלסני לא יקלסני אלא באלה, וכן הוא אומר כי חסד חפצתי] ולא זבח (הושע ו ו), אמר לו חסד חפצת ובחסד אקלסך, שנאמר ולך ה' חסד (תהלים סב יג), ולא חסד אחד בלבד, אלא חסדים הרבה, וכן ישעיה אמר חסדי ה' אזכיר (ישעיה סג ז), (ב) לכך נאמר חסד ומשפט אשירה (תהלים קא א):

[ב] כי אמרתי עולם חסד יבנה [שמים תכין אמונתך בהם]. לא השמים בלבד, אלא אף הכסא אינו עומד רק על החסד, שנאמר והוכן בחסד כסא (ישעיה טז ה), למה הדבר דומה, לכסא שהיו לו ארבע רגלים, והיה האחד מתמוטט, (ג) על שהיא קטנה, נטל צרור וסמכו, כך היה כסא של מעלה כביכול שמתמוטט, עד שסמכו הקב"ה, ובמה סמכו, בחסד, הוי אמרתי עולם חסד יבנה, וכן דוד אמר לעושה השמים בתבונה (תהלים קלו ה), ועל מה הן עומדין, על הסד, שנאמר כי לעולם חסדו (שם שם), לרוקע הארץ על המים (שם שם ו), באיזה זכות, כי לעולם חסדו (שם שם), (ד) וכן כל המזמור, ואחר כך נותן להם לכל בשר (שם שם כה), (ה) ללמדך שקשה המזון כנגד כל מעשה בראשית. (ו) אמר ר' אלעזר משל הפרנסה כגאולה, מה הגאולה פלאים, אף הפרנסה פלאים, מה הפרנסה בכל יום, אף הגאולה בכל יום, (ז) אמר ר' שמואל בר נחמני הפרנסה גדולה מן הגאולה, שהגאולה על ידי מלאך, שנאמר המלאך הגואל אותי (בראשית מח טז), והפרנסה תלויה על ידו של הקב"ה, שנאמר פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמה טז), הוי אמרתי עולם חסד יבנה:

[ג] למה עולם דומה, למלך שהיה לו אוצרות מלאים טוב, אמר על מה אלו מונחים, לוקח אני לי עבדים ומאכילן ומשקן והם מקלסין אותי, כך היה העולם תוהו ובוהו, עמד הקב"ה וברא את העולם, והשליט אותו בכל, ועלינו מה לעשות, אלא לברך ולקלס לבוראינו, וכן הוא אומר כל הנשמה תהלל יה הללויה (תהלים קנ ו):

[ד] ברוך ה' לעולם אמן ואמן. (ח) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמן אמונה, אמן שבועה, אמן קבלה, אמן אמונה דכתיב ויאמנו דבריכם

## הערות ותקונים

(א) זש"ה כי אם בזאת יתהלל. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ס בשם המדרש: (ב) לכך נאמר חסד ומשפט אשירה. יותר נכון שצ"ל לכך נאמר חסדי ה' עולם אשירה, והוא הפסוק שלפנינו: (ג) על שהיא קטנה, ור"ל רגל הרביעי. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בילקוט, וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, ובילקוט שם נרשם בצדו על „שהיא קטנה" אינו במדרש, ובאמת הוא בכ"י שלפנינו: (ד) וכן כל המזמור, הייני מזמור קל"ו, ובילקוט שם אחרי המלות וכן המזמור נוסף „שהם כ"ד" יש לתקן שהם כ"ו: (ה) ללמדך שקשה המזון כנגד כל מעשה בראשית. בכ"י האחרים שקשים מזונותיו של אדם, והכוונה כנגד כל מעשה בראשית כי בתחלת המזמור חשיב כל מעשי בראשית: (ו) א"ר אלעזר. ב"ר פ"כ אות ט' ר' אליעזר אומר הקיש גאולה לפרנסה ופרנסה לגאולה, שנאמר ויפרקנו מצרינו (תהלים קל"ו כ"ד), וסמיך ליה נותן לחם לכל בשר מה גאולה פלאים אף פרנסה פלאים, מה פרנסה בכל יום אף גאולה בכל יום: (ז) א"ר שמואל בר נחמני הפרנסה גדולה מן הגאולה. ב"ר שם, וכן נשנה לעיל מזמור פ' אות ב' ולהלן מזמור קל"ו אות ט': (ח) א"ר אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא, מובא בילקוט סוף רמז תת"ס והציון מדרש נשמט ממקומו, והמקור הוא בירושלמי סוטה פ"ב ה"ה (יח ע"ג) רבי לעזר בשם ר' יוסי בן זימרה אמן לקבלה, אמן לשבועה, אמן יאמנו הדברים, אמן לקבלה מסוטה, אמן לשבועה למען הקים את השבועה אשר נשבעתי (לאבותיך) [לאבותיכם] (ירמיה י"א ה'), אמן יאמנו הדברים ויען (בנימין) [בניהו] בן יהוידע (הכהן) את המלך ויאמר אמן (מ"א א' ל"ו). והנה לפנינו יליף אמן שבועה מסוטה, וכן נשנה המאמר במדרש במ"ר פ"ט סוף אות ל"ה, ועיין דב"ר ריש תבא אמר

ר'

(בראשית מב כ), אמן שבועה, דכתיב ואמרה האשה אמן אמן (במדבר ה כב), אמן קבלה, דכתיב ויענו כל העם אמן אמן (נחמיה ח ו), (ט) אמן בעולם הזה ואמן לעולם הבא, הוי ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן:

## הערות ותקונים

ר׳ יהודה בר סימון כו׳, ועיין בגמרא בבלי שבועות ל״ו ע״א: (ט) אמן בעולם הזה ואמן לעולם הבא. דורש אמן ואמן מלות כפולות, ובמדרש תנחומא נו אות ט׳ איתא אמר ר׳ יהודה בר גדיא כל מי שעונה אמן בעולם הזה, זוכה ועונה אמן לעולם הבא מנין ברוך ה׳ אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן (תהלים מ״א י״ד), מהו אמן ואמן, אמן בעולם הזה ואמן לעולם הבא. וזה המאמר מובא בילקוט סוף רמז תת״מ וחסר הציון, ובמקום בר גדיא הביא הוא בר מספרתא. ועיין סדר הדורות ערך ר׳ יהודה מספרתא הביא מסנהדרין מ״ד ע״א ר׳ יהודה בר מספרתא, וכן ב״ר פנ״ג הוא בפנ״ג אות י׳ ר׳ יודן בר מספרתא אמר גדול עולמים היה שם:

# סליק ספר תליתאי